

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. М.В. ПТУХИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РЕУТ АННА ГЕОРГІЇВНА

УДК 364.016 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ:
ОЦІНЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ**

08.00.07 - демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ А.Г. Реут

Науковий керівник: Черенько Людмила Миколаївна, кандидат
економічних наук

Київ - 2019

АНОТАЦІЯ

Реут А.Г. Соціальна підтримка населення України: оцінювання та напрями реформування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ. – Київ, 2019.

Дисертацію присвячено питанням теоретичного узагальнення сутності категорії «соціальна підтримка», поглибленню науково-методологічних засад дослідження її ефективності та відповідності потребам суспільства, а також розробці нової моделі соціальної підтримки населення в Україні та рекомендацій реформування чинної.

У роботі представлено теоретичне узагальнення еволюції визначальних принципів організації соціальної підтримки суспільством нужденних та вразливих осіб. Визначено взаємозв'язок історичних, економічних і соціокультурних уявлень про прояви нужденності та вразливості із трансформацією поняття «соціальна підтримка» й принципами, покладеними в основу моделей її організації. Досліджено та уточнено відмінності між суміжними поняттями «соціальна допомога», «соціальний захист» та «соціальна підтримка». На основі цього було запропоновано авторське визначення категорії «соціальна підтримка», під яким розуміється система допомог, субсидій, пільг, компенсацій, соціальних послуг для населення, спрямована на підняття рівня життя кожної людини до суспільних стандартів та підвищення життєвих шансів для вразливих категорій населення, через стимулювання реципієнтів, насамперед, з числа працездатних, до активності та самостійного вирішення складних ситуацій.

Розглянуто особливості організації чинної системи соціальної підтримки населення в Україні, визначено її місце у системі соціального захисту. Представлено результати оцінювання ефективності соціальної підтримки України у розрізі найпоширеніших соціальних програм. Особливу увагу

приділено визначенню динамічних змін їх адресності, дієвості, соціальної рентабельності, впливу на ситуацію з бідністю та диференціацію. В ході комплексного аналізу встановлено, що чинна система соціальної підтримки населення України, незважаючи на всі зусилля щодо її вдосконалення, має низку проблем, які стоять на заваді її ефективності та відповідності потребам суспільства, зокрема: порушення економічної логіки, покладеної в основу її функціонування; тіньові доходи, що порушують принцип соціальної справедливості в наданні соціальної підтримки і обумовлюють те, що бідні отримують менше зиску (вигод) від системи; кожна гривня, вкладена у соціальну підтримку, не дає перевищення державних соціальних зобов'язань над можливостями; низька соціальна рентабельність соціальної підтримки; недосконала модель соціальної підтримки; недосконала система оцінювання.

На основі аналізу наявних підходів до оцінювання в роботі здійснено систематизацію показників, за якими традиційно досліджуються соціальні програми та проекти в частині визначення їх ефективності, результативності та впливовості. Проведені узагальнення та порівняння дали змогу виявити, що чинна в Україні методика оцінювання програм соціальної підтримки населення має низку недоліків, котрі ускладнюють оперування даними при прийнятті управлінських рішень, а також перешкоджають її інституалізації.

Запропоновано удосконалити наявну в Україні методику оцінювання соціальних програм за допомогою: 1) інфографічного або «Data_viz» методу експрес-оцінювання великих масивів даних та 2) інтегрального індексу релевантності, який дає змогу оцінити відповідність чинної соціальної підтримки потребам населення. В результаті апробації запропонованих підходів до оцінювання на прикладі п'яти найпоширеніших програмах соціальної підтримки населення в Україні було визначено їх слабкі та сильні сторони, а також здійснено ранжування програм за пріоритетністю реформування.

Запропоновано та обґрунтовано нову модель інтегрованої соціальної підтримки населення в Україні, яка буде представлена оптимізованою кількістю соціальних програм та проектів, максимально зосереджених на підтримці самих

вразливих та нужденних осіб, діятиме в електронному середовищі, а також матиме інформаційну систему управління. Розроблено сценарії реформування чинної системи соціальної підтримки населення із врахуванням соціально-економічного курсу країни, реальних можливостей та передового міжнародного досвіду модернізації систем соціальної підтримки. Здійснено імітаційне моделювання змін основних параметрів програм та всієї системи в межах двох сценаріїв (жорсткого та помірною) реформування чинної соціальної підтримки.

Спираючись на результати моделювання та виявлені проблеми в системі соціальної підтримки чинної соціальної підтримки, зокрема ранжовано завдання залежно від пріоритетності та можливості їх реалізації в сучасних соціально-економічних умовах, а також визначено основні етапи трансформації системи соціальної підтримки.

Основні положення, викладені автором у дисертації, доведено до рівня методичних розробок та прикладних рекомендацій, котрі можуть слугувати основою для вдосконалення та підвищення ефективності системи державної соціальної підтримки населення України. Вони використані під час підготовки робочих матеріалів для потреб органів державної влади та провідних громадських організацій.

Запропоновані у дисертаційній роботі теоретичні положення, висновки і практичні рекомендації щодо удосконалення методології моніторингу та оцінювання соціальних програм, а також напрямів реформування соціальної підтримки населення України були використані Міністерством соціальної політики України при розробці Стратегії подолання бідності та заходів з її реалізації на 2016-2017 та 2018 роки. Підходи до розрахунку показників впливу програм соціальної підтримки на бідність з елементами моделювання ефектів «до і після» виплати допомоги, а також показників адресності допомоги та рівня охоплення бідних програмами соціальної підтримки використані при розробці Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки (Лист №37/0/216-18 від 18.12.2018 р.).

Інформаційно-аналітичні матеріали щодо комплексної оцінки рівня життя, бідності та соціальної підтримки населення в країні, в тому числі підходи до розрахунку показників адресності, дієвості та рівня охоплення соціальними допомогоюми бідних сімей використано ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» при підготовці проектів щорічних доповідей про становище дітей, молоді, сімей в Україні та стан реалізації державної політики, в тому числі стосовно їх соціального захисту. Рекомендації із реформування соціальних програм були використані в рамках розробки напрямів підвищення ефективності державної соціальної підтримки сімей із найвищими соціальними ризиками (Лист №126/01 від 27.02.2019 р.).

Оцінки ефективності соціальних програм та висновки щодо їх впливу на рівень життя українських громадян і запобігання їх бідності враховані в законотворчій діяльності Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення Верховної Ради України при формуванні державної політики у сфері розвитку рівня життя та соціальних стандартів населення; рекомендації та пропозиції до удосконалення моніторингу оцінювання ефективності та впливу соціальних програм на бідність були використані в рамках підготовки нової Методики проведення оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення Міністерством соціальної політики України та Державною службою статистики України. Пропозиції до Стратегії подолання нужденності та вразливості, а також рекомендації щодо напрямів реформування та удосконалення системи соціальної підтримки населення в Україні в частині підвищення ефективності й забезпечення її відповідності потребам суспільства використовувалися Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (Лист Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України №181-5/347 від 26.12.2018 р.).

Ключові слова: соціальна підтримка, моніторинг та оцінювання соціальних програм, ефективність, індекс релевантності, соціальна рентабельність, вплив на бідність, дієвість, адресність.

ABSTRACT

Reut A. G. The system of social support of Ukraine: evaluation and directions of reform. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.07 - demography, labor economics, social economics and politics. Institute for Demography and Social Studies M.V. Studs of NASU. - Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to questions of theoretical generalization of the essence of the category «social support», to deepen the scientific and methodological principles of studying its effectiveness and its relevance to the needs of society, as well as to develop a new model of social support in Ukraine and recommendations for the reform of the current one.

The theoretical generalization of the evolution of the defining principles of organization of social support of the society of the needy and vulnerable persons is presented in the paper. The interrelation of historical, economic and socio-cultural ideas about the manifestations of need and vulnerability with the transformation of the concept of «social support» and the principles laid down in the basis of its organization models is determined. The differences between adjacent notions «social assistance», «social protection» and «social support» are investigated and specified. On the basis of this, the author's definition of the category «social support» was proposed, which means the system of benefits, subsidies, benefits, compensations, social services for the population, aimed at raising the standard of living of every person to social standards and increasing the chance of life for vulnerable groups of the population, through stimulation of the recipients, first of all, from the number of able-bodied, to the activity and independent solution of difficult situations.

The peculiarities of organization of the current system of social support in Ukraine are considered, its place in the system of social protection is determined. The results of the evaluation of the effectiveness of social support of Ukraine in terms of the most widespread social programs are presented. Particular attention is paid to determining the dynamic changes in their targeting, efficiency, social profitability,

impact on the situation with poverty and differentiation. During the comprehensive analysis it was established that the current system of social support of the population of Ukraine, in spite of all efforts to improve it, has a number of problems that hinder its effectiveness and correspond to the needs of society, in particular: violation of the economic logic underlying its functioning; shadow revenues that violate the principle of social justice in providing social support and stipulate that the poor receive less benefits (benefits) from the system; Each hryvnia, invested in social support, does not allow excess of state social obligations over opportunities; low social profitability of social support; imperfect model of social support; imperfect assessment system.

On the basis of the analysis of available approaches to the evaluation, the systematization of indicators for which social programs and projects are traditionally studied in terms of their effectiveness, effectiveness and influence are systematically analyzed. The compilations and comparisons made it possible to reveal that the current methodology for evaluating social support programs in Ukraine has a number of disadvantages, which complicate the operation of data when making managerial decisions, and also hinders its institutionalization.

It is proposed to improve the existing methodology for evaluating social programs in Ukraine with the help of: 1) infographic or «Data_viz» method of express evaluation of large data sets and 2) integral index of relevance, which enables to assess the relevance of current social support to the needs of the population. As a result of approbation of the proposed assessment approaches, the five most widespread programs of social support in Ukraine were identified in terms of their weaknesses and strengths, as well as ranking of programs according to the priority of reform.

A new model of integrated social support in Ukraine is proposed and substantiated, which will be presented by an optimized number of social programs and projects focused on the support of the most vulnerable and needy people, will operate in an electronic environment, and will have an information management system. Developed scenarios for reforming the current system of social support of the population, taking into account the socio-economic course of the country, real

opportunities and advanced international experience in modernizing social support systems. The simulation of changes in the main parameters of programs and the whole system in two scenarios (rigid and moderate) of reforming of effective social support is carried out.

Based on the results of modeling and identified problems in the system of social support for active social support, in particular, the tasks are ranked depending on the priority and the possibility of their implementation in modern socio-economic conditions, and also the main stages of the transformation of the social support system are determined.

The main points outlined by the author in the dissertation are brought to the level of methodological developments and applied recommendations, which can serve as the basis for improving and improving the efficiency of the system of state social support of the population of Ukraine. They are used during the preparation of working materials for the needs of state authorities and leading non-governmental organizations.

The theoretical positions, conclusions and practical recommendations for improving the methodology of monitoring and evaluation of social programs, as well as directions of reforming the social support of the Ukrainian population, were used by the Ministry of Social Policy of Ukraine in the development of the Strategy for Overcoming Poverty and its implementation for 2016-2017 and 2018 years Approaches to calculating the impact of social support programs on poverty with the elements of simulation of the «before and after» effects of benefits, as well as indicators of targeting assistance and the level of coverage of poor social support programs, were used in developing the Methodology for monitoring and evaluating the effectiveness of social support programs (Letter No. 37/0/216-18 dated 12/18/2018).

Information and analytical materials on the comprehensive assessment of living standards, poverty and social support of the population in the country, including approaches to the calculation of indicators of targeting, efficiency and the level of coverage by poor families are used by the State Institute of Family and Youth Policy

in drafting annual reports the situation of children, young people, families in Ukraine and the state of implementation of state policy, including their social protection. Recommendations for reforming social programs have been used within the framework of elaboration of directions for increasing the effectiveness of state social support for families with the highest social risks (Letter No. 126/01 dated 02/27/2019).

Evaluations of the effectiveness of social programs and their impact on the standard of living of Ukrainian citizens and the prevention of their poverty are taken into account in the legislative work of the Committee on Social Policy, Employment and Pensions of the Verkhovna Rada of Ukraine in the formation of state policy in the area of development of living standards and social standards of the population; recommendations and proposals for improving the monitoring of the evaluation of the effectiveness and impact of social programs on poverty were used as part of the preparation of a new Methodology for evaluating the effectiveness of social support programs by the Ministry of Social Policy of Ukraine and the State Statistics Service of Ukraine. The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (Letter to the Institute for Demography and Social Studies named after M.Sc.) proposed to the Strategy for Overcoming Necessity and Vulnerability, as well as recommendations on the directions of reforming and improving the system of social support of the population in Ukraine in terms of improving efficiency and ensuring its compliance with the needs of society. V. Ptukh Academy of Sciences of Ukraine No. 181-5/347 dated 12/26/2018).

Key words: social support, monitoring and evaluation of social programs, efficiency, index of relevance, social profitability, impact on poverty, efficiency, targeting.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії

1. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2017. – 368 с. (25,35 друк. арк., з яких здобувачу належить 0,5 друк. арк.: пункту «Державні гарантії в системі соціальної допомоги» до підрозділу 3.2., де досліджено державні соціальні гарантії в системі соціальної допомоги, с. 174-184).

2. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с. (23,64 друк. арк., з яких здобувачу належить 0,3 друк. арк.: підрозділ 3.1., в якому досліджено проблеми функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій в Україні та шляхи її вдосконалення, моделювання варіантів співвідношень розмірів соціальних стандартів та основних соціальних гарантій, с. 255-264).

3. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання: [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – Умань: Видавець «Сочінський», 2012. – 312 с. (23,64 друк. арк., з яких здобувачу належить 0,3 друк. арк.: підрозділи до пунктів 4.1. та 4.2., де представлено загальну характеристику програм державної допомоги сім'ям з дітьми та оцінено допомогу при народженні дитини, а також розроблено прогностні оцінки масштабів програми житлових субсидій при реалізації різних сценаріїв тарифної політики, с. 216-254).

Статті у наукових фахових виданнях

1. Реут А.Г. Системи соціальної підтримки в Україні: оцінка та проблеми функціонування // *Danish Scientific Journal*. №17. Vol. 2. København V Denmark. 2018. p. 30-36. (0,5 друк. арк.).
2. Реут А. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність // *Демографія та соціальна економіка*. №1 (23). 2015. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 204 с. - с. 44-51. (0,8 друк. арк.), *ERIH PLUS*, *Index Copernicus*, *Polish Scholarly Bibliography (PBN)* та інші.
3. Реут А.Г. Сучасний стан та ефективність системи соціальної допомоги в Україні // *Вісник Хмельницького національного університету*: Серія: економічні науки. – Т.4. – Хмельницький, 2010. – с. 292-300. (0,5 друк. арк.).
4. Реут А.Г. Нові підходи до оцінювання ефективності системи соціальної підтримки України // *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. – №5, Т.1. – 320 с. – с. 112-120. (0,9 друк. арк.), *eLibrary.ru*, *Google Scholar*.
5. Реут А.Г. Інтегральна оцінка ефективності програм соціальної підтримки // *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. №4 (103). м. Запоріжжя. 2018. – 225 с. - с. 173-179. (0,4 друк. арк.), *Index Copernicus International*.
6. Реут А.Г. Пріоритетні напрямки реформування системи соціальної допомоги в Україні // *Вісник Прикарпатського університету*. Серія Економіка. Випуск 9. – Івано-Франківськ, Плай. – 2012. – 515 с. – с. 391-395. (0,5 друк. арк.).
7. Реут А. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації // *Демографія та соціальна економіка*. №1 (9). 2008. ІДСД НАН України. м. Київ. 234 с. - с. 191-199. (0,7 друк. арк.), *ERIH PLUS*, *Index Copernicus*, *Polish Scholarly Bibliography (PBN)* та інші.
8. Реут А.Г. Соціальна диференціація у контексті інноваційного розвитку України // *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. – №6, Т. 1. – 305 с. – с. 269-274. (0,6 друк. арк.), *eLibrary.ru*, *Google Scholar*.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ	21
1.1. Еволюція принципів соціальної підтримки та трансформація сутності поняття.....	21
1.2 Особливості організації соціальної підтримки населення в Україні та проблеми функціонування	53
1.3 Підходи до оцінювання соціальної підтримки	76
Висновки до розділу 1	97
РОЗДІЛ 2. ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	101
2.1 Загальна оцінка чинної соціальної підтримки населення в Україні та її окремих програм	101
2.2. Вдосконалення методики оцінювання соціальної підтримки населення в Україні	121
2.3 Апробація запропонованих підходів до оцінювання ефективності соціальної підтримки населення в Україні.....	144
Висновки до розділу 2	156
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ НАПРЯМІВ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	160
3.1 Сценарії реформування	160
3.2 Моделювання варіантів інтегрованої соціальної підтримки	183
3.3. Рекомендації щодо реформування системи соціальної підтримки населення в Україні	193
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222
ДОДАТКИ.....	248

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

SPI	Social Protection Index (або індекс соціального захисту
в.п.	відсоткових пунктів
ВВП	валовий внутрішній продукт
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПО	вимушено-переміщені особи
ДСДМС	державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям
ДСДСД	державна соціальна допомога сім'ям з дітьми
ЖКП	житлово-комунальні послуги
ІСП	«Інтегрована соціальна підтримка» (нова, запропонована модель реформованої соціальної підтримки населення в Україні)
МОП	Міжнародна організація праці
МтаО	моніторинг та оцінювання
ОУЖД	статистична база «Обстежень умов життя домогосподарств України»
ПМ	прожитковий мінімум
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
СП	соціальна підтримка
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд ООН (англ. United Nations Children's Fund, UNICEF)

ВСТУП

Актуальність теми. Стрімке погіршення соціально-економічної ситуації в Україні, викликане політичною кризою, призвело до одночасного звуження фінансових можливостей держави та появи нових категорій населення, які потребують соціальної підтримки. В таких умовах подальше розширення кола державних соціальних зобов'язань при обмеженості державних ресурсів не дають права марно витратити кошти на реалізацію малоефективних соціальних програм. Тому реформування діючої системи соціальної підтримки населення має забезпечити її відповідність реальним потребам суспільства, сприяти підвищенню дієвості допомоги нужденним і вразливим на основі об'єктивної оцінки ситуації.

Різним аспектам системи соціальної підтримки населення в Україні присвячено праці провідних українських вчених. Проблемам формування соціальної політики, розробки концептуальних засад її організації, пошуку нових та удосконалення чинних механізмів її реалізації присвячено ряд наукових праць Долішнього М., Лібанової Е., Садової У., Гнибіденка І., Новікової О., Колота А. та ін. Дослідженням особливостей організації системи соціальної підтримки та окремих соціальних програм, моніторингу та оцінюванню їх ефективності, впливу на становище нужденних та вразливих категорій, встановленню причин низької ефективності соціальної підтримки займалися Макарова О., Саєнко Ю., Черенько Л., Кір'ян Т., Гаркавенко Н., Семів Л., Саріогло В. та ін. Проте в наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється оцінюванню та розробці нових напрямів соціальної підтримки на основі моделювання варіантів вдосконалення соціальних програм.

Особливо потребують наукового розкриття питання удосконалення методичних підходів до оцінювання окремих соціальних програм і всієї системи соціальної підтримки в Україні, а також інтерпретації отриманих результатів та можливостей їх використання при прийнятті управлінських рішень усіх

рівнів. Теоретична важливість і практична значущість зазначених питань обумовили вибір теми, мету й завдання наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідних робіт сектору досліджень рівня життя населення відділу моделювання соціально-економічних процесів та структур Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, зокрема, за темами «Підтримка нужденних: грошова допомога VS активізація поведінки на ринку праці» (номер державної реєстрації 0118U005435); «Розроблення нової системи державних соціальних стандартів і гарантій в Україні» (номер державної реєстрації 0115U004102) та «Трансформації державної соціальної політики (історичний вимір)» (номер державної реєстрації 0113U005061). Особистий внесок автора полягає в дослідженні теоретичних і практичних аспектів функціонування системи соціальної підтримки населення в Україні, оцінюванні впливу соціальних програм на рівень життя населення та бідність, розробці пропозицій щодо стратегії подолання нужденності та вразливості, а також підходів до оцінювання ефектів соціальних програм.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування напрямів реформування та модернізації соціальної підтримки населення на основі комплексного оцінювання чинних соціальних програм та удосконалення науково-методологічних підходів до визначення соціальних ефектів і впливів.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та розв'язання таких завдань:

- дослідити еволюцію та трансформацію поняття «соціальна підтримка», визначити його зв'язок з суміжними категоріями;
- встановити особливості організації системи соціальної підтримки в Україні, визначити основні проблеми її функціонування;
- проаналізувати сучасні міжнародні підходи до оцінювання соціальних програм і проектів та провести їх порівняння з чинними в Україні;

- оцінити ефективність чинної системи соціальної підтримки та обґрунтувати необхідність її реформування;
- розробити нові методологічні підходи до оцінювання ефективності та релевантності системи соціальної підтримки;
- здійснити апробацію запропонованої методики оцінювання ефективності соціальної підтримки населення України у розрізі основних соціальних програм;
- обґрунтувати необхідність запровадження нової моделі соціальної підтримки населення України;
- запропонувати нові підходи до формування концепції соціальної підтримки, враховуючи проблеми, що суттєво знижують її ефективність;
- змодельовати шляхи реформування системи соціальної підтримки за різними сценаріями;
- оцінити запропоновану модель соціальної підтримки, порівняти її релевантність та ефективність із чинною;
- розробити рекомендації щодо напрямів поточного та перспективного реформування соціальної підтримки в Україні, залежно від пріоритетності та можливості реалізації в сучасних соціально-економічних умовах.

Об'єктом дослідження є система соціальної підтримки населення України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади оцінювання та напрями реформування соціальної підтримки населення в Україні.

Методи дослідження. Основу дисертаційної роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних прийомів та методів дослідження: діалектичні й формально-логічні, системні та структурні методи, наукової аналогії, історичні підходи – для дослідження трансформації сутності поняття «соціальна підтримка» в процесі еволюції даного соціального явища; аналіз та синтез, аксіоматику – при визначенні особливостей організації системи соціальної підтримки в Україні та проблем у її функціонуванні; порівняння та узагальнення – для дослідження сучасних практик щодо оцінювання систем соціальної підтримки, а також для порівняння запропонованої моделі соціальної підтримки

з чинною системою; метод побудови інтегральної оцінки – для визначення відповідності системи соціальної підтримки потребам суспільства на основі узагальнених оцінок; методи аналізу рядів динаміки та структурних зрушень – для дослідження змін ефективності системи соціальної підтримки в розрізі окремих програм; метод аналогій та наукового абстрагування – при розробці методико-методологічних підходів до оцінювання ефектів соціальних програм (зокрема інтегрального індексу релевантності); мікромоделювання – для розробки сценаріїв змін релевантності системи соціальної підтримки та можливих ефектів; графічний метод – для узагальненої оцінки різних соціальних програм, а також для наочного відображення результатів аналізу.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі акти України, дані Державної служби статистики України, Національного банку України, статистичні матеріали Світового банку, Європейського бюро статистики, дані Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку України, мікрофайлу «Обстеження умов життя домогосподарств України» та інших статистичних обстежень, електронні Інтернет-ресурси, наукові праці за темою дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному узагальненні сутності поняття «соціальна підтримка», вдосконаленні методологічних підходів до оцінювання програм соціальної підтримки в частині ефективності та релевантності, а також розробці нової моделі системи соціальної підтримки в Україні. Найбільш вагомими результатами роботи, що мають наукову новизну, є такі:

вперше:

— розроблено модель інтегрованої системи соціальної підтримки населення та здійснено моделювання за різними сценаріями реформування, що дало змогу оцінити ефективність і релевантність нової моделі та обґрунтувати вибір найбільш ефективного напрямку реформ;

— запропоновано новий інтегральний показник – індекс релевантності соціальної програми, який дає змогу визначити ступінь відповідності потребам

населення окремої соціальної програми та системи соціальної підтримки в цілому, а також визначати пріоритетність реформування соціальних програм;

удосконалено:

— визначення категорії «соціальна підтримка населення», під якою розуміється система допомог, субсидій, пільг, компенсацій, соціальних послуг для населення, спрямована на підняття рівня життя кожної людини до суспільних стандартів та підвищення життєвих шансів для вразливих категорій населення, через стимулювання реципієнтів, насамперед, з числа працездатних, до активності та самостійного вирішення складних ситуацій;

— методологічні засади оцінювання ефективності системи соціальної підтримки, зокрема запропоновано використання інфографічного методу («Data_viz») для експрес-оцінки, порівняння програм та виявлення специфічних проблем їх функціонування, для чого визначено та обґрунтовано граничні межі діапазонів показників, за якими визначається ефективність програм, а також межі інтенсивності динамічних зрушень;

дістали подальшого розвитку:

— конкретні сценарії змін соціальних програм, розроблені на основі авторської концепції реформування соціальної підтримки населення в Україні;

— етапи трансформації системи соціальної підтримки населення в Україні на основі визначеної пріоритетності завдань та можливостей їх реалізації за сучасних соціально-економічних умов.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення сформульованих автором теоретичних положень, висновків і рекомендацій полягає в тому, що вони можуть слугувати основою для вдосконалення системи державної соціальної підтримки населення в Україні з метою підвищення її ефективності та забезпечення відповідності потребам суспільства.

Запропоновані у дисертаційній роботі теоретичні положення, висновки і практичні рекомендації щодо удосконалення методології моніторингу та оцінювання соціальних програм, а також напрямів реформування соціальної підтримки населення України були використані Міністерством соціальної

політики України при розробці Стратегії подолання бідності та заходів з її реалізації на 2016-2017 та 2018 роки. Підходи до розрахунку показників впливу програм соціальної підтримки на бідність з елементами моделювання ефектів «до і після» виплати допомоги, а також показників адресності допомоги та рівня охоплення бідних програмами соціальної підтримки використані при розробці Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки (Лист №37/0/216-18 від 18.12.2018 р.).

Інформаційно-аналітичні матеріали щодо комплексної оцінки рівня життя, бідності та соціальної підтримки населення в країні, в тому числі підходи до розрахунку показників адресності, дієвості та рівня охоплення соціальними допомогоюми бідних сімей використано ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» при підготовці проектів щорічних доповідей про становище дітей, молоді, сімей в Україні та стан реалізації державної політики, в тому числі стосовно їх соціального захисту. Рекомендації із реформування соціальних програм були використані в рамках розробки напрямів підвищення ефективності державної соціальної підтримки сімей із найвищими соціальними ризиками (Лист №126/01 від 27.02.2019 р.).

Оцінки ефективності соціальних програм та висновки щодо їх впливу на рівень життя українських громадян і запобігання їх бідності враховані в законотворчій діяльності Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення Верховної Ради України при формуванні державної політики у сфері розвитку рівня життя та соціальних стандартів населення; рекомендації та пропозиції до удосконалення моніторингу оцінювання ефективності та впливу соціальних програм на бідність були використані в рамках підготовки нової Методики проведення оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення Міністерством соціальної політики України та Державною службою статистики України. Пропозиції до Стратегії подолання нужденності та вразливості, а також рекомендації щодо напрямів реформування та удосконалення системи соціальної підтримки населення в Україні в частині підвищення ефективності й забезпечення її відповідності

потребам суспільства використовувалися Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (Лист Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України №181-5/347 від 26.12.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення, висновки й рекомендації, що викладені в дисертації і виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи, висновки та пропозиції доповідалися й обговорювалися на: круглому столі «Діти та молодь України в контексті Цілей сталого розвитку» (м. Київ, 5 грудня 2018 р.); семінарі «Методологія визначення прожиткового мінімуму» (м. Київ, 30 травня 2017 р.); Всеукраїнській конференції «Сталий розвиток та практика його впровадження в Україні» (м. Київ, 4 грудня 2017 р.); круглому столі «Удосконалення механізмів надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» (м. Київ, 24 травня 2016 р.); міжнародному семінарі «Політика ЄС у сфері зайнятості та соціального захисту» (м. Київ, 18-19 лютого 2016 р.); робочій групі Світового Банку в Україні щодо оцінки соціального виключення на субрегіональному рівні (м. Київ, 24 березня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Територіальні соціально-демографічні особливості України» (м. Київ, 17 листопада 2015 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць загальним обсягом 6,1 друк. арк., серед них: 3 колективні монографії (особистий внесок – 1,1 друк. арк.), 7 статей у наукових фахових виданнях України, з яких 3 статті включені до міжнародних наукометричних баз даних, та 1 стаття у закордонному виданні, обсягом 4,9 друк. арк.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 261 сторінці. Робота містить 15 таблиць, з яких 4 займають площу 5 сторінок, 28 рисунків, з яких 4 займають всю площу сторінки, і 6 додатків. Список використаних джерел налічує 190 найменувань на 26 сторінках.

Обсяг основного тексту дисертації становить 226 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

1.1. Еволюція принципів соціальної підтримки та трансформація сутності поняття

В будь-якому суспільстві незалежно від рівня його економічного чи культурного розвитку, політичного устрою або релігійної приналежності існують особи або цілі групи осіб, котрі з різних причин не можуть самостійно піклуватися про себе чи забезпечити себе достатніми для існування засобами. Іншими словами, вони потребують підтримки від інших (окремих осіб, груп, суспільства, держави). Одне із фундаментальних положень соціально-економічної теорії полягає в тому, що саме людська потреба (в тому числі і в частині підтримки та допомоги) є чинником виникнення та перебігу конкретного соціальних взаємодій та соціальних відносин. На думку американського соціолога А. В. Гріна [1], окремо взятий індивід чи ціла соціальна група в спробах задовольнити ці потреби та вирішити нагальні проблеми постійно вдаються до різних варіантів взаємодій, де головними фігурантами є особи / групи / суспільство. Стійкі соціальні взаємодії перетворюються в соціальні відносини. Тож, спираючись на цю теорію можна говорити про те, що намагання індивіда вирішити свої проблеми, зокрема за допомогою інших осіб, груп, суспільства в цілому, сприяло виникненню та укріпленню відносин щодо «надання – отримання» допомоги (підтримки).

Дослідити виникнення та становлення соціальної підтримки як соціальних відносин, під час яких суспільство виявляє турботу про нужденних або вразливих, можна через призму розуміння людиною категорії «особа, котра потребує сторонньої допомоги». Основний контингент тих, кому з давніх часів надавалася допомога та підтримка, складають діти, люди з інвалідністю від народження, особи похилого віку, а також інші категорії непрацездатних. Трансформація потреб людини від виключно матеріально-речових до

домінування соціально-гуманітарних, ускладнення соціальних відносин та зміна економіко-політичних обставин (війни, революції, безробіття, інфляція тощо) сприяли поповненню контингентів потребуючих допомоги специфічними категоріями, як інваліди війни, збіднілі працездатні, переселенці, удови та сироти військових та ін.

Укорінення ідей гуманізму впродовж еволюції людства посилили усвідомлення відповідальності за соціальний та економічний добробут населення і сприяли тому, що з кожним новим етапом його розвитку держава прагнула охопити своєю турботою якомога більшу кількість соціальних ризиків та вразливих категорій населення. Тож, останні декілька десятиліть у розвинених країнах до кола осіб, які потребують соціальної підтримки, стали відносити нову категорію – соціально депривованих (виключених, відторгнутих, ізольованих). Соціальне виключення доповнює економічну депривацію і проявляється відсутністю реальних можливостей задовольнити потреби в охороні здоров'я, отриманні освіти, працевлаштуванні та реалізації свого трудового потенціалу, в обмеженні взаємодії з оточуючими, коли їхній дохід та доступ до інших ресурсів є таким неадекватним, що заважає мати життєві стандарти та якість життя, які вважаються прийнятними у тому суспільстві, в якому вони живуть [2, 3, 4].

Проте якщо існування проблеми нужденності та вразливості для окремо взятого індивіда чи суспільства є більш усвідомлюваною, то загроза соціального виключення, сприймається в цілому поверхнево. Та все ж, в сучасному житті ці два поняття дуже тісно пов'язані між собою: вважається, що людині, яка веде щоденну боротьбу за фізичне виживання, ніколи цікавитися політичним, громадським чи культурним життям суспільства. Бідність на думку деяких вітчизняних та міжнародних науковців є головною категорією соціального виключення, а одне може бути як причиною, так і наслідком для іншого, іншими словами вони утворюють складну систему соціальних процесів, які мають циклічний характер. Звідси, індивіди, котрі потрапляють до «кола бідності», і, котрі з будь-яких причин не включені в суспільне життя, потребують соціальної підтримки для «прориву» будь-якої з його ланок [5, 6].

Механізми та критерії визначення категорій тих, кого держава визнає як вразливих чи нужденних, котрі потребують підтримки, видозмінювалися разом із трансформацією уявлень про нужденність, вразливість та потреби людини, але пропри все їх різноманіття тільки два принципи завжди були визначальними – статус особи та соціальний ризик (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні принципи визначення категорій, що потребують на соціальну підтримку (допомогу)

Принципи виокремлення категорій осіб, які потребують соціальної підтримки	Категорії осіб, що визнані як нужденні та вразливі
Статус – особи групуються в категорії за конкретними соціально-економічними, демографічними або іншими характеристиками, визнані суспільством як такі, що заважають або взагалі не дають змоги їм піклуватися про себе та членів своїх сімей	діти, особи похилого віку, люди з інвалідністю, удови, сироти, багатодітні та ін.
Соціальний ризик – особи групуються в категорії виходячи із ймовірних або реальних подій, які спричиняють або загрожують створити такі життєві обставини, за яких вони будуть позбавлені можливості піклуватися про себе та членів своїх сімей	досягнення певного віку (пенсійного або конкретно визначеного), нещасний випадок (виробництво, побут та ін.) і втрата працездатності через інвалідність, народження дітей, втрата годувальника, втрата джерел доходів, будь-які катастрофи, військові конфлікти тощо

Джерело: складено автором на основі [7 – 13].

Вивчення історії становлення соціальної допомоги та етапів її інституалізації доводить, що перелік об'єктивних підстав (соціальних ризиків), які призводять до виникнення потреби у соціальній підтримці з позицій гуманізму, постійно розширюється. Не дивлячись на те, що з кожним новим етапом розвитку, людство все більше усвідомлює, що людина є не лише біологічною істотою, а й – соціальною, тому потребує на соціальну підтримку як у випадку прямої загрози її життєдіяльності, так і у разі неможливості реалізувати себе у соціумі. При цьому навряд чи коли-небудь перелік реально існуючих об'єктивних причин буде повністю тотожний переліку причин, що визнаватимуться державою як соціально поважні для надання допомоги.

Наприклад, в українському законодавстві особи, котрі визнаються державою як такі, що потребують на соціальний захист та допомогу

визначаються обома підходами. Так, в ст. 46 Конституції України йдеться, що право на соціальний захист мають громадяни у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (як діти, особи похилого віку, безробітні, особи з інвалідністю, особи постраждалі від стихійних та техногенних катастроф тощо) [14]. Під впливом розвитку суспільних відносин, демографічних, економічних та політичних обставин коло осіб, визнаних в Україні, як нужденні або вразливі, постійно розширювалося. Зокрема, за останні декілька років традиційний для України перелік осіб, котрі визнаються державою як ті, що потребують соціальної підтримки, поповнився щонайменше двома категоріями: по-перше, особами, постраждалими від військового конфлікту на сході країни [15], по-друге, соціально виключеними особами (Стратегія подолання бідності (до 2020 року)) [16]. Водночас, скасування низки пільг та об'єднання деяких соціальних програм позбавили певні категорії населення статусу «вразливі» [17].

Разом з трансформацією ставлення до проявів нужденності та вразливості, розумінням необхідності підтримувати «слабких», модифікувалися форми, моделі, види, правила та принципи надання соціальної допомоги. Найперші форми соціальної допомоги, які реалізовувалися в первісно-родовій громаді, ґрунтувалися на принципах кровної спорідненості та понятті про взаємодопомогу між її членами. Тож, до перших суб'єктів соціальної підтримки належали безпосередньо члени сім'ї та громади. Оскільки, кожен прояв турботи був спрямований на вирішення чиеїсь конкретної проблеми, зазвичай пов'язаної із виживанням (відсутність їжі, одягу, притулку тощо), то допомога потрапляла саме тим, хто на неї потребував. Висловлюючись сучасними категоріями досягалася висока адресність заходів щодо захисту найбільш нужденних членів тогочасного суспільства [18, с. 107-113].

Наступний крок в напрямку розвитку соціальної допомоги, що відзначився її виходом на державний рівень, був обумовлений поділом праці, формуванням товарно-грошових відносин та приватної власності, виникненням

рабовласницького суспільства та стрімкою його диференціацією. Разом із міграцією значної частини населення із сільської місцевості до полісів, виникненням у містах нових видів діяльності, поділом праці між містом та селом, а також внаслідок масштабних військових кампаній стародавніх імперій відбувалося суттєве послаблення зв'язків між індивідом та його родом / громадою. В результаті людина була позбавлена звичних форм турботи, вкрай необхідного за певних умов. З рештою, трансформація соціальних відносин під дією змін структури суспільства та через зростання частки осіб, позбавлених турботи свого роду, змусила правителів взяти деякі категорії нужденних під державну опіку. Зокрема, законом, прийнятим ще у 7 ст. до н.е. в стародавніх Афінах, визначалося право незаможних громадян, понівечених на війні, розраховувати на утримання за рахунок держави; згодом коло турботи поширилося і на дітей загиблих громадян. В давньому Римі держава забезпечувала підтримкою ще й неповнолітніх сиріт, самотніх жінок, божевільних та незаможних. Так, соціальна допомога як суспільне явище, вперше вийшла на рівень держави ще за античних часів і, висловлюючись сучасними термінами, мала категорійно-адресний характер.

Паралельно із державною підтримкою активно діяв такий вид допомоги як філантропія, що узяв за базу основоположну релігійну заповідь – любов до ближнього. Саме цей принцип і став визначальним у соціальних відносинах між суспільством та нужденними членами на багато століть. В той же час форми допомоги майже не змінилися з попередніх часів і були ідентичними в усіх віросповіданнях. Здебільшого це були заходи присвячені безкоштовним громадським обідам, роздачі хліба та одягу, продажу продуктів за нижчими цінами у скрутні часи, роздачі милостині, а також будівництву громадських об'єктів соціального призначення (лазень, храмів, театрів як в давній Греції та Римі) часто із залученням безробітних нужденних, прихисту подорожніх, сплаті боргу за нужденного чи взагалі пожиттєвому пожертвуванню на його користь (в ісламських країнах) [19].

Не менш давньою формою соціальної підтримки ніж філантропія вважається меценатство, його відмінність від першої полягає в тому, що деякі заможні особи бажали мати зиск зі своїх проявів турботи про нужденних, ще впродовж земного життя (хоча б у вигляді творів мистецтва, що були їм присвячені). Цільовим контингентом цього виду приватної соціальної підтримки були поети, скульптори, актори та інші діячі культури, які могли бути корисними для благодійників; тож, коло осіб, котрі опинившись в нужді, могли за нагоди отримати якусь допомогу, значно звужувалося.

Про початок наступного етапу розвитку соціальної підтримки, який припадає на середні віки, свідчить зростання масштабів державної турботи та удосконалення його форм, зокрема утворення перших «спеціалізованих» закладів з надання соціальної допомоги. Серед суб'єктів допомоги домінують релігійні установи: на базі християнських церков створювалися богоугодні заклади (богадільні), де на повному забезпеченні знаходилися представники різних категорій нужденних (інваліди, немічні, сироти, вдови, хворі та ін.). Хоча варто підкреслити, що і раніше, ще за часів Древнього Риму була практика надання соціальної підтримки через богадільні та дитячі притулки, перші з яких знаходилися у м. Ліоні (з 542 р.) та у м. Мілані (з 787 р.).

Форми допомоги в середні віки не змінилися: роздача жебракам грошей, одягу, харчів, лікування та інші форми догляду. До нових форм можна віднести хіба що навчання грамоті та ремеслам дітей, а також надання роботи працездатним. Практика навчання утриманців богоугодних закладів грамоті та ремеслам, як запобіжний захід щодо нужденності, була широко поширеною серед Київських князів. Наприклад, ще за часів Ярослава Мудрого було засновано притулок для сиріт, в якому вони проживали, навчалися грамоті та ремеслу. Однак, попри розповсюдженість закладів та різноманіття форм підтримки, соціальна допомога все ж не мала систематичного характеру, оскільки зазвичай реалізовувалася вже після настання конкретних кризових ситуацій, як то епідемії, війни, голод чи стихійні лиха [20, 21].

Наступний етап розвитку соціальної допомоги розпочався у XVI ст. із введенням диференційованого підходу до її надання та спроб активізувати непрацюючих працездатних до самозабезпечення. Такому кроку сприяло усвідомлення державою економічної невинуватості заходів, пов'язаних із турботою про нужденних. Особливу увагу наданню допомоги за таким принципом приділяли у Древньому Римі, де ще в I ст. до н.е. римський трибун ввів «дорожній закон», згідно якого незаможні та нетрудоозайняті громадяни Риму мали бути залученими до трудових робіт з будівництва шляхів по усій Італії. А першою країною, яка після довгого забуття знов звернулася до принципу «право на допомогу мають ті, хто не зданий працювати, а ті, хто здатний, але не працює – заслуговують на покарання» і поклала його в основу цього виду соціальних відносин, стала Велика Британія.

Основними осередками проявів державної турботи були робітні будинки, в яких надавалася комплексна підтримка: від пошуку роботи та забезпечення базових потреб (дах, їжа, одяг) до супутніх послуг (догляд малолітніх дітей в яслах, навчання грамоті в початкових та недільних школах, медична допомога в амбулаторіях) [22]. Практика надання соціальної допомоги через робітні будинки набула широкого поширення по усій Європі і залишилася панівною аж до кінця XIX ст.. На початку їх виникнення нужденні направлялися до них примусово, тільки згодом, керуючись філософією свободи індивідууму та його відповідальності за свої вчинки, перебування в робітних домах перейшло на добровільні засади. Згодом визначальний принцип трансформувався, набувши вигляду «якщо хочеш отримати допомогу – працюй». Він і до нині виступає однією з головних умов успішної реалізації багатьох програм соціальної допомоги, забезпечуючи їх адресність та ефективність.

Наступний етап еволюції соціальної допомоги розпочався наприкінці XIX ст. в період зародження капіталістичного виробництва, формування класу найманих працівників, зміни суспільно-економічних відносин, коли праця стала товаром (за який давали надто низьку ціну, що не гарантувала робітнику гідне існування навіть в період працездатності), а держава дотримувалася нейтралітету

у регулюванні добробуту громадян. Тоді стартував перехід до системної підтримки соціумом своїх членів – утворення добровільних товариств (кас) взаємодопомоги. Однак, при подальшому загостренні протиріччя між працею та капіталом, вони виявилися нездатними забезпечити належну підтримку у разі настання кризової ситуації, тож держава постала перед необхідністю взяти на себе провідну роль в частині створення принципово нової системи соціальної підтримки – соціального страхування.

Лідерство в створенні системи соціальної підтримки, що була спрямована на працююче населення і прагнула охопити більшу частину його життя, належить Німеччині. Впродовж декількох років її уряд на чолі із канцлером Отто фон Бісмарком створили гарантовану відповідними законами систему соціального страхування для працівників промисловості, що передбачала три напрямки підтримки: допомога по хворобі, в разі нещасного випадку на виробництві, а також по інвалідності та старості. В наступні декілька десятиліть уряди інших європейських країн, намагаючись запобігти соціальним проблемам, активно почали створювати ідентичні системи соціальної підтримки спираючись на досвід Німеччини [23].

Стрімка еволюція соціальної допомоги (як соціальної взаємодії) та її трансформація в систему соціального захисту (або забезпечення) спостерігалася в міжвоєнний період ХХ ст., а прагнення охопити якомога більший контингент обумовило швидке розгалуження і запровадження нових видів соціальної підтримки, наприклад, в Англії таких як медична допомога та ліки, санаторне лікування та застосування мінімального стандарту, в Швеції – будівництво соціального житла, в СРСР – безкоштовна освіта усіх рівнів, в Бельгії та Франції – сімейних виплат при народженні дітей тощо. Характерною рисою для них усіх було забезпечення соціальних гарантій трудящим, провідну роль в цьому питанні відіграла Міжнародна організація праці (рис. 1.1.).

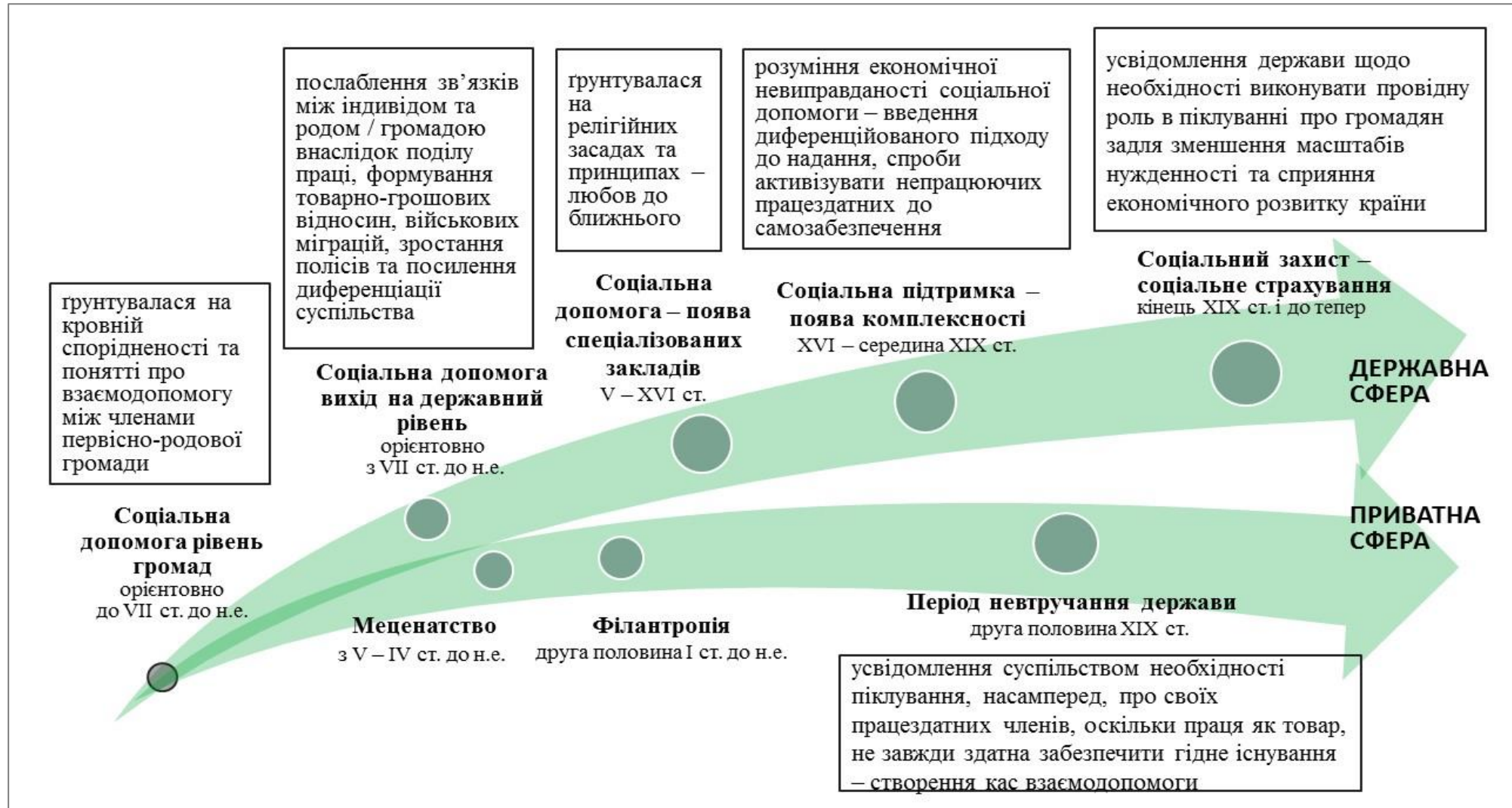

Рис. 1.1. Еволюція принципів соціальної підтримки та трансформація сутності поняття

Джерело: систематизовано автором.

Соціальна допомога за всю історію існування цього соціального явища поширювалася найшвидшими темпами наприкінці 40 – початку 70 рр. ХХ ст. в період швидкого росту світової економіки, завдяки тому, що країни Латинської Америки та Південної Африки, яким притаманні висока чисельність населення та значні ризики нужденності, почали виводити на державний рівень турботу про добробут своїх громадян, створюючи системи соціального захисту.

Отже, соціальна підтримка пройшла довгий шлях від соціального явища, що з'явилося на засадах сімейного піклування, самопомоги і добродійності, до доктрини, що ґрунтується на відповідальності усього суспільства за добробут його членів.

Перспективи розвитку соціальної підтримки в ХХІ ст. науковці та практики визначають в напрямку активізації нужденних до економічної поведінки, який отримав назву «welfare to work». Тож, сучасна філософія взаємовідносин між суспільством та нужденними зводиться до того, що допомога людині у складній життєвій ситуації не може бути заохочувальним чинником для її «неактивності» в подальшому [24].

Сучасний етап розвитку соціальної підтримки як соціальних відносин відзначається наявністю значної кількості національних систем соціального захисту, що сформувалися в специфічних економічних, політичних, соціальних, культурних та інших умовах, і мають значні відмінності в частині особливостей їх організації, основоположних принципах функціонування, кількості програм та ефектах від їх реалізації, якості соціальних послуг, джерел фінансування тощо. З іншого боку, Європейська Комісія за результатами багаторічних досліджень потреби людини в соціальній підтримці визначає чотири основні моделі організації даних соціальних відносин, що на сьогодні регламентуються в рамках системи соціального захисту [25, 26].

Найпершою та найстарішою в світі державною системою соціального захисту населення вважають німецьку. З часів її створення у 1871 р., виходу на національний рівень і до сьогодні її унікальність визначається з одного боку – керівними принципами регулювання даного виду соціальних відносин, а з

іншого – стартовими умовами формування окремих програм та усієї соціальної політики. Фундаментом для утворення системи соціального захисту виступила діюча в різних галузях виробництва професійна солідарність, яка за допомогою системи соціального страхування захищала працюючих працездатних осіб від економічних та соціальних ризиків. Звідси простежується чітка залежність між розміром страхових виплат, розміром відрахувань та трудовим стажем. При цьому федеральні власті використали адміністративні структури королівств, князівств, герцогств та міст, що увійшли в склад новоутвореної держави, задля гарантування більшої вигоди та ефектів для нужденних на місцях.

Система була і залишається побудована таким чином, що тільки у випадках, коли місцеві органи соціального піклування виявляються нездатними вирішити проблему, то до участі залучаються органи вищого (федерального) рівня. Отже, поєднання професійної солідарності та субсидіарності стало визначальною концепцією організації та управління системи соціального захисту Німеччини в кінці XIX – початку XX століть, утворивши одну з чотирьох класичних моделей – модель Бісмарка або континентальну [27].

Не зважаючи на політичні, економічні та соціальні перетворення, які відбувалися в Німеччині протягом декількох наступних десятиліть, система соціального захисту в цілому демонструвала доволі високу ступінь спадковості в фінансуванні та організаційних заходах, оскільки стрижнем залишалося поєднання двох зазначених вище принципів. Попри це, зміни все ж таки відбувалися і вже сучасна німецька система соціального захисту відрізняється від класичної бісмарковської. По-перше, змін зазнала загальна структура фінансування: зросла бюджетна (федеральна) частина тоді як скоротилася страхова, по-друге, збільшилась кількість керівних принципів – мова йде про принципи гуманізму (як основного при визначенні категорії нужденних) та соціальних компенсацій, що дали поштовх розвитку системи соціальної допомоги та пільг в системі соціального захисту населення. Відповідно, нужденні та вразливі особи, які в силу різних причин не могли на початку запровадження даної моделі розраховувати на офіційну підтримку соціуму і

соціальні страхові виплати (як форму соціальної підтримки), сьогодні отримали таку можливість.

Подібність організації української системи соціального захисту з континентальною моделлю простежується за основоположними принципами та складовими, що обумовлює інтерес до останньої з боку профільних спеціалістів в Україні, зокрема в частині регулювання відносин між центральними і місцевими органами соціального захисту, розподілом їх ролей, повноважень та ресурсів. Також на особливу увагу в умовах децентралізації України заслуговує принцип субсидіарності: «близькість» влади через органи соціального захисту до громадян, яка проявляється у високому ступені обізнаності щодо конкретної кризової ситуації, розподілу повноважень між місцевими та національними органами соціального захисту, доцільності залучення вищих в ієрархії органів та достатністю реалізованих заходів нижнього рівня для її вирішення, забезпечує високу ефективність витрачених ресурсів на соціальну підтримку. Самоврядовані регіональні та муніципальні органи соціального захисту виступають основним «постачальником» необхідної (адресної та дієвої) соціальної підтримки, тоді як органи національного рівня залишають за собою організаційно-правотворчу та наглядову функції, втручаючись у вирішення проблеми у разі, коли представники нижчих щаблів виявляються неспроможними (недостатність ресурсів, компетенції, повноважень тощо) [28].

Континентальна модель системи соціального захисту стала фундаментом для майже одночасного виникнення трьох інших моделей. Так, найбільш ефективною моделлю в частині організації та забезпечення соціальної захищеності населення і досі вважають скандинавську. Успішність цієї моделі у першій половині ХХ ст. досягалася завдяки, по-перше, високорозвиненій суспільній свідомості стосовно розуміння того, що добробут індивіда не можливий без добробуту держави, звідси витікає підтримка соціумом геть усіх, хто перебуває у складних життєвих обставинах чи має високі ризики потрапити до них; по-друге, соціальній спрямованості економіки, яка передбачає вирівнювання прибутків населення за рахунок високих ставок оподаткування та

активної перерозподільної політики на користь малозабезпечених громадян; потребе, принципу одноманітності й уніфікації соціальних виплат та соціальних послуг.

В останнє десятиліття ХХ ст. через зниження темпів економічного зростання та ролі соціального страхування, зменшення впливу держави на формування заробітної плати в рамках гарантування соціальної забезпеченості при зменшенні видатків держави, скандинавська модель зазнала трансформації та продемонструвала зниження своєї ефективності. Відтак, для моделі стала характерна активна політика в сфері зайнятості та соціальної реабілітації працівників на ринку праці, тоді як грошова допомога стала надаватися за принципом «останньої надії», тобто коли неможливо запропонувати роботу або коли активні заходи на ринку праці виявляються безуспішними.

Інтерес з боку України до скандинавської моделі зосереджений на керівних принципах її організації – дотриманні принципів уніфікації й одноманітності соціальної підтримки, зокрема забезпеченні гарантій щодо права людини на охорону здоров'я та освіти, який, нагадаємо, досягається через реалізацію права на працю. Тобто пасивні заходи, форми чи програми підтримки в цій моделі дедалі частіше замінюються на активні; звідси, новим вектором-принципом моделі виступає «соціальна реабілітація». Крім того, на увагу заслуговує практика перенесення акцентів в соціальній підтримці із соціальних виплат на соціальні послуги, а також високий рівень громадянської свідомості, що дозволяє залучати до реалізації державних програм приватний бізнес не тільки як платників соціальних податків, а й як надавачів соціальних послуг [29].

Велика Британія також прагнула бути прогресивною у вирішенні соціальних питань і вже у 1942 р. В. Беверідж запропонував принципово нову модель підтримки найбільш вразливих верств населення, за якою нація брала на себе зобов'язання щодо турботи про кожного громадянина, який опинився в скрутному становищі. Такий підхід вже потребував певної стандартизованості умов надання послуг (в сфері охорони здоров'я, освіти) та виплат (допомог, пенсій, страховок). Так, дотримання принципу універсальності соціальної

підтримки сприяло виникненню поняття «гарантованого мінімального доходу» і його використанню як критерія для визначення права на допомогу та розрахунку її розміру. Допомоги сім'ям та окремим групам населення надавалися із обов'язковою перевіркою нужденності та за принципом «останньої надії», тобто тільки тим, чиї потреби в недостатній мірі покривалися діючою схемою соціального страхування. Як правило, за цією моделлю встановлюються хоча й невисокі проте єдині тарифні ставки в сфері пенсійного страхування, а соціальні виплати – обмежуються можливостями ринку.

Фінансування системи за англосаксонською моделлю відбувається за принципом об'єднання різних джерел: страхові внески працівників та роботодавців, які мають забезпечити допомогу в разі соціальних ризиків, пов'язаних із професійною діяльністю, і державні відрахування, за рахунок яких забезпечується підтримка сімей (зокрема щодо гарантування рівних можливостей для виховання дітей) і утримання національної системи охорони здоров'я. Перерозподіл фінансів (структура яких відзначається асиметричністю в бік державних видатків, отриманих від оподаткування), так само як і решта управлінських рішень, знаходиться виключно в компетенції держави. На думку Беверіджа, чіткість координації заходів між сферами охорони здоров'я, зайнятості та соціальної підтримки обов'язково мають призвести до досягнення соціального забезпечення населення. Так, вже у 80-х роках ХХ ст., коли в країні стабільно зростала кількість неповних сімей, яким держава мала забезпечити гарантований дохід, на фоні поширення масштабів безробіття і нездатності рівноцінно підвищити ставки страхових внесків та виплат, модель Беверіджа продемонструвала наочно свої слабкі сторони. Водночас це дало поштовх до її трансформації у напрямку зростання ролі соціальних виплат та підвищенні рівня перевірки їх нужденності.

Досвід країн, в яких сучасні системи соціального захисту побудовані на засадах англосаксонської моделі, насамперед Великобританії, є цікавим для України, уряд якої впродовж декількох останніх років робить певні кроки в напрямку зниження патерналістських настанов серед населення та підвищення

економічної активності, що і відповідає головній ідеї моделі Беверіджа. А для цього, як вважав її автор, використання національного прожиткового мінімуму як гарантії запобігання крайньої нужденності, обов'язково має бути підкріплене стимулюванням громадян добиватися для себе більшого доходу ніж цей мінімум, насамперед через забезпечення державою права на працю. Тож, «роз'єднання» мінімальних соціальних гарантій та мінімального соціального стандарту, що відбулося в Україні в 2017 р. можна вважати саме тим, кроком, що має стимулювати населення до зайнятості, замість того, щоб просто отримувати мінімальну соціальну допомогу. Крім того, на увагу заслуговує досвід пошуку «симбіозу» різних форм забезпечення (страхування, ощадних кас та соціальної допомоги, при зростаючій ролі останньої) і координації політичних напрямків в сфері охорони здоров'я, повної зайнятості та гарантованих соціальних доходів, що в англосаксонській моделі вважається обов'язковою дієвою умовою щодо гарантування громадянам ефективного соціального захисту [30].

Південноєвропейська модель, навпаки, демонструє найнижчі показники державного соціального забезпечення населення. Опинившись в скрутному становищі індивід може розраховувати тільки на сім'ю, допомогу релігійних та благодійних організацій, профспілок, різноманітних об'єднань тощо. Запобігання соціальним ризикам також лягає на плечі особи і може бути вирішеним завдяки зайнятості або частково через участь в системі страхування. Основним принципом функціонування моделі є самопомога. Крім того, держава делегує різним організаціям не тільки свої функції щодо реалізації заходів соціальної підтримки населення, а й пошуку джерел їх фінансування. Пасивний характер держави у гарантуванні соціальної забезпеченості населення обумовлював відсутність системності між заходами, зкоординованість та асиметричності соціальної підтримки. Наприклад, ще на початку XIX ст. в країнах, що практикують південно європейську модель, найбільшу частку соціальних витрат складало пенсійне забезпечення, тоді як на підтримку сімей, материнства та зайнятості – витрачалися доволі незначні кошти (на прикладі Італії близько 1% порівняно із майже 15% від ВВП відповідно) [31, 32].

З початком другого десятиліття ХХ ст. уряди Італії, Іспанії, Греції та Португалії усвідомили необхідність трансформації системи соціального захисту в бік підтримки працездатних, сімей з дітьми, жінок та дітей, шляхом підвищення рівня доступності до системи охорони здоров'я та інших соціальних послуг, гарантування права на працю та підтримки стабільності прибутків, в тому числі за рахунок індексації пенсій залежно від зміни показників споживчих цін, кореляції сплачуваних внесків із реальним розміром заробітної плати, розмежуванням фінансування та спрощенням структури соціального забезпечення [33; 34].

Розвиток систем соціального захисту на базі південноєвропейської моделі та досвід останніх років щодо їх реформування можуть бути корисними для Української системи соціального захисту зважаючи на існуючу асиметрію видатків державного бюджету на соціальні статті та окремі соціальні програми (наприклад, на програму житлових субсидій держава в 2017 р. витратила понад 66 млрд грн, тоді як на програму з підтримки малозабезпечених сімей майже в 6 разів менше – близько 12 млрд. грн).

Отже, дослідження виникнення, розвитку та оформлення в систему державного соціального захисту соціальної підтримки як іманентно притаманного людині прагнення до взаємодопомоги, доводить, що не існує якоїсь уніфікованої моделі соціального захисту, оскільки кожна з існуючих має на собі відбиток національної культури і традицій, духовних та ідеологічних принципів, рівня економічного розвитку та суспільно-політичного устрою, а також багатьох інших факторів. Тож, будь-яка типологізація є спрощеною схемою, що не може в повній мірі відобразити всі особливості державних соціальних політик, а шукати якусь одну країну із найліпшою системою для наслідування чи копіювання небезпечно. Втім, досвід вдосконалення кожної з існуючих моделей може виявитися корисним та бути адаптованим до сучасних реалій та умов забезпечення соціальної підтримки населення України, яка б найкраще відповідала на потреби суспільства (Табл. 1.2).

Характеристика моделей соціального захисту та специфіка застосування в Україні

Модель системи соціального захисту	Основні принципи, на яких базується модель, та особливості	Можливість застосування в Україні
Континентальна або модель Бісмарка	професійна солідарність та актуарний розподіл страхових внесків обумовили пряму залежність рівня соціального захисту (насамперед, виплат) від тривалості трудового стажу та розміру соціальних внесків	в умовах децентралізації особливий інтерес має принцип субсидіарності при наданні соціальної підтримки, як визначальний регулятор відносин між центральними і місцевими органами соціального захисту, розподілом їх ролей, повноважень та ресурсів;
Скандинавська модель	принцип гуманізму, високорозвинена суспільна свідомість та високі ставки по соціальних внесках громадян, створюють умови для активної участі держави в політиці перерозподілу доходів на користь найменш забезпечених громадян, а також забезпечують уніфікованість та одноманітність соціальних послуг і виплат	в умовах економічної нестабільності й намаганнях оптимізувати видатки державного бюджету (зокрема, на соціальний захист) на увагу заслуговують перенесення акцентів в системі соціального захисту з грошових виплат на соціальні послуги, насамперед активізацію усіх непрацюючих працездатних членів суспільства, в тому числі із залученням до соціальних програм приватних підприємців; в той же час соціальні виплати надаються за принципом «останньої надії»
Англосаксонська або модель Беверіджа	національна солідарність, принцип універсальності та розподільної справедливості обумовили уніфікацію й одноманітність соціальних виплат і послуг – виникнення поняття «мінімальні гарантії»	в рамках розроблення напрямів щодо зниження серед населення України патерналістських настанов та підвищення активізації економічної поведінки населення викликає зацікавленість досвід щодо регулювання взаємодоповнюваності соціального страхування та соціальних допомог, а також сфери та механізми застосування соціального прожиткового мінімуму
Південноєвропейська модель	самодопомога як керівний принцип функціонування моделі, обумовив провідну роль сім'ї та інших інститутів громадянського суспільства в наданні соціальної підтримки нужденним, відповідно державі – пасивну.	обравши курс на євроінтеграцію та розбудову соціальної держави для України інтерес представляє досвід країн в частині формування відповідальності усього суспільства за добробут його членів шляхом переорієнтації заходів соціального захисту із пасивних на активні, а також реформуванням усієї системи соціальної допомоги згідно до вимог Європейської соціальної моделі

Джерело: складено автором на основі [25-34].

В науковій літературі класифікація моделей соціального захисту не обмежується чотирма вище розглянутими типами, різноманіття їх виокремлення і згрупувань залежать від кутів, під якими теоретики досліджують соціальні відносини щодо підтримки суспільством нужденних і вразливих – з позиції їх сутності, рівнів захисту, фінансових механізмів, інституційної організації, правових норм, політичного устрою держав та ін.. Проте саме вони часто визначаються теоретиками як ядро, навколо якого сформувалася соціальна політика Європейських та інших держав [35], і саме вони стали відправною точкою для виникнення концепції про соціальну державу.

Сьогодні соціальна держава, як теоретична конструкція, застосовується до багатьох систем соціального захисту із різними джерелами доходів та витрат на соціальні потреби, різним ступенем державного втручання в соціально-економічну сферу з метою не лише допомогти незаможним верствам населення, а й підтримати, забезпечити зростання рівня добробуту середніх верств [36, 37]. Найбільш відомою і загально визнаною залишається інтерпретація поняття і класифікація моделей, запропонована датським вченим Г. Еспін-Андерсеном [38]. А саме те, як розуміється поняття «соціальна держава», визначає модель соціального захисту та соціальної політики в конкретній країні; отже, моделей соціальної держави може бути велика кількість. Зокрема, в процесі інтеграції країн до Євросоюзу було сформульовано європейську модель соціальної держави, одними з базових елементів якої визначено наступні:

- орієнтація системи соціального захисту на індивідуалізацію та розширення соціальних послуг для найуразливіших груп населення, замість перерозподілу ресурсів для подолання нерівності;
- спрямованість соціальної системи не тільки на боротьбу з економічними проявами вразливості, а насамперед – із соціальним відторгненням;
- будь-яка соціальна допомога надається таким чином і в такому обсязі, щоб мотивувати її отримувачів до трудової активності («*welfare to work*»);
- соціальна допомога надається на засадах децентралізації (тобто спущена на місцевий рівень) із обов'язковим залученням приватного капіталу, при

цьому її основною формою вважаються соціальні послуги, зокрема ті, що спрямовані на удосконалення кваліфікації та повернення до трудової діяльності безробітних [39].

Зважаючи на обраний Україною курс на Євроінтеграцію та впровадження європейських стандартів життя, за яких кожен громадянин матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я, йому будуть гарантовані гідні умови життя і праці, а також належна соціальна підтримка, стає зрозумілим, чому європейська модель соціальної держави (відповідно і соціального захисту) з її пріоритетами, цілями, принципами і механізмами реалізації, обрана українським керівництвом як певний еталон [40]. Відтак, в останні роки Україна з метою підвищення ефективності системи соціального захисту активно перерозподіляє сили із надання соціальної допомоги за принципом універсальності та уніфікованості на надання соціальних допомог і послуг, котрі сприятимуть формуванню у громадян активної життєвої позиції, насамперед щодо самозабезпечення.

Не менш важливим для обміну теоретичними та практичним напрацюваннями в рамках побудови єдиного соціального простору і розвитку ефективної та релевантної системи соціального захисту є узгодженість у розумінні понять та категорій, якими апелюють в професійно-науковій сфері при визначенні взаємовідносин між суспільством та його нужденними членами щодо турботи про останніх – категорії «соціальна допомога», «соціальний захист» «соціальне забезпечення», «соціальна підтримка» або використовуються як тотожні та взаємозамінні терміни, або визначається їх ієрархія (із значною диференціацією підходів до цього). Єдине в чому науковці дістають згоди – це в тому, що ігнорування відмінностей між термінами та вживання їх як синонімів, представляється можливим лише у випадку загального опису процесу соціальних відносин «скрута – допомога». В інших випадках – коли йдеться про механізми, інструменти організації та функціонування – взаємозамінність термінів в жодному разі недопустима.

Нажаль, вільне трактування понять «соціальна допомога», «соціальне забезпечення», «соціальний захист» та «соціальна підтримка» призводить до відсутності загального уявлення про характер та зміст інституту соціальної допомоги (як соціальних відносин) в українських реаліях. Така ситуація обумовлена, по-перше, тим, що функціонування вітчизняної системи соціальної підтримки мало значну перерву обумовлену політико-ідеологічними курсом, яку провадив попередник України, по-друге, «мовний» аспект питання¹. В результаті виникають певні труднощі із розумінням їх сутності та відбувається взаємозамінність одного поняття іншим.

Дослідження наробок вітчизняних та зарубіжних авторів вказує на те, що більшість науковців розцінює термін «соціальна допомога» як базовий при визначенні усвідомленої людством необхідності піклуватися одне про одного. В процесі «нашарування» на нього соціальних, функціональних, етичних, законодавчих та інших контекстів, відбувалася його трансформація в такі поняття як «соціальна підтримка» чи «соціальний захист». Саме навколо них зосереджені основні дискусії щодо конкретизації їх змісту.

Найменш дискусійним, на думку автора, є визначення терміну «соціальна допомога». Під нею часто розуміють заходи, які реалізуються постфактум та спрямовані на пом'якшення, компенсацію втрат або ліквідацію наслідків соціально-ризикових ситуацій; також поширеною серед населення та практиків є думка, що соціальні трансферти – це є грошові виплати або натуральна допомога одягом, їжею, притулком тощо. Соціальна допомога надається як правило за фактом підтвердження реальної потреби потенційного реципієнта на підтримку (матеріальний стан, стан здоров'я, вік тощо), або за фактом приналежності особи до категорії, яка визнана державою як соціально-ризикова [41].

Про аналогічне розуміння соціальної допомоги як конкретної програми, спрямованої на розв'язання актуальних біосоціальних проблем кожної окремої

¹ Часто для передачі змісту цих соціальних процесів та відносин перекладачі намагаються використовувати терміни, зрозумілі для профільних фахівців конкретної країни, звідси між поняттями безпека, забезпечення, захист, охорона, гарантування, підтримка часто ставиться знак рівності.

людини в конкретному соціумі, говорять дослідження закордонних та українських економістів (Великсар Т. [42, с. 100-103], Нойман Ф., Шердлоу С., Скуратівський С. [18, с. 164], Лібанова Е., Мандибура В. [43, с. 122], Попов О. [44], Рудик В. [45], Черенько Л. [46 – 49], Юрчик Г. [50, с. 232-233] та ін.).

Європейська соціальна хартія – є одним із небагатьох юридичних документів, в якому міститься тлумачення поняття «соціальна допомога», під яким розуміються допомоги в грошовій або натуральній формі, включаючи допомоги для окремих груп, і допомоги, які можуть призначатися для всіх; соціальні допомоги надаються з метою боротьби із соціальною нерівністю та бідністю, для того щоб гарантувати гідне існування всім тим, кому бракує достатніх коштів [51].

В Україні в правовому полі, попри існування майже десятка законів щодо соціальної допомоги, визначення терміну «соціальна допомога» наведено лише в ст. 1. Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Так, під ним розуміється система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо [52]. Абстрагуючись від зазначеної категорії вразливих, на думку автора, цьому визначенню більше відповідає поняття «соціальна підтримка», оскільки соціальний процес та соціальні відносини, що ним характеризують, виходить далеко за рамки грошових виплат особам, які опинилися в скрутному матеріальному становищі (вужьке розуміння).

Широким сенсом поняття «соціальна допомога» здебільшого схильні наділяти українські соціальні філософи, соціальні педагоги, соціологи та юристи (Гриненко А. [23], Буяшенко В. [53, с. 164-165; 54], Горпинич О., Панченко В. [55], Хомич І. [56, с. 723], Шаманська Н. [57, с. 44] та ін.). Зокрема, В. Буяшенко вбачає, що соціальна допомога хоча й є своєрідною моделлю підтримки, що характерна конкретному суспільству в конкретний історичний період, вона вже

давно вийшла за рамки державних кордонів (проблеми наркозалежних, ВІЛ / СНІД тощо) і набула функції стабілізації та гармонізації життєдіяльності людства; стала механізмом самоконтролю соціального, який спрямований на рішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування. Іншими словами, соціальна допомога трактується у широкому сенсі і навіть в певній мірі ототожнюється з «соціальною роботою» (як процесом).

На відміну від вітчизняних російські теоретичні нароби з цього питання (зокрема, Холостова Є., Курбатов В.[58], Топчій Л. та ін.) розуміють дане поняття більш широко: одні ставлять знак рівності між «соціальною допомогою» та «соціальною роботою», а інші визначають соціальну допомогу як «соціальне забезпечення у вузькому його сенсі». Наприклад, як Тучкова Е. дає наступне визначення: це – система соціальних програм, які існують за рахунок держави і без врахування трудового внеску людини, а також передбачають грошові виплати у разі настання соціальних ризиків, або послуги, які населення отримує безкоштовно чи на пільгових умовах» [59]. Однак, вкладення в поняття «соціальна допомога» широкого сенсу, а тим більше ототожнення із соціальним забезпеченням, на думку автора, перетворює його в поняття «соціальна підтримка» чи «соціальний захист».

Нижче наведені визначення поняття «соціальна допомога» у широкому та вузькому сенсах, що відображають загальну картину із розумінням його сенсу (табл. 1.3.).

Окремі підходи до визначення сутності поняття соціальна допомога

Визначення у вузькому сенсі		Визначення у широкому сенсі	
Автор	Трактування поняття	Автор	Трактування поняття
Соціальна хартія ЄС	допомоги в грошовій або натуральній формі, включаючи допомоги для окремих груп, і допомоги, які можуть призначатися для всіх; соціальні допомоги надаються з метою боротьби із соціальною нерівністю та бідністю, для того щоб гарантувати гідне існування всім тим, кому бракує достатніх коштів	Холостова Є.	особливий вид діяльності, метою якого є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування
Мандибура В.	грошова допомога й допомога в натуральній формі, що здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертвувань і сплачується нужденним людям як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу	Буяшенко В.	модель підтримки, характерна конкретному суспільству в конкретний історичний період, що давно вийшла за рамки державних кордонів і набула функції стабілізації та гармонізації життєдіяльності людства; стала механізмом самоконтролю соціального, який спрямований на рішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування
Великсар Т.	гарантовані та урегульовані законодавчо грошові виплати та допомога у вигляді наборів товарів і послуг з метою матеріальної підтримки населення, що в результаті незалежних від них обставин опинилися в скрутному становищі та потребують даної допомоги за результатами перевірки їхнього доходу та засобів існування	Шаманська Н.	система заходів для покращення матеріального стану певних соціальних прошарків населення шляхом реалізації відповідних соціальних програм і забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів
Юрчик Г.	матеріальна підтримка як у готівковій/натуральній, так і безготівковій формі, що надається населенню, яке опинилося в умовах соціальних ризиків	Панченко В.	професійна діяльність, оформлена організаційно у вигляді окремих соціальних інститутів

Джерело: складено автором на основі [32А - 42].

Автор підтримує позицію економістів та фахівців щодо наділяють вузьким сенсом категорію «соціальна допомога» і розуміє під ним заходи або соціальну програму, в рамках яких особам, котрі вже зазнали впливу соціального ризику (визнаного таким в конкретному суспільстві та в контрений історичний період), з метою компенсації збитків або пом'якшення їх наслідків, надаються трансферти у грошовій чи натуральній формі, на рівні достатньому для забезпечення мінімальних життєвих потреб.

Поєднання в собі двох основних векторів прояву турботи про реальних та потенційних нужденних (вразливих) дозволяють вже говорити про поняття «соціального забезпечення» або «соціального захисту». Допомогти встановити тонку грань між ними допоможе етимологія ключових слів «захист» та «забезпечення».

Отже, під «забезпеченням» розуміють постачання чогось у достатній кількості, достатніх матеріальних засобів для існування; задоволення когонебудь у якихось потребах; створення надійних умов, а також гарантування чогось; і навіть – як захист від небезпеки [60, с. 375]; під «захистом» – заступництво, охорона, підтримка когонебудь від нападу, замаху, небезпечних та інших дій [60, с. 433]. В Україні між цими двома поняттями певний час ставився знак рівності, знов таки через відсутність вітчизняних теоретичних напрацювань з цієї проблематики і «мовне питання» стосовно змістовного навантаження при перекладі поняття «Social Security» та «Social Protection».

На думку деяких науковців (Холостової Є., Тучкової Е. [61], Захарова М. [62, с. 29-39]) саме термін «соціальне забезпечення» відображає радянську філософію у розумінні соціальних відносин щодо турботи держави про вразливих та нужденних осіб, і специфіку їх організації. Так, соціальне забезпечення – є одним із способів розподілу частини валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їх особистих доходів у випадках настання соціальних ризиків за рахунок цільових фінансових джерел в обсягах і на умовах, чітко нормованих

суспільством, державою, для підтримання їх повноцінного соціального статусу [61, с. 22-34].

Особливість соціального забезпечення (яка саме і визначає його відмінність від соціального захисту) полягає в тому, що прагнучі надати усім громадянам, не залежно від ефективності та продуктивності їх праці, рівня доходів, страхових внесків, трудового стажу тощо, рівні можливості в частині матеріального забезпечення та вільного доступу до сфер охорони здоров'я, освіти та взагалі гідних умов життя, була повністю відкинута навіть думка про можливість виникнення матеріальної нерівності та проявів нужденності. Іншими словами, держава гарантуючи всім однакові умови щодо рівня доходів та доступу до соціальних послуг (вважається, що таким чином усі потреби громадян задовольняються в достатній кількості) обмежувала коло соціальних ризиків, що могли б виникнути в умовах рівності, лише такими як втрата працездатності, похилий вік, інвалідність. Проте, як доводить історія, політика забезпечення через запобігання соціально-економічним ризикам, все одно виявляється не спроможною надати належну підтримку особам за певних обставин (наприклад, безробіття). Іншими словами, система соціального забезпечення не працює в площині подолання соціальних ризиків чи пом'якшення їх наслідків.

З цієї позиції соціальне забезпечення вважають частиною системи соціального захисту, як найбільш розвиненої системи соціальних відносин між суспільством та його вразливими і нужденними членами в частині задоволення потреби у підтримці. Відповідно, соціальні відносини, в яких державна турбота поширюється на широке коло соціальних ризиків, які здебільшого важко передбачити в рамках страхового випадку (наприклад, бідність чи відторгнення за ознакою проживання, військовий конфлікт тощо), дозволяє говорити про них як про відносини соціального захисту.

Перше визначення та застосування терміну «соціальний захист», як відомо, відбулося в США в однойменному законі «Social Security Act» [63]. Згодом цей термін почали широко використовувати в багатьох країнах світу,

чому значно сприяло посилення на нього в розробках та конвенціях Міжнародної організації праці (далі – МОП), Міжнародної асоціації соціального забезпечення та інших. Так, МОП трактувало поняття соціального захисту як загальної базової соціальної підтримки всім громадянам, не залежно від внесків або тривалості їх трудового стажу, за такими напрямками: допомога² по безробіттю, допомога внаслідок виробничого травматизму та професійного захворювання, за інвалідністю, за віком, у випадку втрати годувальника, допомога в наслідок хвороби, медична допомога, допомога сім'ям з дітьми, допомога у зв'язку із народженням дитини [64].

Доволі поширеною є думка, коли соціальне забезпечення розцінюється як соціальне право індивіда (визначення лежить в юридичному полі), а соціальний захист – функція держави, що позиціонує себе як соціальна, в частині дотримання цього права (економічний характер даного виду соціальних відносин) або практична діяльність із реалізації основних напрямків соціальної політики держави. В такому трактуванні соціальне забезпечення і соціальний захист є різними «гранями» одного соціального явища, яким є соціальна турбота. На думку Т. Шайхатдінова в широкому сенсі соціальний захист – це система суспільних відносин із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності населення, в яку входить діяльність держави, органів місцевого самоврядування, громадських та приватних організацій зі створення сприятливого для людини навколишнього середовища, охорони материнства і дитинства, охорони здоров'я, надання допомоги сім'ям, регулюванню заробітної плати і доходів, забезпечення громадян житлом та регулювання прав власності, матеріальному обслуговуванні і забезпеченні непрацевдатних та інших осіб, що потребують соціальної підтримки [65, с. 27]. Ідентичне визначення розуміння соціального захисту дає Процюк С., зокрема він визначає його як багаторівневу, ієрархічно організовану систему заходів, спрямованих на мінімізацію соціальної напруги,

² Під поняттям «допомога» не мається на увазі матеріальна допомога або соціальна програма, слово вживано у сенсі сприяння, підтримка, порятунк у біді.

соціальних конфліктів і суперечностей у суспільстві, а також на забезпечення ефективного розвитку економіки [66].

Не менш розповсюдженим «прийомом» у спробах надати визначення «соціальному захисту» є спроба його тлумачення через механізм реалізації. Так, під соціальним захистом розуміють систему соціальної взаємодії індивіда та соціуму, що представляє собою комбінацію двох складових:

- по-перше, заходів запобігання настанню соціальних ризиків (соціальне забезпечення);
- по-друге, заходів із подолання їх наслідків (соціальна допомога).

Кожна з означених складових працює у своїй площині та все ж їм характерна етапність або циклічність включення в «роботу». Так, відносини між державою та індивідом в рамках соціальної турботи розпочинаються у площині «стабільності», де діє система соціального забезпечення, яка має на меті запобігти ризикам. Вона через систему соціальних гарантій надає усім членам суспільства певний рівень споживчих можливостей, а також вільний доступ до освітніх, медичних та інших послуг. Соціальне забезпечення охоплює (розповсюджується) усе населення не залежно від індивідуальних здобутків чи об'єктивних обставин. Якщо не спрацьовують заходи запобігання, то розпочинається робота другого етапу – системи соціальної допомоги, яка діє безпосередньо у площині «ризиків» і розповсюджується на окремі категорії або групи населення. Відповідно, для решти населення продовжує діяти система соціальної допомоги, тобто обидві системи працюють паралельно. Індивід має право отримати соціальну допомогу, якщо його ситуація визнана державою як ризикова або кризова. Надання системою соціальної допомоги ресурсів для подолання скрутного становища індивіда, в ідеалі сприяє його поверненню із площини «ризиків» в площину «стабільності», що демонструє неперервність функціонування системи соціального захисту.

Спираючись на твердження польського соціолога Штомпки П. [67] щодо хвилеподібності певних соціальних процесів, кожна наступна стадія яких або ідентична або лише нагадує попередню, тож автор вважає, що і соціальні

відносини щодо державної турботи про нужденних та вразливих громадян, є відносинами, котрі протікають неперервно переміщуючись із площини запобігання соціальним ризикам в площину їх подолання, при цьому їх форми та види, якість / кількість, обсяг, керівні принципи, суб'єкти / об'єкти тощо можуть бути такими самими як в попередній часовий проміжок («хвилі»), а можуть трансформуватися згідно потреб нужденних та можливостей суспільства (рис. 1.2.).

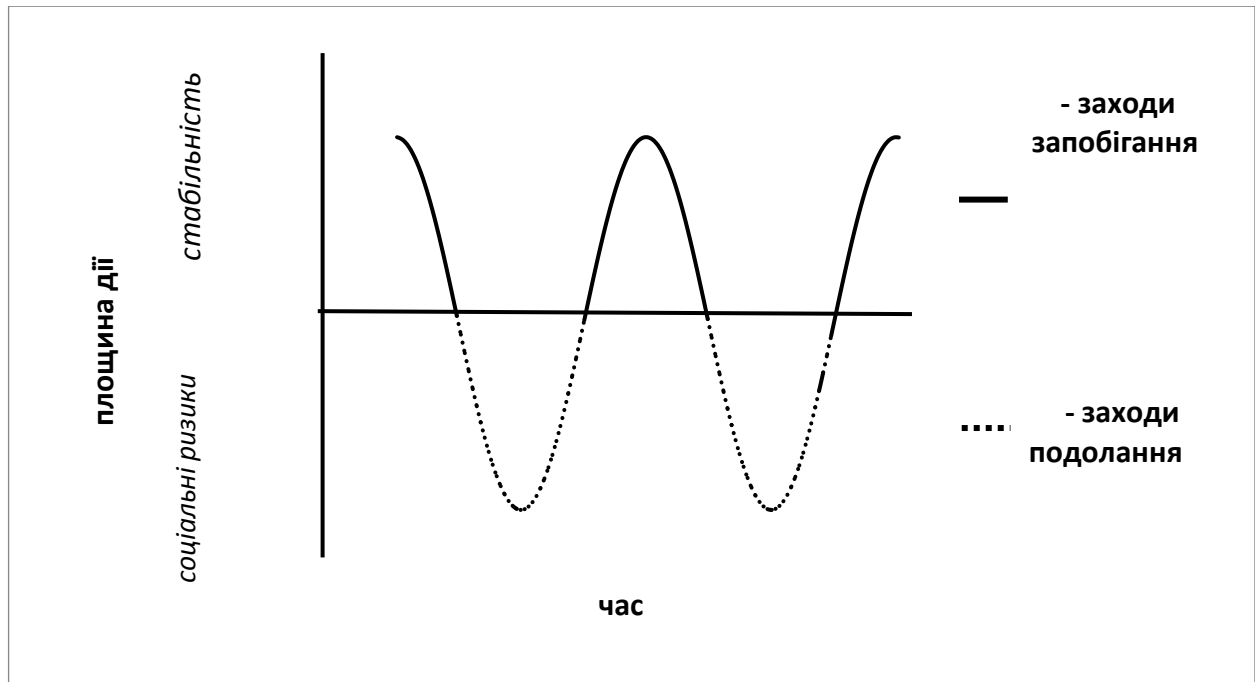

Рис. 1.2. Соціальний захист як часово-просторова категорія
Джерело: складено автором.

Однак сучасність кидає виклик такому соціальному явищу як турбота, і як показує світовий досвід не достатньо створити оптимальні умови життя, надати людині ресурси, щоб вберегти її від скрути чи витягти з неї. Трансформація розуміння людством скрутного становища, як вже було зазначено вище, призвела до виходу його за рамки матеріального виміру; соціальна турбота стало в багатомірним поняттям, в якому тісно взаємодіють поряд з політичною та економічною сферами, духовна, моральна та психологічна, а значить і саме поняття, яким визначається взаємодія соціуму та індивіда в рамках цього явища, повинно враховувати нові аспекти та виклики.

Підтримуючи ідеї гуманізму та соціальної держави деякі економісти та соціологи, вважають, що в сучасному суспільстві необхідно допомагати всім тим, хто не здатен допомогти собі сам, але при цьому вони визнають, що неможливо допомогти тому, хто сам не хоче допомогти собі. Тобто, якщо в настановах індивіда домінують «споживацькі» та патерналістські настрої, то він буде сприймати допомогу / підтримку / опіку соціуму як невід'ємний, гарантований ресурс для задоволення його життєвих потреб, відкидаючи думку про можливість самопомоги або виконання якихось зобов'язань (наприклад, працевлаштування як умова отримання соціальних виплат). А значить, соціальні відносини будуть обмежені поняттям «соціальна допомога», оскільки індивід лише буде прагнути розв'язати свої актуальні біосоціальні проблеми.

Звідси виникає закономірне питання: як визначити міру необхідної соціальної допомоги, щоб не перетворити її на споживацтво? Шукаючи відповіді на це питання, деякі теоретики та практики дійшли висновків, що допомагати усім не можливо, а подекуди навіть згубно для розвитку суспільства. Зокрема, на думку Спенсера Г., який адаптував ідеї Дарвіна Ч. та Мальтуса Т. Р. до області соціальної політики в частині того, що нужденність та бідність є проявом природнього відбору, тоді як підтримка нужденних лише породжує лінощі та помножує бідність [68, 69]. Відтак, необхідно допомагати лише тим, хто може допомогти собі сам.

Базуючись на цій позиції, український філософ Буяшенко В. [53, с. 164] та французький соціолог Кроз'є М.³, зазначають, що ефективність соціальних відносин в частині турботи суспільства про нужденних та вразливих осіб криється в дотриманні принаймні двох принципів: 1) автономії – опора на здібності особистості, для чого вона повинна мати свободу дій та нести за них відповідальність, 2) «обережного навчання» – новій поведінці і новим моделям взаємин у соціальному просторі, орієнтованим на соціальні інновації [70].

³ Скоріше екстраполюючи його висновки про умови сталого розвитку та нову стратегію реформування суспільства, що були отримані за результатами дослідження цінностей та налаштованості населення на соціальні інновації, до яких автор відносить діяльність, спрямовану на попередження розповсюдження СНІДу, туберкульозу і гепатиту у місцях позбавлення волі, соціальну реабілітацію безпритульних, запобігання депривації за гендерними та іншими ознаками тощо.

Іншими словами, турбота соціуму на даному етапі розвитку людства обов'язково повинна орієнтуватися на особистісний підхід, який буде враховувати потреби, можливості, цінності, настанови кожного окремо взятого індивіда, при цьому сенс даних соціальних відносин полягатиме виключно в створенні умов, потрібних для його самореалізації, кваліфікованому спрямуванні особистісних ресурсів та зусиль на повернення до гідного рівня життя. Отже, як бачимо, спільним для обох наукових поглядів є те, що не самі ресурси, а знання, як їх знайти і скористатися ними, є запорукою ефективної реінтеграції особистості в соціум.

Керуючись даними науковими підходами, автор схиляється до думки, що соціальні відносини в частині турботи суспільства про вразливих та нужденних осіб, в процесі яких особа активно долучається до пошуку шляхів та засобів⁴ із запобігання або подолання кризи, і в результаті яких вона повертається у соціум, і визначають поняття «соціальна підтримка».

Визначення даного поняття міжнародними та вітчизняними теоретиками хоч і різняться між собою, проте у більшості випадків зводяться до його ідентифікації із різними формами соціальної допомоги. Наприклад, український економіст А.М. Гриненко вважає соціальну підтримку найменшою складовою, або ядром, соціального захисту і трактує її як систему заходів із надання допомоги у формі інформаційних, освітніх та інших послуг, фінансових коштів і пільг, певним категоріям громадян, які тимчасово опинилися у важкому стані (як то частково або повністю безробітні; молодь, що навчається, та ін.) [23, с. 121-122]. Спеціалісти з трудового права, зокрема Корнева П. [71] під соціальною підтримкою розуміють організаційно-правову форму соціального забезпечення, що полягає в повному або частковому поновленні у фізичних осіб або окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, здатності піклуватися про своє особисте життя і брати участь у суспільному житті шляхом безоплатного надання соціальних послуг і

⁴ Перекваліфікація, започаткування власного бізнесу, волонтерство, участь у громадських роботах, курси особистісного росту, складання індивідуальних планів із пошуку роботи тощо.

матеріальної допомоги в передбачених законодавством формах. На відміну від неї, інший фахівець в галузі юриспруденції – Шумна Л. розділяє думку Прилипко С. [72] що, соціальна підтримка – система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти із скрутного становища [73, с. 434].

В Україні в останні декілька років керівництво держави працює над визначенням та юридичним закріпленням поняття «соціальна підтримка». На сьогоднішній день у Верховній Раді України в роботі знаходиться Проект Закону «Про забезпечення державного контролю під час надання соціальної підтримки», згідно якого під соціальною підтримкою розуміється державна допомога сім'ям з дітьми, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, пільги з оплати послуг за користування житлом, комунальними послугами, телефоном, на придбання твердого палива та скрапленого газу, соціальні послуги, пенсії [74]. На думку автора, дане визначення, а також інтерпретація поняття саме юристами, а не економістами чи соціологами, ототожнює соціальні відносини щодо підтримки із соціальними програмами та грошовими виплатами, однак вони є лише частиною можливих форм підтримки.

Таким чином, соціальні відносини із турботи суспільства про найуразливіших його членів, пройшли довгий шлях від примітивної турботи до інституціоналізації: від індивідуального усвідомлення потреби підтримувати нездатних до самозабезпечення членів спільноти, до високорозвиненої загальносуспільної свідомості; від дій за власним розсудом до легітимізації норм, правил, статусів та ролей цього виду соціальної взаємодії.

З моменту визнання права людини на соціальну підтримку суспільством будь-яких принципових змін в підходах до його розуміння та визначення не відбулося. Спроби науковців включити до одного поняття різні аспекти та

інтерпретувати іманентне відношення людства до нужденності, обумовили існування безлічі наукових поглядів на визначення термінів, якими намагаються охарактеризувати ці соціальні відносини. Однак, можна з впевненістю говорити про те, що спільною рисою для них є спроба пояснення понять через призму соціального ризику, соціальних зобов'язань та соціальної відповідальності.

Головними детермінантами трансформації основоположних принципів підтримки та подальшої еволюції цих соціальних відносин стало з одного боку переосмислення уявлення про прояви вразливості та нужденності (зокрема бідності) як соціально патологічні явища, що віддзеркалюють ненормальність людського становища та загрожують соціальній стабільності суспільства, тоді як з іншого – пошук релевантних форм, видів, заходів, методів, механізмів підтримки.

Сучасне розуміння вразливості та нужденності пододало межу матеріального, а турбота вийшло за рамки надання ресурсів для виживання, і вивело ці соціальні відносини на новий етап розвитку, стрижнем якого стало сприяння мобілізації різноманітних можливостей індивіда до подолання життєвих труднощів через стимулювання його активності, формування самосвідомості й підвищення відповідальності за себе та свої дії. Іншими словами, трансформація східної мудрості⁵ що знайшла своє відображення в принципі «welfare to work» дозволяє поняттю «соціальна допомога» трансформуватися в поняття «соціальна підтримка».

Отже, під терміном «соціальна підтримка» автор розуміє систему допомог, субсидій, пільг, компенсацій, соціальних послуг для населення, спрямовану на підняття рівня життя кожної людини до суспільних стандартів та підвищення життєвих шансів для вразливих категорій населення, через стимулювання реципієнтів, насамперед, з числа працездатних, до активності та самостійного вирішення складних ситуацій.

⁵ Мається на увазі вислів про те, що більш ефективною є допомога голодному не коли йому дають рибу аби накормити, а коли навчають його ловити рибу самостійно.

Оскільки в українському юридичному полі не існує чітко закріплених визначень понять «соціальна підтримка» та «соціальний захист», на думку автора, головна відмінність між ними має полягати в тому, що в рамках соціальної підтримки вектор змінюється із надання соціальної допомоги (насамперед виплат, що є основною формою турботи в рамках соціального захисту) на стратегію навчання до самореалізації та мобілізації особистісних ресурсів осіб, що потребують на турботу соціуму.

1.2 Особливості організації соціальної підтримки населення в Україні та проблеми функціонування

Соціальна підтримка населення в Україні (далі – СП) є унікальною системою турботи про вразливих та нужденних членів суспільства. Вона має значну кількість програм соціальної допомоги, соціальних пільг та субсидій, соціальних послуг, цільових соціальних проектів і страхових виплат. Соціальна підтримка як система діє у тісному взаємозв'язку із системою соціального страхування та системою соціальних гарантій. СП базується на симбіозі трьох основоположних принципів її організації: по-перше, соціальне страхування, за рахунок якого відбувається її фінансування; по-друге, соціальної солідарності, за яким відбувається розподіл ресурсів, і, в-третьє, універсальності щодо надання підтримки. Тобто, у разі настання певних соціальних ризиків претендувати на державну соціальну підтримку в Україні мають право усі ті громадяни, яких вони торкнуться, тоді як кошти на утримання системи формуються за рахунок податків і зборів, отриманих лише від певної частини суспільства. Варто зауважити, що такий принцип організації СП в Україні корінним чином відрізняється від того, який викладений в ст. 46 Конституції України в рамках визначення основних прав та свобод громадян, а саме: «соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення...» [75]. За цим

визначенням, виходить, що право на підтримку від держави мають лише ті особи, що беруть участь в соціальному страхуванні (якщо особа сплачувала страхові внески), тоді як решта – обмежена в даному праві. Крім того, неможливо надати соціальні гарантії на відшкодування по тих соціальних ризиках, відносно яких неможливо застосувати систему соціального страхування (наприклад, погіршення матеріального становища у зв'язку із народженням дітей). І хоча держава не внесла відповідних змін до найвищого законодавчого акту країни, проте вона визнала необхідність соціально захищати всіх без виключення громадян та надавати соціальну підтримку всім нужденним та соціально вразливим.

Оскільки простий поділ наявних коштів на загальну кількість претендентів не матиме навіть жодного сенсу, не говорячи про дієвість підтримки, то, щоб ці соціальні відносини мали ефект і не були марнотратством, кожна держава керується власними принципами щодо визначення кола учасників, які матимуть найбільші шанси скористатися своїм правом на підтримку (більш докладно про це йшлося в п. 1.1.). В Україні коло громадян, які мають право на соціальний захист, визначено через соціальні ризики тією ж 46 ст., а саме: «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [76]. Єдиного переліку категорій, які мають право на соціальну підтримку від держави не існує, а їх кількість впродовж останніх двох десятиліть постійно змінювалася під впливом демографічних, економічних, фінансових, політичних та інших ситуацій, а також соціальних ризиків, характерних для України. Зокрема, як було вже сказано, перелік осіб, соціальна підтримка яких є у пріоритеті держави, поповнився категорією вимушено переміщених та постраждалих внаслідок бойових дій на Сході України.

Державна соціальна підтримка населення в Україні представлена широким спектром соціальних допомог, соціальних послуг, соціальних пільг та субсидій, які охоплюють найменш забезпечені та найбільш уразливі категорії населення і

гарантують їм рівень доходів, не нижчий від законодавчо встановленого мінімуму, або ж не допускають перевищення певних видів витрат (як то на житлово-комунальні послуги) над встановленою частиною доходу.

Станом на початок 2019 р. В країні існувало близько десяти основних програм державної соціальної підтримки (п'ять з яких стосуються тільки сімей з дітьми), а також понад 50 тих, що стосуються пільгового забезпечення та субсидування різних соціально вразливих категорій населення [77-80].

Держава докладает багато зусиль щодо запобігання соціальної депривації окремих груп населення України, насамперед в розрізі основних галузей соціальної сфери. Так, наприклад, в галузі освіти у зв'язку з оптимізацією мережі освітніх закладів у сільській місцевості та створенням освітніх округів, в деяких сільських населених пунктах виникла необхідність забезпечення рівного доступу учнів, які проживають на їх території, до якісної освіти шляхом організації регулярного безоплатного підвезення до місць навчання і додому учнів загальноосвітніх та позашкільних закладів, дітей дошкільних навчальних закладів та педагогічних працівників, що визначається відповідною цільовою соціальною програмою «Шкільний автобус» [81].

На реінтеграцію дітей до соціуму, повернення в сім'ї і до нормальних умов життя, а також задля подолання безпритульності та бездоглядності серед дітей з 2005 р. Успішно працюють цільові програми «Діти вулиці», «Підліток» та «Вокзал». Якщо на початку їх виникнення програми працювали виключно в рамках подолання скрутного становища дітей, то вже на сьогодні значна увага приділяється профілактичній роботі щодо запобігання виходу дітей на вулицю [82].

Також розвиненою є система соціальних послуг; право на отримання яких, порядок та умови їх надання, кількість, основні види, форми та ін., закріплені на законодавчому рівні [83]. Так, згідно ст. 5 Розділу II. «Забезпечення прав громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, на соціальні послуги», визначено вісім основних видів соціальних послуг, наведених у таблиці 1.4.

Основні види соціальних послуг, які надаються в Україні особам, які перебувають у складних життєвих обставинах

Види соціальних послуг	Діяльність в рамках конкретного виду соціальних послуг
Соціально-побутові послуги	Забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо
Психологічні послуги	Надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад
Соціально-педагогічні послуги	Виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб
Соціально-медичні послуги	Консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія
Соціально-економічні послуги	Задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій
Юридичні послуги	Надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо)
Послуги з працевлаштування	Пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи
Інформаційні послуги	Надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги)

Джерело: складено автором на основі [83].

В рамках реформування системи охорони здоров'я, особливої турботи про людей, які живуть з ВІЛ, представників груп підвищеного ризику щодо інфікування ВІЛ, в рамках загальнодержавної цільової програми протидії ВІЛ-

інфекції/СНІДУ на 2014-2018 роки, забезпечується вільний доступ до якісних і доступних послуг з профілактики та діагностики ВІЛ-інфекції, послуг з лікування, надання медичної допомоги, догляду і підтримки [84]. Аналогічною цільовою програмою, законодавче закріплення якої наразі триває [85], держава надає соціально-медичну підтримку особам, які хворіють на туберкульоз, а також протидіє його поширенню в суспільстві.

В інших галузях соціальної сфери діють декілька десятків соціальних програм, націлених на забезпечення прав громадян щодо достатнього життєвого рівня, зокрема в частині розвитку фізичної культури та спорту серед молоді; протидії торгівлі людьми; турботи про дітей-сиріт; реінтеграції осіб, що відбули покарання та повернулися з місць позбавлення волі; забезпечення населення питною водою; доступним соціальним житлом тощо [86-88].

Отже, така значна кількість соціальних програм, в рамках яких передбачається надання соціальної підтримки у формі соціальних виплат, соціальних послуг, субсидування, соціальних пільг та цільових проектів, свідчить про націленість держави на врахування всіх можливих соціальних ризиків та дотримання взятих на себе зобов'язань щодо турботи про нужденних та вразливих осіб. Впровадження цієї складної системи підтримки в життя відбувається завдяки поєднанню принципів соціального страхування та актуарного розподілу, із принципами солідарної підтримки та універсальності, і саме завдяки цьому українська соціальна підтримка має можливість функціонувати в двох площинах:

- площина запобігання – підтримка осіб, які належать до категорій із найвищими ризиками щодо втрати можливості задовольняти основні потреби на достатньому рівні та / або щодо соціального виключення; діти, особи похилого віку, а також інваліди з дитинства, як соціально-демографічні групи населення із найвищими ризиками бідності, складають основний контингент, на який націлені соціальні програми, що реалізуються в даній площині, при цьому державою не передбачається соціальна допомога превентивного характеру для працездатних осіб;

- площина подолання – підтримка осіб, які належать до категорії, що мають обмежені можливості самостійно задовольняти основні потреби на достатньому рівні, або взагалі втратили їх; тут вже окрім соціально-демографічних контингентів учасників програми соціальної підтримки розраховані і на працевдатних осіб.

В обох площинах соціальна підтримка здебільшого має форму соціальних виплат (матеріальна допомога), які направлені на гарантування доходів на рівні, визнаному суспільством достатнім для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я; і в меншій мірі – підтримка надається через систему соціальних послуг, необхідних для задоволення основних соціокультурних потреб особистості.

Сьогодні українці демонструють більшу обізнаність щодо програм, які націлені на надання матеріальної соціальної підтримки (особливо щодо допомоги при народженні дитини, житлових субсидій і допомоги малозабезпеченим сім'ям) та соціальних пільг, ніж щодо соціальних послуг. Відтак, навіть наражаючись на ризик погіршення матеріального становища, і розраховуючи на підтримку держави, населення очікує здебільшого на грошові виплати, ніж на правові, економічні, психологічні, освітні, медичні, реабілітаційні та інші послуги, в результаті яких, нужденна або вразлива особа змогла б соціально адаптуватися в нових умовах або повернутися до повноцінного життя.

В Україні на запобігання працює близько десятка соціальних програм, якими передбачено матеріальну (здебільшого грошову) підтримку соціально вразливих груп населення за рахунок бюджетного фінансування, серед них найбільш відомими та поширеними серед населення є наступні:

- Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми; а також соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської турботи;
- Допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;
- Допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам;

- Державні субсидії з відшкодування населенню витрат з оплати житлово-комунальних послуг та придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива;
- Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб;
- Соціальні пільги.

Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми [89] (далі – ДСДСД) націлена на збереження даній категорії сімей соціального статусу, матеріального добробуту, повноцінної життєдіяльності не гірше від загальноприйнятого у суспільстві рівня життя. Досягти поставленої мети передбачається декількома шляхами: завдяки підвищенню рівня доходів сімей з дітьми та / або створенням оптимальних умов для розв'язання нагальних проблем самостійно. На практиці механізм реалізації ДСДСД діє наступним чином: сім'я, в складі якої є неповнолітні діти, за певних життєвих обставин (народження дитини, рішення про усиновлення чи опікування над дитиною тощо) звертається до відповідних органів соціального захисту із пакетом документів, визначених у відповідному законодавчому акті, на підставі яких визначається право претендентів на отримання допомоги, форму, в якій вона буде надаватися, а також термін, протягом якого реципієнти завдяки цій підтримці зможуть соціально реабілітуватися.

Станом на початок 2019 р. ДСДСД представлена п'ятьма програмами, а саме: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами (для незастрахованих осіб у системі обов'язкового державного соціального страхування); допомога при народженні дитини; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога на дітей одиноким матерям. Право на участь в чотирьох з них, визначається виключно за категорійним принципом (тобто наявністю однієї дитини та більше), і лише допомога одиноким матерям з недавнього часу відмовилася від комбінованого підходу у наданні і перейшла виключно на адресні засади (Додаток А.).

Впродовж останніх трьох років в Україні на тлі підтримки національної економіки країни було реалізовано низку заходів із реформування системи

соціального захисту населення в напрямку підвищення ефективності діючих соціальних програм та оптимізації державних видатків на соціальну підтримку [90]. Серед них опинилась ДСДСД, яка зазнала наступних змін:

- Скоротилася кількість видів програм підтримки з шести до п'яти за рахунок вилучення допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Функції цієї програми було делеговано програмі при народженні дитини (враховуючи пролонгацію терміну її надання до 36 місяців);
- Змінився принцип визначення розміру допомоги при народженні дитини та допомоги при усиновленні дитини, а саме уряд відмовився від: по-перше, «прив'язки» до розміру прожиткового мінімуму, у зв'язку з чим сума виплати стала фіксованою; по-друге, диференціації розміру в залежності від черговості народження дитини.

В 2015 р. році уряд, продовжуючи роботу в напрямку підвищення адресності та ефективності соціальної допомоги та окремих програм, змінив умови надання допомоги на дітей одиноким матерям та тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів. Обидві соціальні програми змінили основні механізми визначення права на участь в них: відбувся перехід від категорійності до адресності, тобто при встановленні права претендента на допомогу окрім відповідного статусу обов'язково враховується матеріальний стан сім'ї-заявника.

Окрему увагу з боку держави отримують діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування [91]. Підтримка надається у грошовій формі до досягнення дитиною із даним статусом 18 років, або до закінчення учбового закладу, але не довше ніж до досягнення нею 23-річного віку і за умов навчання за денною формою і не перебування на повному державному утриманні. Допомога призначається одразу з моменту влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю.

Сума виплати, згідно ст. 6 вищезазначеного Порядку, допомоги на дитину до 18 років визначається у розмірі двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку; а для дітей 18-23 років – двох прожиткових мінімумів для

працевдатної особи, але тільки за умови навчання дитини у загальноосвітніх навчальних закладах, за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, до закінчення відповідних навчальних закладів. Якщо дитина отримує інші соціальні виплати (пенсії, аліменти, стипендії тощо), то розмір допомоги визначається як різниця між двома відповідними прожитковими мінімумами та розміром зазначених виплат за повний попередній місяць.

З метою підвищення зацікавленості громадян брати на виховання в сімейне коло дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також запобігання ризику зниження рівня доходу у зв'язку із цією подією, держава призначає грошове забезпечення також і батькам-вихователям або прийомним батькам. Розмір грошового забезпечення визначається також виходячи із соціального стандарту і становить 35% двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину, але при цьому не залежить від інших соціальних виплат, призначених на дитину. Сумарне грошове забезпечення не може перевищувати п'яти прожиткових мінімумів для працевдатної особи для двох батьків-вихователів, або півтора прожиткового мінімуму для працевдатних осіб – одному з прийомних батьків.

Отже, в Україні підтримка сімей з дітьми представлена широким спектром соціальних програм, які мінімізують ризик погіршення їх рівня життя, пов'язаний із появою та наявністю дитини у складі сім'ї. Завдяки реформуванню державної допомоги сім'ям з дітьми вдалося більш ефективно використати державні кошти, спрямувавши їх на тих, хто найбільше на них потребує, а також в певні мірі відновити принцип соціальної справедливості по відношенню до дітей із повних сімей порівняно із неповними.

Допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю [92] функціонує виключно на категорійних засадах і має на меті знизити осіб з інвалідністю (саме через наявну інвалідність) ризик щодо потрапляння ще й до категорії бідних. Підтримка здійснюється впродовж усього терміну інвалідності, визначеного органами медико-соціальної експертизи. Розмір виплати

визначається виходячи із групи інвалідності та з урахуванням рівня прожиткового мінімуму, встановленого для осіб які втратили працездатність: особи із I групою інвалідності отримують виплату в розмірі 100%, II групи – 80%, III групи – 60%, діти з інвалідністю віком до 18 років – 70% відповідно.

Згідно ст. 3 зазначеного закону, на підтримку з боку держави мають право особи, які здійснюють догляд за представниками цієї вразливої категорії. Розмір їх виплат також «прив'язаний» до прожиткового мінімуму з єдиною відмінністю: доплата на догляд за особою з інвалідністю з дитинства визначається як частка від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, а на догляд за дитиною з інвалідністю – як частка від прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку.

В Україні згідно до ст. 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» [93] на державну соціальну підтримку можуть розраховувати громадяни країни, особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту; іноземці та особи без громадянства. Основна мета реалізації цієї соціальної програми – забезпечити дохід особам, які не мають права на одержання страхових соціальних виплат при настанні соціальних ризиків, наслідки яких «покриваються» системою соціального страхування.

Основними критеріями відбору до програми є: досягнення особою 65 років, але без права на одержання пенсії або соціальних виплат, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві (у відповідності до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»); інвалідність (не мають права на пенсію по інвалідності); статус «дитина померлого годувальника (який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії); одинока особа, яка не має працездатних родичів, зобов'язаних за законом її утримувати; малозабезпечені особи (крім осіб з інвалідністю і групи та дітей померлого годувальника).

Строк надання цієї грошової підтримки залежить від статусу отримувачів, а саме: довічно – для осіб, що досягли 65 років; на час інвалідності (встановленої органами медико-соціальної експертизи) – особам з інвалідністю; до 18 років – дитині померлого годувальника.

Підтримка організована у грошовій формі за категорійним принципом. Розмір допомоги визначається виходячи з розміру прожиткового мінімуму розрахованого для осіб, які втратили працездатність, а також з урахуванням приналежності особи до однієї з категорій, визначених цим законом. Зокрема: у розмірі 100% прожиткового мінімуму – для осіб з інвалідністю I групи, жінкам, яким присвоєно звання «Мати-героїня», на одну дитину померлого годувальника (на другу – 120%, на третю та наступну – 150%); 80% – особам з інвалідністю II групи, 60% – особам з інвалідністю III групи; 50% – священнослужителям та іншим особам, які займають посади у релігійних організаціях; 30% – особам, які досягли 65 років.

Починаючи з 1996 р. В Україні на адресних засадах діє програма державні субсидії з відшкодування населенню витрат з оплати житлово-комунальних послуг та придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива (далі – житлові субсидії), що спрямована на амортизацію наслідків суттєвого удорожчання вартості енергоресурсів та підвищення тарифів на опалення і комунальні послуги для населення [94]. Її мета полягала в тому, щоб скоротити темпи та обсяги заборгованості населення перед комунальними службами, яке б з високою ймовірністю могло статися, а також мінімізувати зниження споживчих можливостей громадян. За роки існування даної програми, вона неодноразово реформувалася, впродовж 2014-2015 рр. Відбулися зміни, які стосувалися наступного:

- Порядку призначення житлові субсидії, що дозволило скористатися цим видом підтримки більш широкому колу осіб, в тому числі тим претендентам, які мали у власності два житлових приміщення, два автомобілі, земельну ділянку розміром понад 0,6 га, здавали житло в оренду, здійснювали покупки товарів, робіт та послуг (у тому числі оплата медичних послуг та навчання) на суму понад

10 прожиткових мінімумів⁶ та / або мають у складі домогосподарства осіб працездатного віку, які не працюють, не навчаються і не перебувають на обліку як безробітні.

- Спрощення процедури подання заяви на участь в програмі – сьогодні призначення житлові субсидії відбувається на підставі лише двох документів (заяви та декларації про доходи і витрати осіб, що звернулись до програми, без жодних довідок про доходи). Перевірку достовірності наведених у декларації даних покладено на органи соціального захисту шляхом подання запитів до відповідних органів, установ та організацій;

- Порядку розрахунку обов'язкового відсотка платежу – розраховується для кожної сім'ї індивідуально та залежить від її доходів, при цьому чим меншим буде розмір доходу, тим меншим буде і відсоток обов'язкового платежу, і навпаки;

- Терміну надання житлові субсидії – раніше участь в програмі обмежувалася 6 місяцями, наразі подовжено до 12 місяців, а також запроваджено механізм їх автоматичної пролонгації на новий термін без звернення до органів соціального захисту населення та надання нового пакету документів;

- Запровадження нових соціальних норм житла замість норм володіння (користування) загальною площею житла, а також нових соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами (природний газ, централізоване газопостачання, електрична енергія) (Додаток Б) [95].

З метою підвищення адресності програми субсидій на ЖКП та оптимізації видатків державного бюджету, в Україні з 01.01.2019 р. Розпочався процес монетизації субсидій на ЖКП, який відбуватиметься в три етапи: на першому етапі участь в монетизації субсидій братимуть ті сім'ї, які звернуться за допомогою вперше; з 01.05.2019 р. – включаться ті, хто отримує субсидію чи пільгу вже багато років, в тому числі користується допомогою в літній період; з 01.10.2019 р. – запрацює повномасштабна монетизація, коли кожен, хто є

⁶ Крім здійснення одноразової покупки на суму понад 50 тис. гривень

одержувачем житлові субсидії, отримуватиме за результатами опалювального сезону готівкою все, що заощадили [96, 97].

Правила призначення допомоги у сплаті комунальних платежів залишаються незмінними. Змінюється лише алгоритм її виплати, а саме: субсидія від держави надходитиме на їх персональний обліковий запис в «Ощадбанку». Банк розраховуватиметься за отримувачів житлові субсидії з надавачами комунальних послуг та одразу інформуватиме SMS-повідомленням громадян про те, скільки їм залишилося доплатити за комуналку. Тим сім'ям, які беруть участь у монетизації, не потрібно буде щомісяця сплачувати свій обов'язковий платіж окремо за кожен вид послуги. Держава через Ощадбанк сплачуватиме частину комуналки, в межах виділеної субсидії та соціальних норм, а учасники цієї соціальної програми доплачуватимуть другу частину рахунка.

Отже, своєчасне реформування програми субсидій навіть попри високу ймовірність залучити до неї тих, хто найменше цього потребує («помилки включення»), дозволяє досягти як прямої мети – запобігання прогнозованому зростанню заборгованості населення за оплату житлово-комунальних товарів та послуг, так і опосередкованої – знизити ризик погіршення матеріального становища та умов життя населення через підвищення вартості енергоносіїв та тарифів на ЖКП.

Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) [98]. Новим викликом для системи соціального захисту України стало проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, внаслідок чого з'явилася нова категорія громадян, які були вимушені покинути місця постійного проживання. Ці особи мають надвисокі ризики соціальної вразливості та бідності, оскільки раптово і внаслідок не залежних від них причин втратили засоби до існування та ресурси, якими володіли. Держава, зважаючи на багатовекторність проблем⁷, з якими зіштовхнулися ВПО і не маючи жодного

⁷ Насамперед вони стосуються відсутності умов та засобів до нормального існування (забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, дахом над головою тощо), працевлаштування (тільки 1,8 тис. осіб або 1% працездатних переселенців знайшли роботу), доступу до освіти та медицини, адаптації до нових умов життя тощо.

досвіду у вирішенні такого роду питань, все ж намітила пріоритетні напрями соціальної підтримки ВПО, що мають охопити усі сфери життя цієї вразливої категорії населення [99, 100].

Однією із форм соціальної підтримки ВПО стало надання матеріальної (грошової) допомоги. В основу її покладено принци категорійності – наявність статусу ВПО. Допомога встановлюється на шість місяців у розмірі 800 грн. Для непрацевдатних осіб та 400 грн. – на особу, яка має можливість працювати, але не більше 2400 грн. На родину. Разом з тим уряд вдався до інституційного забезпечення державної підтримки цієї вразливої категорії та заручився підтримкою громад тих населених пунктів, до яких вони переїхали, оскільки проблеми ВПО не можливо вирішити лише наданням грошової допомоги [101].

Система соціальних пільг в Україні – одна з найбільш поширених програм підтримки вразливих груп населення [102]. Основна мета – в готівковій чи безготівковій формі компенсувати певні витрати населенню, що належить до пільгової категорії, визначеної чинним законодавством. Так, найпоширенішими видами соціальних пільг є сплата за товари та послуги житлово-комунальної сфери, придбання твердого палива; послуги зв'язку та встановлення телефону; пільговий проїзд транспортом загального користування в межах України, у приміському транспорті загального користування; придбання ліків за рецептами, на оздоровлення, зубопротезування; санаторно-курортне лікування; компенсація вартості продуктів харчування.

Попри реформування системи пільг та скорочення їх загальної кількості ще до сьогодні пільгові категорії населення визначаються десятками законів та сотнями інших нормативних документів. За даними вибіркового статистичного спостереження «Обстежень умов життя домогосподарств України в 2016 р.» кожен третій українець мав принаймні одну пільгу (33,6%). Найчастіше населення користується пільгами на проїзд у міському транспорті – 25,5% (всі пенсіонери та пільговики за професійною ознакою), а також понад 10% населення мають пільги на житлово-комунальні послуги і паливо (учасники та ветерани війни, діти війни, постраждалі від аварії на ЧАЕС та інші). Тільки

категорій, що мають пільги на оплату житлово-комунальних послуг в Україні нараховується понад п'ять десятків, право яких на такий вид соціальної підтримки визначається понад двома десятками нормативно-правових актів (Додаток В) [103].

Оскільки не лише матеріальна незабезпеченість стає причиною нужденності та соціальної вразливості, то кожен вид матеріальної допомоги в Україні, щоб гарантувати їй більшу ефективність, може бути підкріплений соціальними послугами. В ідеалі це мало б забезпечувати якщо не системність, то принаймні комплексність у вирішенні соціально-економічних проблем українців. Але і стверджувати, що українській соціальній підтримці зовсім не притаманні комплексність та системність, в жодному разі не можна. Ознаки комплексності проявляються в тому, що нужденні та вразливі при потребі можуть отримати і соціальну допомогу (в тому числі цільову), і соціальні послуги. Нажаль, для цього потенційний або фактичний реципієнт має окремо звертатися до підрозділів органів соціального захисту, щоб отримати ті види і форми підтримки, на які він має право⁸, замість виключно тих, що є для нього актуальними. Виявляється, що відсутність зв'язків між підрозділами, котрі надають підтримку за різними напрямками, заважають формуванню системності в горизонтальній площині, в результаті чого відбувається дублювання в адмініструванні підтримки та фінансування. В той же час, чіткий взаємозв'язок між усіма підрозділами органів соціального захисту, що спостерігається в процесі підготовки ними звітної документації, є ознакою систематизованості підтримки по горизонталі.

В Україні, як вже зазначалося вище, окремим блоком соціальної підтримки є соціальні послуги. Без сумніву, для певних груп населення (наприклад, осіб з інвалідністю, неповнолітніх матерів, однаків, осіб, які зазнали насильства в сім'ї, хворих на ВІЛ-інфекцію, туберкульоз, наркозалежних тощо) в частині запобігання їх нужденності та соціального відторгнення вони можуть виявитися

⁸ Оскільки в Україні відсутня єдина заява на оформлення всіх видів соціальної допомоги та соціальних послуг.

навіть більш дієвими ніж грошові виплати, оскільки такі форми соціальної підтримки більшою мірою враховують індивідуальні потреби користувачів, передбачають застосування «нетипових» програм виходу зі скрутного становища, реінтеграції у суспільство або соціальної реабілітації. Повний перелік соціальних послуг, на які мають право ті чи інші категорії осіб, перелік гарантованих державою різних видів допомоги, пільг та компенсаційних виплат, а також перелік документів, необхідних для їх призначення, механізм їх надання тощо міститься у «Довіднику видів соціальної підтримки та послуг і процедур їх надання» [103-106].

Наприклад, в рамках профілактики соціального сирітства та зміцнення інституту сім'ї, формування відповідального материнства, прихильності матері до дитини, запобігання передачі дітей до інтернатних закладів, Міністерством соціальної політики України та благодійною організацією «Фонд «Асперн» у 2013 р. Було створено соціальну програму «Центр матері та дитини» [107]. Соціальна підтримка даної категорії осіб у вигляді соціальних послуг розпочинається не тоді, коли вже народилася дитина, а ще в той період, коли жінка є вагітною (зокрема, від 7-9 місяців вагітності та до того періоду, поки дитині не виповниться 18 місяців). Працівники соціальних служб у тандемі з лікарями жіночих консультацій надають в першу чергу психологічну підтримку аби звести нанівець ризик розлучення матері та дитини. І тут не обов'язковою умовою має бути те, що жінка вже перебуває в певних складних життєвих обставинах чи потребує на матеріальну допомогу, саме соціальна підтримка у вигляді психологічної, медичної чи юридичної консультації, інформаційні послуги чи послуги з працевлаштування запобігають розвитку багатьох соціально негативних становищ, в тому числі бідності сімей з дітьми чи одиноких матерів, їх соціальної ізоляції, також зниженню рівня сирітства в суспільстві та інших негативних соціально-економічних наслідків [108].

Поряд із наданням грошової державної підтримки дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства в Україні діють Центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями. Так, впродовж

2015 р. В цих установах послуги отримали 15 760 дітей-інвалідів, зокрема щодо корекції дефектів мовлення, психологічні консультації, послуги лікувальної фізкультури, кінотерапія, оздоровчий масаж, музична терапія тощо. Також проводиться просвітницька робота з батьками, організуються групи спілкування, оздоровчо-відпочивальні заходи. В результаті проведеної роботи 715 осіб було інтегровано в загальноосвітні заклади, 317 – скеровано в центри професійної реабілітації та інші навчальні заклади [108].

Отже, Україна забезпечуючи право громадян на соціальну підтримку зосередила свої зусилля в площині запобігання, де представлено широке коло програм соціальної допомоги, в тому числі цільових, а також соціальних послуг. І, якщо матеріальна допомога більше допомагає уникнути її реципієнтам потрапити до лав бідних, то соціальні послуги – більше запобігають їх соціальній ізольованості, утворюють сприятливі умови, щоб якомога швидше та ефективніше їх соціально реабілітувати. А в купі вони дозволяють досягти комплексності соціальної підтримки.

Неефективність превентивних заходів соціальної підтримки, тобто коли одержані допомоги чи соціальні послуги все таки не дозволяють забезпечувати їх реципієнтам основні потреби на достатньому рівні та не вберігають від соціальних відторгнень, активують другу площину соціальної підтримки – площину подолання наслідків соціальних ризиків.

В Україні найпершою і єдиною програмою соціальної підтримки населення, котре має найнижчий рівень доходів (бідних), є державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (далі – ДСДМС) [109]. Програма діє виключно на адресних засадах з 2000 р.. Термін перебування в ній згідно до ст. 6 зазначеного закону, обмежений шістьма місяцями., по закінченню яких сім'я має подати нову заяву, декларацію про доходи та майно на призначення (даному разі – продовження) допомоги на наступний строк, а розмір соціальної виплати має поступово зменшуватися (на 20%, 20% та 10%) з кожним зверненням.

Розмір допомоги «прив'язаний» до прожиткового мінімуму, але, враховуючи реальні можливості витратної частини державного бюджету країни,

він все ж таки встановлюється виходячи з рівня забезпечення прожиткового мінімуму, який є у 2-3 рази меншим за сам прожитковий мінімум. Починаючи з 2004 р. Було введено диференційовані рівні забезпечення прожиткового мінімуму залежно від приналежності особи до певної соціально-економічної категорії. Однак, при повторному зверненні, потенційний реципієнт може просити не зменшувати розмір допомоги, а комісія, яка приймає рішення щодо цього питання, може його задовольняти кожен раз. Тобто, сучасний порядок організації підтримки малозабезпечених сімей, створив умови для того, щоб реципієнти перебували в програмі ДСДМС роками і навіть десятиліттями, і навіть без жодної вимоги з боку держави щодо активізації на ринку праці непрацюючих працездатних осіб із числа її учасників.

Крім того, введена у 2011 р. Доплата, «прив'язана» до прожиткового мінімуму, на кожную дитину із багатодітних сімей-учасників порушила принцип соціальної справедливості по відношенню до дітей із інших малозабезпечених сімей. Тож, зважаючи на це, а також на ряд інших об'єктивних причин, з 2016 р. Розпочалася робота над модернізацією систем соціальної підтримки населення, зокрема програми ДСДМС з метою підвищення її ефективності, насамперед шляхом активізації непрацюючих працездатних осіб із числа її учасників [110 – 112]. Так, в декількох областях України Міністерство соціальної політики, України за сприяння Світового Банку, з грудня 2016 р. успішно реалізує пілотний Проект «Рука допомоги», що має на меті допомогти вимушеним переселенцям та членам малозабезпечених сімей позбутися залежності від соціальних виплат, отримати достойну роботу чи заснувати власний бізнес, тобто набути економічної незалежності [113]. ДСДМС як єдина адресна програма соціальної з підтримки найбільш нужденного населення України, що діє в площині подолання, на сьогодні не відзначається достатньою ефективністю, зокрема в частині скороченні масштабів бідності (як її основної мети), тому знаходиться в стані активного реформування.

Отже, сучасна система соціальної підтримки населення України прагне задовольнити потреби суспільства, тому намагається охопити якомога більше

вразливих категорій та передбачити якнайбільше соціальних ризиків, застосовуючи найкращий міжнародний досвід з організації та практики. Однак не зважаючи на всі зусилля система соціальної підтримки має проблеми із функціонуванням, що стоять на заваді її ефективності, зокрема:

1. Порушення економічної логіки, яка покладена в основу функціонування соціальної підтримки: державні соціальні зобов'язання перевищують можливості;

2. Низька соціальна рентабельність соціальної підтримки: кожна гривня вкладена у соціальну підтримку не дає адекватного зменшення дефіциту доходів бідного населення;

3. Тіньові доходи порушують принцип соціальної справедливості в наданні соціальної підтримки, в результаті чого бідні отримують менше зиску (вигод) від системи;

4. Недосконала модель соціальної підтримки: на законодавчому та виконавчому рівнях не задіяні ефективні механізми організації, надання та адміністрування допомоги; відсутність координації між процесом прийняття управлінських рішень та оцінюванням ситуації з бідністю та функціонуванням соціальної підтримки, через що соціальна підтримка несуттєво впливає на бідність;

5. Недосконале оцінювання: складність проведення аналізу за значним обсягом інформації та за відсутності підходів до інтерпретації результатів, відсутність оцінок щодо релевантності соціальної підтримки та її окремих програм.

Порушення економічної логіки, яка покладена в основу функціонування ССП. Держава, намагаючись виконати взяті на себе зобов'язання щодо соціальної підтримки найбільш нужденних та вразливих верств населення, реалізує значну кількість соціальних програм, що спрямовані як на упередження соціальних ризиків, так і на подолання чи пом'якшення їх наслідків. Переважна більшість з них до тепер надаються за принципом категорійності, а не виявлення ризиків нужденності / вразливості чи констатації цього факту. В результаті

переважна більшість населення отримує принаймні один вид соціальної допомоги: за даними ОУЖД в 2017 р. їх нараховувалося 68,4% або 25,6 млн. населення⁹. В результаті держава отримує деформовану соціально-економічну структуру населення, в якій група «потребуючих підтримки» домінує над групою «підтримуючих». Такий стан речей повністю руйнує логіку економічної складової цих соціальних відносин, оскільки виявляється, що забезпечена меншість (близько третини населення), яка виступає основним платником страхових та податкових внесків, з яких наповнюється державний бюджет, підтримує незабезпечену більшість (близько двох третин суспільства). Аргументом на користь того, що державні соціальні зобов'язання перевищують реальні можливості, є юридично закріплена норма використання рівня забезпечення прожиткового мінімуму (тобто якоїсь його частини) замість самого рівня при визначенні стану нужденності та права на отримання соціальної підтримки.

Низька соціальна рентабельність соціальної підтримки. Не зважаючи на значну кількість програм соціальної підтримки населення в Україні, державі не вдається належним чином охопити всіх нужденних та вразливих осіб. В той же час, щоб виконати взяті на себе зобов'язання щодо їх соціальної підтримки держава щорічно збільшує видатки на соціальні програми (тільки впродовж 2015-2016 рр. Частка видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП зросла з 8,9% до 13,1%). При цьому виділені кошти розпорозуються між значною кількістю отримувачів, а надана допомога характеризується низькими показниками дієвості та впливу на ситуацію з бідністю. Кожна гривня, витрачена Україною впродовж останніх п'ятнадцяти років на соціальну підтримку населення, в жодному році не надала можливості показнику соціальної рентабельності подолати позначку навіть в 40%. Іншими словами, менш ніж 40 копійок від однієї гривні, виділеної державним бюджетом України на соціальні програми підтримки нужденних категорій населення,

⁹ При розрахунках до переліку програм соціальної допомоги увійшли наступні: ДСДМС, житлові субсидії, допомога при народженні та на догляд, допомога самотнім матерям, пільги.

спрацьовують на зменшення дефіциту доходів бідного населення, тобто дозволяють їм подолати стан нужденності.

Тіньові доходи порушують принцип соціальної справедливості в наданні соціальної підтримки, в результаті чого бідні отримують менше зиску (вигод) від системи. Найпершими індикаторами в частині дотримання соціальної справедливості в процесі «розподілу» (надання) соціальної підтримки є спрямування коштів та адресність. На сьогодні в Україні структура реципієнтів соціальних програм має значне викривлення в бік «не бідних» (на рівні майже 80%), що на пряму вказує на порушення цього принципу. Щоб виправити наявну ситуацію та відновити соціальну справедливість держава має належним чином контролювати доходи населення та сприяти їх висвітленню. Наявність тіньових доходів та приховування їх при зверненні за соціальною підтримкою, як би це не було парадоксально, виступає додатковою «перевагою» при визначенні права на участь в соціальних програмах та при визначенні розміру соціальних допомог для тих, у кого вони є. Тоді як особи, котрі мають офіційні і навіть низькі доходи, висвітлюючи їх при зверненні за соціальною підтримкою не завжди матимуть законні підстави для її отримання. З рештою виявляється так, що особи із високим рівнем життя на відміну від осіб із низьким рівнем життя отримують подвійний зиск від держави.

Звісно є механізми перевірки отриманої від потенційних та фактичних реципієнтів інформації, в тому числі щодо доходів, є механізми непрямого їх оцінювання та ін. (більш докладно йшлося вище), завдяки яким можна дотримати принцип соціальної справедливості при наданні соціальних виплат. Встановлення жорстких правил відбору до програм соціальної підтримки чи контроль за доходами з боку органів соціального захисту є вимушеними кроками на рівні міністерства, тоді як проблема має вирішуватися на загальнодержавному рівні. Постійне збільшення державних видатків на соціальну підтримку (що за інших обставин можна було б вважати позитивним ефектом) не є дієвим механізмом для забезпечення високої адресності, соціальної рентабельності та спрямування коштів, а тим більше для відновлення соціальної справедливості,

якщо в країні значна частина доходів населення знаходиться «в тіні». Це тільки вказує на іншу проблему, що заважає ефективній роботі програм соціальної підтримки в Україні – погане адміністрування (насамперед фінансів).

Недосконала модель соціальної підтримки. Широкий спектр соціальних допомог, соціальних послуг, а також соціальних пільг і субсидій, є хорошим підґрунтям для забезпечення комплексності та системності у наданні соціальної підтримки вразливим та нужденним громадянам України. Однак, не існує жодного нормативно-правового акту, який би містив чіткий механізм регулювання взаємозв'язків між цими складовими соціальної підтримки, чи процедуру обміну інформацією між різними підрозділами органів соціального захисту, або якийсь іншу процедуру, якою б забезпечувалась комплексність допомоги.

Також відсутні механізми (як наприклад, єдина заява на усі види соціальних допомог та соціальних послуг, чи електронне он-лайн середовище) визначення усього кола проблем, наявних у конкретного претендента на соціальну підтримку, вирішення яких передбачає надання грошових виплат та / або соціальних послуг. На законодавчому та виконавчому рівнях при організації та наданні соціальної підтримки досі керуються застарілим принципом «нужденний звертається за допомогою», тоді як прогресивні практики довели, що для забезпечення ефективності «допомога має ходити за нужденними». Саме цей принцип дозволяє уникнути дублювання в процесі надання соціальної підтримки і замість усіх можливих видів та форм допомоги надавати лише актуальні, це оптимізує використання ресурсів (фінансових, часових, людських тощо), сприяє підвищенню соціальної рентабельності, адресності та своєчасності допомоги.

В той же час в Україні недостатньо успішно відбувається інституалізація моніторингу та оцінювання соціальної підтримки населення. Діючий моніторинг є річчю в собі, оскільки його результати не інтегровані в систему державного менеджменту і «недовикористовуються» в роботі уряду та міністерств для управління, бюджетування, планування, вироблення політики тощо «за

результатами». Система моніторингу і оцінювання в Україні є нерозвиненою і представлена лише блоком показників ефективності, тоді як кадрова складова, «інфраструктура прийняття рішень» (тобто які програми слід оцінювати, на яких питаннях зосередитися тощо), бази даних та процедури для обміну інформацією, процедури звітування (щоб накопичена в результаті інформація була використана за призначенням) потребують модернізації та подальшого розвитку.

Крім того, отримані в ході МтаО оцінки щодо функціонування соціальної підтримки та її окремих програм, дуже складно інтерпретувати без чітко визначених та офіційно затверджених діапазонів ефективності показників, відібраних для дослідження, а також за відсутності встановлених планових значень за показниками. Отже, оскільки не представляється можливими визначати чи не відхиляється програма від плану і наскільки отримані ефекти є прийнятними, можна стверджувати, що в процесі МтаО порушений зворотній зв'язок, що заважає своєчасно виявляти і вирішувати проблеми, а також ефективно впливати на бідність та вразливість.

Недосконале оцінювання. Діюча в Україні методика моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки налічує значну кількість показників, котрі дозволяють дослідити поточні результати їх функціонування (кількість реципієнтів, загальні витрати на програму, середній розмір допомоги та т. ін.), ніж проаналізувати їх вплив на ситуацію з нужденністю та вразливістю в країні. Оперування в середньому двома десятками показників по кожній програмі соціальної підтримки є дуже складним процесом, в результаті якого надати однозначні оцінки щодо загальної ефективності кожної з програм, а тим більше всієї соціальної підтримки дуже складно. Також ускладнює аналіз та розуміння отриманих в результаті моніторингу оцінок, відсутність офіційно визнаного підходу до інтерпретації відібраних показників, насамперед стосовно тих, за якими оцінюються основні соціально-економічні ефекти (адресність, спрямованість, дієвість та вплив на бідність). І навіть, заявлена в методиці моніторингу та оцінювання значна кількість показників все одно не дозволяє

визначити релевантність (відповідність потребам суспільства) кожної окремо взятої соціальної програми та / або системи в цілому.

1.3 Підходи до оцінювання соціальної підтримки

Моніторинг та оцінювання (далі – МтаО) системи соціальної підтримки населення (в тому числі соціальних програм) виступає обов'язковою умовою забезпечення її успішного функціонування. Саме МтаО вказує на відсутність чи наявність недоліки в її організації та функціонуванні, на необхідність змін та дозволяє визначити можливі напрямки вдосконалення і реформування. Налагоджений МтаО визначає не тільки якість формування державної соціальної політики в цілому чи в частині соціальної підтримки вразливих верств населення, а також виступає гарантією мобільності, ефективності та відповідності потребам суспільства.

Між моніторингом та оцінюванням існують відмінності. Моніторинг забезпечує постійний зворотній зв'язок між процесом реалізації програми та закладеними параметрами за основними показниками, дозволяє на будь-якому етапі зрозуміти її відповідність або невідповідність плану, а також вирішувати проблеми по мірі їх виникнення. Фахівці наголошують, що ще до початку реалізації програми має бути визначена періодичність моніторингу, стосунки підзвітності, система показників, їх граничні межі, призначення отриманої інформації [114, 115].

Отримати уявлення про глибинні процеси в реалізації конкретної програми або діяльності усієї СП дозволяє оцінювання. Завдяки йому можна: по-перше, з'ясувати причини, фактори, чинники, від яких залежить успішність надання соціальної підтримки; по-друге, визначити отримані / неотримані вигоди від реалізації окремих соціальних програм, насамперед через співставлення «витрати – вигоди» та «витрати – ефективність»; по-третє, виявити вплив соціальних програм на добробут бенефіціаріїв чи всього суспільства. При цьому оцінювання вважають комплексним тільки у разі, коли воно включає моніторинг.

Цінність міжнародного досвіду в цьому контексті з-поміж всього іншого визначається можливістю адаптації існуючих практик та методик до умов інших країн. І як вже неодноразово було доведено багатьма теоретиками і практиками – кращий досвід¹⁰, зовсім не обов'язково має бути притаманний розвинутим країнам. Часто виявляються найуспішнішими в частині соціальної підтримки бідних та вразливих верств суспільства саме країни з перехідною економікою або навіть ті, що розвиваються. При цьому завжди необхідно пам'ятати, що пошук країн із найкращими досягненнями, з метою «сліпого копіювання» є не виправданою, а інколи навіть небезпечною справою. Оскільки система соціальної підтримки в тому чи іншому ступені враховує специфічні обставини та реалії країни, в якій функціонує, цілі та завдання, то вона буде кожного разу унікальною. Відтак, і кожна методика МтаО також буде унікальною, бо відповідатиме визначеній лише для неї меті, матиме свою періодичність та етапність, інформаційну базу та систему показників, масштаб тощо.

Існує близько чотирьох десятків підходів до МтаО соціальних програм, проектів, систем та політик, залежно від мети їх проведення. Найвідомішою є класифікація, запропонована Michael Scriven, на основі чотирьох критеріїв:

- етапність (стадія) реалізації проекту (попереднє або ex-ante оцінювання, процесуальне або супутнє, завершальне або ex-post оцінювання);
 - ким проводиться (внутрішнє, зовнішнє);
 - широта охоплення проблеми, що підлягає оцінюванню (комплексне, вибіркоче);
 - заплановане використання результатів (формує тобто та, що проводиться з метою коригування діяльності проекту; підсумкове)
- [116 – 118] (рис. 1.3.).

¹⁰ Який здебільшого оцінюється за показниками адресності та спрямованості коштів соціальних програм до бідних.

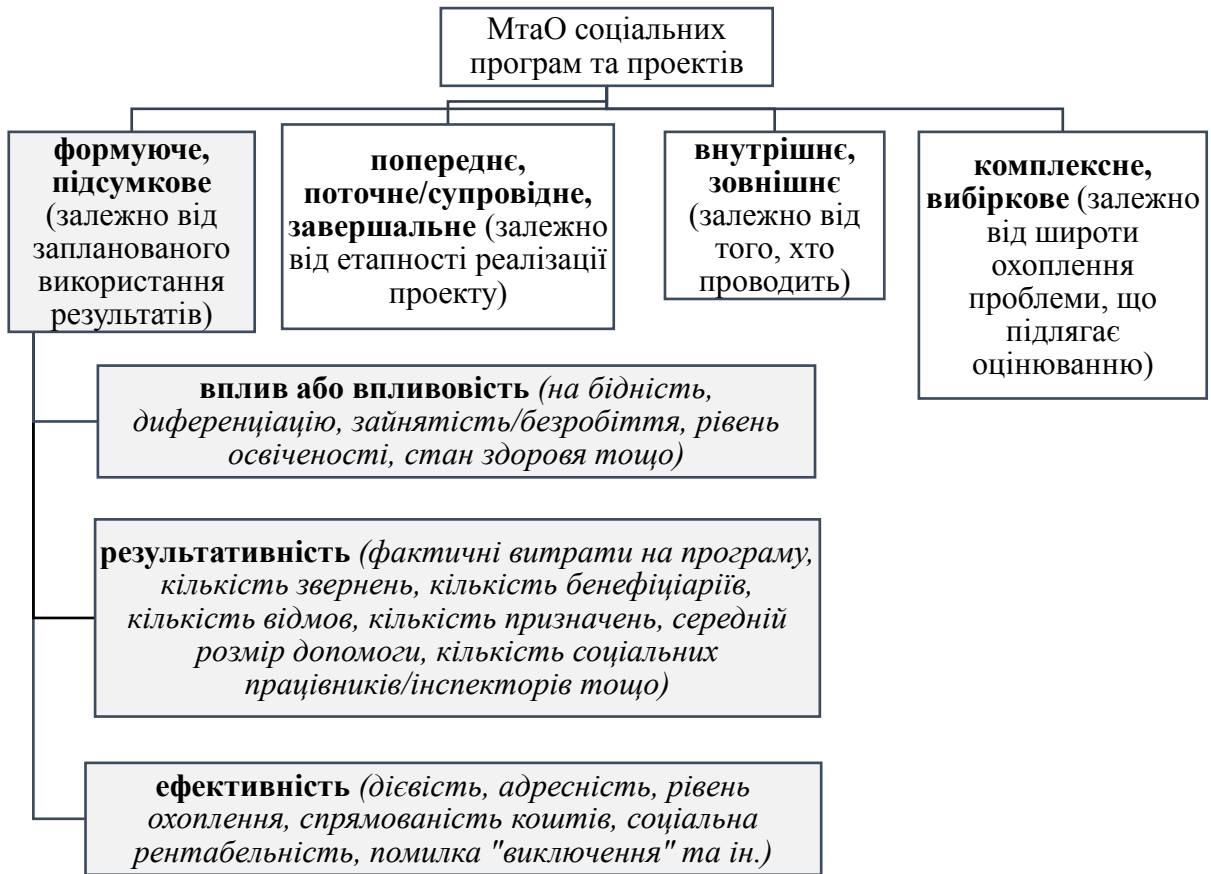

Рис. 1.3. Підходи до моніторингу та оцінювання соціальних програм залежно від мети проведення

Джерело: складено автором на основі [116-120].

На сьогоднішній день найбільш поширеними є підсумкові та формуючі МтаО, які в свою чергу також розподіляють на наступні підвиди, залежно від того, що оцінюється:

- вплив або впливовість – яким чином соціальна програма позначилася на становищі осіб (насамперед, бідних та бенефіціаріїв), домогосподарств, усього суспільства, чи вдалося завдяки їй отримати бажаний ефект. Вплив буває позитивним, негативним, прямим, опосередкованим, ненавмисним тощо;
- результативність – те, що вдалося отримати в ході реалізації соціальних програм у порівнянні до запланованого. Одержані результати не завжди можуть співпадати із очікуваними, але в будь-якому разі вони

демонструють те, як просувається проект, тобто чи є він вигідним чи збитковим, відхиляється від курсу, чи наближається до поставленої мети тощо;

- ефективність – співвідношення між «негрошовими» (соціальна ефективність) або «грошовими» (економічна ефективність) результатами до «грошових» витрат, тобто вказує на те, чи ресурси витрачені не даремно, чи можливо вони потребують переспрямування, чи програма взагалі себе не виправдовує та т. ін. [119, 120].

Оцінювання *впливу* соціальних програм традиційно відбувається за двома показниками:

- на масштаби бідності¹¹ визначається методом «гіпотетичної альтернативи реальної ситуації» або «припущення від зворотного» (determining the counterfactual), іншими словами моделюється ситуація, яка дозволяє визначити, яким би був рівень бідності, коли б не було конкретної соціальної програми чи всієї системи соціальної підтримки [115, с. 9].

- на розшарування аналізується за допомогою визначення вкладу окремих компонентів доходу – в даному випадку соціальних допомог – у загальне розшарування населення [121]¹². Принцип перерозподілу як один із базових у функціонуванні соціальної підтримки має відігравати позитивну роль при «вирівнюванні» доходів населення і тим самим забезпечувати зменшення в суспільстві масштаби бідності та диференціації. Іншими словами, будь-яка виплата у вигляді соціальної допомоги чи інших трансфертів має зменшувати нерівність між доходами отримувачів соціальної підтримки та решти суспільства або, принаймні, не збільшувати її. Від’ємне значення показника конкретного виду соціального трансферту свідчить про те, що дана програма працює у вірному напрямку і завдяки її функціонуванню в суспільстві знижується диференціація між бідним та небідними за доходами. Наприклад, в Україні

¹¹ Бідність розцінюється як один із найбільш ймовірних результатів від проявів різних соціальних ризиків, тобто вона є прямим чи опосередкованим результатом, до якого може призвести втрата роботи чи працездатності, поява дітей або інших непрацездатних осіб (в складі домогосподарств), стихійне лихо, економічна криза тощо.

¹² Використано показник декомпозиції Джині-Тейла.

найбільш ефективно на зменшення нерівності в суспільстві завжди працювала програма допомоги сім'ям з дітьми, показник якої у 2016 р. становив -1,55%, тоді як існували програми соціальних пілг і житлових субсидій навпаки – сприяють посиленню розшарування українців за доходами – їх вклад в загальне розшарування становив 0,96% та 2,96% відповідно.

Оцінювання *результативності* соціальних програм. Залежно від типу програми та її цілей результати поділяються на поточні (дозволяє відповісти на питання чи вірно реалізується програма) та кінцеві (дозволяють відповісти на питання чи вдалося досягти запланованого). Так, до поточних результатів можуть належати наступні:

- кількість осіб (сімей, домогосподарств), що звернулися за підтримкою впродовж певного періоду;
- кількість / частка (по відношенню до звернень) оформлених заявок на участь в соціальних програмах;
- кількість / частка осіб (сімей, домогосподарств), яким вона була призначена;
- розмір виплат (загальний, середньомісячний, в розрахунку на особу);
- кількість часу, витраченого соціальним працівником на обробку однієї заяви;
- скільки часу витрачають реципієнти на проходження різних етапів оформлення соціальної підтримки;
- кількість проведених зустрічей, занять, консультацій тощо за певною проблематикою.

Враховуючи головну мету кожної програми до кінцевих результатів можуть бути віднесені, наприклад, такі:

- кількість / частка осіб (сімей, домогосподарств), які скористалися соціальною підтримкою впродовж дії програми (за весь час її реалізації або ж порівняно до якогось етапу);
- кількість / частка осіб (сімей, домогосподарств) із найменшими доходами (бідних), які скористалися соціальною підтримкою;

- кількість / частка осіб (сімей, домогосподарств), які пройшли навчання, працевлаштувалися протягом останніх 12 місяців після завершення програми;
- загальна сума витрат на програму;
- загальна сума витрат на адміністрування програми;
- розмір загальних адміністративних витрат, що приходяться на одну подану заяву;
- кількість / частка осіб (сімей, домогосподарств), що отримують соціальну допомогу, обсяг якої визначений невірно (більше або менше ніж належить отримувати).

Отже, індикатори, за яким оцінюється соціальна підтримка, обов'язково мають бути чітким, зрозумілим і по можливості мають уникати врахування негативних та / або ненавмисних ефектів / впливів / результатів, серед яких (залежно від програми) можуть бути такі:

- кількість осіб, що не намагаються знайти роботу, щоб не втратити допомогу серед тих, які звернулися за підтримкою;
- кількість осіб, які приховують свою зайнятість задля отримання соціальної підтримки;
- кількість осіб, які отримують допомогу виключно за категорійним принципом (наприклад, особи з обмеженими можливостями).

Оцінювання *ефективності*¹³. Найпершими, загальноприйнятими показниками в методиках МтаО ефективності соціальної підтримки чи її окремих програм виступають «обсяг вкладених ресурсів на одиницю поточних результатів» чи «обсяг вкладених ресурсів на одиницю кінцевих результатів», зокрема:

- частка цільового контингенту, що отримали підтримку;
- кількість / частка осіб (домогосподарств), яким була надана допомога і матеріальне становище яких покращилося;

¹³ Під якою традиційно розуміється співвідношення витрачених коштів до отриманих результатів.

- частка виплат, яка потрапила до найменш забезпечених або найбільш вразливих осіб (сімей, домогосподарств);
- частка допомог у загальних доходах отримувачів соціальної підтримки;
 - відсоток допомог, що потрапляє найменш забезпеченим групам населення (до нижніх децильних або квінтільних груп, визначених за доходами або витратами);
 - відсоток допомог, що потрапляють до самих бідних (визначеними за різними монетарними або немонетарними критеріями).

Оцінювання ефективності соціальних програм, спрямованих на підтримку бідного населення (незалежно від критерію визначення бідності), зазвичай зосереджене на визначенні ступеню досягнення трьох основних завдань, а саме:

- 1) максимально охопити всіх тих, хто має право на соціальну підтримку;
- 2) забезпечити максимальну адресність, тобто щоб підтримку отримували ті, хто дійсно на неї потребує (тим самим забезпечивши мінімум «помилки включення»);
- 3) знизити рівень бідності серед отримувачів допомоги.

Звідси основними показниками будуть такі:

1. рівень охоплення цільового (або найменш забезпеченого) контингенту соціальною програмою;
2. адресність соціальної програми – наскільки вона орієнтована на найменш забезпечених осіб;
3. «помилка включення» (або помилкове надання підтримки тим, хто не має на неї права);
4. «помилка виключення» (або недоохоплення тих, хто дійсно потребує на соціальну підтримку);
5. дієвість соціальної допомоги для тих, хто її отримує;
6. спрямованість коштів¹⁴ до найменш забезпечених осіб;

¹⁴ Частка виплат, що потрапляє до найменш забезпечених груп населення (залежно від критерію, за яким вони визначаються, показник може суттєво змінюватися).

7. розподіл реципієнтів соціальної підтримки за рівнем добробуту;
8. соціальна рентабельність.

Рівень охоплення – показник, що використовується для оцінки як поточних, так і кінцевих досягнень соціальних програм, і дозволяє проаналізувати скільки осіб з тих, що потенційно мають право на соціальну підтримку, дійсно її отримують, або іншими словами – частка реципієнтів соціальної підтримки серед нужденних (бідних). Незалежно від того, якою є головна мета соціальної програми, першочерговим завданням завжди залишається залучення до програми якомога більше нужденного контингенту, як такого, що не може самостійно вирішити складні життєві ситуації.

Показник суттєво залежить від рівня поінформованості населення щодо наявних видів та форм підтримки, а також правил, за якими вони надаються. Якнайкраще досягти високого рівня охоплення бідних соціальною програмою дозволяють спрощенні умови її надання, тобто без перевірок. Забезпечити це можна за допомогою: по-перше, категорійного принципу надання (наприклад, тільки сім'ям з дітьми, особам похилого віку, самотнім матерям тощо), по-друге, адресного – коли право на допомогу визначається виходячи із розміру доходу або розміру витрат на конкретні товари чи послуги (наприклад, житлові субсидії в Україні). Звісно, в другому випадку програма ризикує «наповнитися» особами, які хоча й долають межу відбору, все ж не належать до категорії нужденних (бідних). Тому, щоб відфільтрувати небідних, запроваджується складний механізм перевірок як на етапі подання заяви (коли заявник має додати до неї певний пакет документів, з яких органи соціальної підтримки отримують інформацію про склад його родини, місце проживання, рівень його доходу та членів сім'ї, володіння майном тощо), так і на етапі призначення допомоги (соціальний інспектор проводить перевірку та збір наданої інформації).

Запровадження жорстких та складних механізмів відбору до участі в соціальній програмі зазвичай забезпечує низьке значення показника. Наприклад, для Німеччини характерний один з найнижчих показників рівня охоплення бідних програмами соціальної підтримки – оскільки частка неохоплених

оцінюється в діапазоні 86-95% – і це пов'язане з тим фактом, що адміністративні органи соціальної підтримки вповноважені здійснювати перевірку доходів родини здобувача, включаючи опитування його батьків, бабусі / дідуся, дітей і онуків. Це втримує багатьох потенційних бенефіціаріїв від клопотання про одержання підтримки від держави, тому що вони не хочуть заподіювати незручності членам своєї родини у зв'язку зі своїми власними фінансовими утрудненнями.

Низький рівень охоплення бідних соціальною підтримкою може виникати внаслідок не скільки неефективного адресування програми, скільки через наявність у них незареєстрованих доходів, і страх, що його можуть виявити, або ж через низький розмір допомоги при значних витратах часу на її оформлення.

Отже, забезпечити охоплення якомога більшої кількості цільового контингенту соціальною підтримкою можна віднайшовши баланс між високим рівнем загальної поінформованості суспільства про конкретну соціальну програму, вимогливими правилами відбору до неї, об'єктивним механізмом перевірки нужденності, забезпеченням дієвості, соціальної рентабельності та адресності.

Адресність – питома вага найменш забезпечених (бідних) серед отримувачів допомоги, що дозволяє оцінити точність потрапляння допомоги саме тим, хто на неї потребує. Щоб досягти високої адресності соціальної підтримки знов таки необхідно одночасно забезпечити високу поінформованість населення, чіткі та зрозумілі правила відбору та участі в програмах, необтяжливу процедуру подання заявки, прийнятний розмір виплат.

Одним з найкращих проектів, в ході якого вдалося забезпечити найвищу чисельність бідних серед отримувачів соціальної підтримки (тобто найвищий показник адресності), вважається проект із вдосконалення діючих соціальних програм («Cash Transfer Program» (CCT), «Bolsa Familia» та ін.), реалізований Світовим Банком в перше десятиліття 2000-х років в двох штатах Бразилії (Пернамбуку та Алагоас). Так, покращення інформування громад штатів щодо діяльності програм, «інвентаризація» програм штатів згідно до національної

стратегії подолання бідності, децентралізація управління національними програмами, зокрема щодо контролю за реєстрацією в них нужденних, обумовило те, що з понад 550 тис. сімей, які брали в ньому участь, 97% були ідентифіковані як бідні [82].

Досягнення високих показників адресності та рівня охоплення бідних соціальними програмами, як було зазначено вище, може супроводжуватися ненавмисними негативними ефектами, які називаються помилками.

«Помилка виключення» нужденних – відсоток потенційних реципієнтів, що з різних причин (відсутність поінформованості про види підтримки, жорсткі правила відбору до програм, складний та багаторівневий механізм перевірок тощо) не бере участі у системі соціальної підтримки. Іншими словами, цей показник є оберненим до показника «рівень охоплення». Відповідно, чим нижчим буде значення «помилки виключення», тим вищим буде рівень охоплення, що означає, що механізми відбору до програми працюють належним чином.

Одна з найменших помилок «виключення» була зафіксована під час реалізації програми з покращення водопостачання та каналізації у Фолоресі, Індонезія, на початку 90-х років минулого століття. За результатами оцінювання виявилось, що тільки 13% громад, які потребували оснащення своїх поселень водогоном та каналізацією (і не могли зробити цього власним коштом), не були включені до участі в проекті (відповідно рівень охоплення нужденних склав 87%) [123]¹⁵.

Свідченням іншого ненавмисного негативного ефекту, який може виникнути при прагненні забезпечити кращу адресну спрямованість соціальної підтримки, є показник «втрати програми» більш відомі як «помилка включення».

«Помилка включення» – відсоток осіб, неправомірно включених у програму. Основними причинами даного явища можуть бути: спрощений

¹⁵ У даному випадку як основну причину недоохоплення нужденних програмою було визначено наявність соціальних конфліктів між громадами, а також монополізацію прийняття рішень щодо реалізації проекту більш заможними групами населення (які підключили до водогону свої будинки) – іншими словами не були передбачені в раховані дані побічні ефекти.

механізм відбору до програм, шахрайські дії та зловживання посадових осіб, недосконала методика перевірки інформації, обмеження ресурсної бази, недосконале юридичне поле тощо.

Вивчення практик Світового Банку дозволило визначити програму з «Покращення механізму забезпечення зайнятості бідного населення», що реалізовувалася в Індії як таку, якій вдалося досягти кращих результатів за даним показником. В результаті застосування різних перевірок та залучення керівництва громад до адміністрування в ньому взяли лише близько 25% не бідних, тобто чверть із усіх учасників були помилково чи неправомірно включених до неї.

Оцінювання ефектів соціальних програм за двома парами визначених вище показників частіше надають у вигляді матриці зі співставлення помилок із відповідними оберненими показниками, яка має наступний вигляд (рис. 1.4).

Умови максимізації / мінімізації	Бідні отримувачі (БО)	Бідні неотримувачі (БН)
	БО → 1	БН → 0
Умови максимізації / мінімізації	Небідні отримувачі (НО)	Небідні не отримувачі (НН)
	НО → 0	НН → 1

Примітка:
 Позитивний ефект
 Негативний ефект.

Якщо ми прагнемо максимізувати одні показники та мінімізувати інші, то отримуємо наступні ненавмисні (побічні) ефекти:

<i>Напрямок оптимізації показника</i>		<i>Ненавмисний ефект</i>
БН → 0	⇒	НО → 1
НН → 0	⇒	БО → 0

Рис. 1.4. Матриця співставлення помилок «включення» та «виключення» із оберненими показниками ефективності програм соціальної підтримки
Джерело: складено автором на основі [124, 125].

Матриця наочно ілюструє наявність / відсутність оптимального співвідношення між рівнем охоплення та помилками, а найголовніше дозволяє визначити характер реальних «перекосів» по відношенню до загальної ефективності соціальної підтримки. Підкреслимо, що прагнення скоротити одну помилку може призвести до зростання іншої, як наприклад, введення більш жорстких правил участі у програмі з метою зниження «помилки включення» ускладнює доступ до програми бідних, а підвищення порогу надання допомоги з метою зменшення «помилки виключення» приводить до значного потрапляння коштів до небідного населення.

Певних успіхів в досягненні рівноваги між цими показниками вдалося досягти Грузії. З метою підвищення адресності та рівня спрямованості коштів до нужденних була створена «Єдина база даних соціально вразливих сімей», доступ до якої мають усі зацікавлені¹⁶ особи та організації (державні та місцеві органи самоврядування, приватні підприємці, волонтери, міжнародні організації та ін.), що надають соціальну допомогу. Централізація даних дозволила не тільки швидко шукати інформацію по сім'ях, а й полегшила планування розподілу соціальних виплат та соціальних послуг й відбору учасників до конкретних програм [86]. В результаті соціальною підтримкою в країні охоплено 73,2% бідних, відповідно «помилка виключення» дорівнює 26,8%; а серед отримувачів соціальної підтримки близько 96% були визначені як бідні, тож «помилка включення» становила тільки 4%.

Дієвість – питома вага допомоги в сукупних доходах домогосподарств-одержувачів. Оцінювання ефективності соціальних програм чи соціальної підтримки в цілому виключно за даним показником, тобто без врахування інших показників ефективності, складно однозначно (добре чи погано) інтерпретувати через те, що неможливо визначити якого «універсального» розміру має бути частка допомоги в доходах отримувачів, щоб ефективно їх підтримувати, але не пробуджувати в них патерналістські настанови.

¹⁶ За даними органів соціального захисту приватний підприємець використовує базу даних для допомоги медикаментами бідним сім'ям, які проживають в його рідному районі.

Для домогосподарств, насамперед бідних, соціальні виплати мають вирішальне значення щодо можливості здолати власну кризу та пережити важкі часи, проте вони не мають бути основним і тим більше постійним джерелом доходів. Наприклад, низьку частку соціальних виплат в загальних доходах реципієнтів можна оцінити як негативний ефект, якщо при цьому адресність програми буде низькою, відповідно помилка «включення» високою, а чисельність реципієнтів – значною, то таке співвідношення показників скоріш за все свідчатиме про розпорошення коштів серед їх одержувачів, ніж на те, що ця виплата скільки-небудь серйозно сприяє подоланню нужденності. З іншого боку, як негативний результат можна розцінити і високе значення показника: у випадку, коли адресність програми буде високою, помилка «виключення» – низькою, чисельність отримувачів – незначною (але вони, наприклад, вже тривалий час перебувають в програмі), то це може посилити небажання самотійно вирішувати складні життєві ситуації і жити виключно за рахунок соціальних виплат, і навіть вдаватися до шахрайських дій, щоб їх не втратити.

Наприклад, в США в 2017 р. близько 62% учасників похилого віку програми «Social Security Administration» (SSA) мали виплати по ній у розмірі, що складав близько половини їх сукупних доходів, тобто дієвість дорівнювала 50% [122]. Тоді як в іншій програмі, що реалізовувалася в Бразилії, частка соціальних виплат в сукупних доходах отримувачів сімейних допомог становила 0,53% [127, 128]. Отже, як видно з прикладу, оцінити функціонування програм виключно за даним показником як негативні або позитивні не представляється можливим, тому щоб визначити реальну ефективність соціальної підтримки в рамках фінансової спроможності отримувачів, варто зважати на адресність, помилки «включення» та «виключення», кількість реципієнтів, термін їх перебування в програмі та ін.

Наступним показником, за допомогою якого оцінюється ефективність соціальної підтримки чи окремої соціальної програми, є «efficiency» – питома вага від загальної суми допомоги або загальної вартості програми, що потрапляє до найменш забезпечених верств населення. Цей термін зазвичай перекладають

з англійської мови як ефективність, проте на думку автора, такий переклад не відображає зміст того, що за його допомогою вимірюється. Крім того, часто виникає плутанина і незручності із його використанням при оцінюванні соціальної підтримки на предмет отриманих ефектів. Тому, автор пропонує використовувати при оцінювання частки від соціальних виплат (або загальної вартості програм), що потрапляє до найменш забезпечених осіб, замість терміну «ефективність» – «спрямованість коштів», як такий, що якнайкраще передає суть того, що за його допомогою буде вимірюватися.

Отже, показник дозволяє визначити чи є виправданими грошові витрати на конкретну соціальну програму з точки зору її негрошових ефектів та впливів, його часто використовують як індикатор дотримання соціальної справедливості при розподілі державних витрат на соціальну підтримку. Даний ефект вважається «універсальним» майже для усіх соціальних програм та проектів, не залежно від їх основної мети. Однак, його необхідно дуже виважено інтерпретувати, особливо щодо тих програм, в яких важко визначити основну вигоду в кількісному виразі (наприклад, забезпечення харчуванням школярів, розширення надання послуг початкової освіти, покращення водопостачання тощо). Також, необхідно зважати й на іншу специфіку показника «спрямованість коштів» – його обрахунок, а саме: при визначенні категорії найбільш вразливих можуть застосовуватися різні критерії (монетарні або немонетарні). Відповідно в рамках однієї програми спрямованість коштів буде варіюватися залежно від того, який із критеріїв буде обрано. Доволі універсальним критерієм для здійснення порівнянь (в тому числі міжнародних) є визначення нужденних осіб як певної частки в суспільстві, це може бути 10% або 20% населення із найнижчими доходами.

Високою спрямованістю коштів відзначилися діючі в 1998 р. в США програми «Продовольчих купонів» та TANF (тимчасова допомога нужденним сім'ям): представникам найбільш вразливого квінтилу надійшло біля 80% усіх продовольчих купонів, при цьому «витік» на користь двох верхніх квінтилів був дуже невеликий: 2% до четвертої квінтильної групи і 0,6% – до п'ятої; друга

програма відзначилася меншою спрямованістю, проте представники найбіднішої квінтильної групи отримали 2/3 усіх пільг та виплат, тоді як витік на користь двох верхніх квінтильних груп склав відповідно 5,6% та 2,2% [129].

Аналогічним способом оцінити чи ефективно використовуються державні кошти (тобто чи потрапляють вони до цільового контингенту) можна за допомогою *розподілу реципієнтів соціальної підтримки за рівнем добробут* – основна частка реципієнтів соціальних програм має бути зосередженою в нижній частині розподілу, це вказуватиме на те, що програма дійсно орієнтована на підтримку нужденних.

Оцінювання за даним показником доцільніше здійснювати у розрізі доходних груп (децилі, квінтилі, квартали), враховуючі наступні закономірності:

- якщо серед реципієнтів програми частка представників найвищих доходних груп є вагомою, то така програма має серйозні проблеми з фільтрами на входження до неї, а її існування порушує принцип соціальної справедливості, і може призводити до посилення розшарування в суспільстві;
- якщо більше половини реципієнтів програми знаходяться у середніх групах, необхідно посилювати адресність даного виду соціальної допомоги в частині запобігання розпорощення коштів на небідних та їх спрямованість на підтримку найбідніших.

В 2003 р. Бразилія мала досвід реалізації програми «Bolsa Escola», отримувачі якої були зосереджені в перших двох децильних групах – 24,7% та 24,2% відповідно, тоді як в найбільш заможній групі їх нараховувалося 0,3%; в той в іншій програмі з підтримки безробітних реципієнти були сконцентровані в 7-8 децильній групі по 14% в кожній, а в першій їх було лише близько 6% [127, с. 19].

Соціальна рентабельність – показник дозволяє оцінити наскільки виправданими є витрати на реалізацію соціального проекту по відношенню до отриманого соціального ефекту, котрий обов'язково має бути виражений в грошовій формі [115, с. 21-24]. Підхід було запозичено з математики і з недавнього часу він широко використовується як інструмент оцінювання

ефективності соціальних програм і проектів. Вважається, чим вище значення показника, тим доцільнішим є проект, і тим більш виправданою є інвестиція. Найчастіше категорію «соціальна рентабельність» застосовують, щоб визначити наскільки кожна грошова одиниця, витрачена на соціальну підтримку, знижує дефіцит доходів бідного населення. Наприклад, за результатами досліджень спеціалістів Світового Банку на початку 2000-х років в Бразилії соціальна рентабельність програми «Bolsa Escola» становила майже 80%.

Наступний підхід до оцінювання соціальних програм – *на основі єдиного показника*, який дозволяє виміряти їх досягнення шляхом врахування різних сторін та аспектів. Такий підхід застосовується здебільшого для країн, що розвиваються і мають обмежений інституційний та технічний потенціал щодо МтаО соціальної підтримки. Так, Asian Development Bank у 2005 р. розробив відносно простий індекс соціального захисту (Social Protection Index, далі – SPI) [130]. За його допомогою відбувається оцінювання адекватності соціальної підтримки в країні шляхом співставлення загальних витрат на соціальний захист із загальним числом потенційних бенефіціаріїв всіх трьох напрямків соціального захисту (соціального страхування, соціальної допомоги та активних програм на ринку праці). SPI може бути застосований як до вимірювання глибини соціального захисту, так і до вимірювання рівня охоплення соціального захисту. Під глибиною SPI розуміють середній розмір виплат, що отримує фактичний реципієнт, а під шириною SPI – частку реципієнтів, які отримують соціальну підтримку. Також індекс SPI може бути вимірний у розрізі бідних / небідних реципієнтів; за статевою ознакою чи місцем їх проживання. Враховуючи одноманітність методів та показників, які застосовуються для розрахунку SPI, цей індекс, на думку його авторів, може бути використаний як орієнтир для поліпшення соціального захисту шляхом кращого адресування та спрямованості виплат, підвищення рівня охоплення та націлювання на бідність [131, 132].

Важливе місце в оцінюванні соціальних програм займає блок показників, що дає змогу дослідити адміністративний бік питання, зокрема, адміністративні вигоди та втрати, проблеми, потреби, доцільність та

своєчасність запровадження змін в процесі їх реалізації. В оцінюванні адміністрування беруть участь дві сторони цих соціальних відносин: як адміністратори (соціальні працівники, інспектори, керівний склад), так і реципієнти. До ефектів, які можуть оцінюватися адміністраторами можна віднести наступні:

- аналіз робочого навантаження (число реципієнтів на одного соціального працівника або соціального інспектора);
- співвідношення кількості соціальних працівників та оброблених заяв;
- кількість часу на прийом одного учасника програми;
- адміністративні витрати (оренда приміщення, житлово-комунальні послуги, витратні матеріали тощо);
- зручність та оснащення робочого місця;
- автоматизованість, уніфікація процесу обробки інформації та призначення допомоги тощо.

До ефектів, які оцінюються реципієнтами можуть бути віднесені наступні:

- час, витрачений на оформлення допомоги (дорогу до соціальної служби, очікування, прийом, заповнення заяви, збір необхідних документів);
- проблеми, які виникали при оформленні та отриманні допомоги та швидкість їх вирішення;
- загальне враження від відвідування закладів соціальної підтримки;
- користь від участі у програмі, тощо.

Адміністративне оцінювання є дієвим інструментом для виявлення зловживань, шахрайства та адміністративних помилок, який дає змогу підвищити адресну спрямованість соціальних виплат та знизити помилку «включення» [133, 134]. Наприклад, в США, в рамках програми SNAP (Supplemental Nutrition Assistance Program) особлива увага уряду приділялася виявленню зловживань, шахрайства щодо продажу неякісних і недозволених програмою товарів, викупом власниками торгівельних закладів у бенефіціаріїв карток тощо. Для цього до програми була залучена ціла мережа агентів від

соціальних служб, застосовувалися веб-системи збору інформації щодо транзакцій по картках, була налагоджена тісна співпраця з відповідними агентствами та службами, які проводять розслідування при виникненні підозр у шахрайстві чи неправомірності призначення допомоги. Завдяки діючій системі контролю за отримувачами допомоги SNAP Міністерству сільського господарства США вдалося суттєво вплинути на кількість випадків шахрайства: якщо в 2009 р. було оцінено збитків від шахрайських дій на суму понад \$ 2 млрд. (5,6% витрат на програму), то вже в 2012 р. – збитки сягали \$ 858 млн. (3,8%) [135-137].

Отже, оцінювання соціальної підтримки населення та її окремих програм дає змогу визначити наступне:

1) загальні характеристики претендентів на соціальну підтримку та особливості їх настанов щодо участі в соціальних програмах, а також реальних отримувачів соціальної підтримки;

2) зміни чисельності та соціально-економічного складу груп, яким надається соціальна підтримка;

3) зміни потреби в соціальній підтримці як в цілому, так і у розрізі конкретних програм, а отже, в їх фінансуванні та цілях;

4) потреби в технічному сприянні на даний момент та з часом;

5) проблеми, що виникають в практичній діяльності надавачів соціальної підтримки;

б) ступінь упущення системою важливих компонентів реалізації програм.

Підкреслимо, що аби створити ефективну та впливову соціальну підтримку (в тому числі в розрізі окремих соціальних програм) необхідно дотримуватися балансу між різними її аспектами: забезпечивши вільний доступ до програми соціальної підтримки бідним (тобто досягти рівня максимального охоплення) через встановлення м'яких правил відбору, можна ненавмисно створити умови, за яких значна (якщо не більша) частка допомоги буде потрапляти до осіб, котрі на неї не потребують тобто до небідних. З рештою, окремі програми чи, навіть вся система соціальної підтримки, демонструватиме

незадовільні результати за показниками соціальної рентабельності, спрямованості та адресності.

Певне занепокоєння також може викликати високе значення показника «рівень охоплення» (особливо якщо в державі обмежені ресурси), оскільки в результаті незначна сума коштів розподіляється між значною кількістю реципієнтів і, скоріш за все, підтримка не буде мати достатньої дієвості для того, щоб дати змогу реципієнтам подолати стан нужденності.

Україна має багаторічний досвід моніторингу та оцінювання соціальної підтримки в цілому та в розрізі окремих соціальних програм, який враховує напрацювання передових методик та практик. На відміну від розвинених країн, де МтаО відіграє роль провідного інструменту в державному управлінні, в Україні ще донедавна цьому аспекту не приділялася належна увага з боку держави. В 2012 р. було затверджено відповідним нормативно-правовим документом методику «Моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення» (далі – методика МтаО), в якому було офіційно регламентовано механізми, періодичність та строки його проведення, визначено основних його учасників та розподілено завдання між ними, закріплено основні інформаційні та аналітичні джерела отримання даних, перелік програм соціальної підтримки та показники, за якими вони оцінюються.

Оновлена методика МтаО починаючи з 2018 р. вже передбачає проведення поточного (раз на рік) та періодичного (раз на п'ять років) моніторингу [138]. Так, в п. 6, Розділу І. «Загальні положення» передбачено проведення поточного (раз на рік) моніторингу за наступними сімома програмами соціальної підтримки:

1. допомога при народженні дитини;
2. допомога на дітей одиноким матерям;
3. допомога при усиновленні дитини;
4. допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
5. державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;

6. державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю;

7. субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

В рамках поточного моніторингу аналіз зазначених соціальних програм здійснюється за показниками, які дозволяють оцінити їх результативність або те, як вони реалізуються, зокрема: загальну (середньомісячну або середньорічну) чисельність бенефіціаріїв соціальної підтримки; середньомісячну кількість осіб, яким призначено виплати; загальний або середній обсяг виплат за звітний період; середній розмір виплат тощо.

Враховуючи можливості наявної в Україні інформаційно-аналітичної бази, тільки по чотирьох з цих соціальних програм проводиться МтаО в частині визначення їх ефективності та впливу на ситуацію з бідністю в Україні. Для цього застосовуються наступні показники: 1) рівень бідності (за абсолютним та відносним критерієм) до та після надання соціальної допомоги серед її отримувачів; 2) дієвість наданої допомоги; 3) адресність допомоги; 4) рівень охоплення бідного населення соціальними програмами.

Періодичним моніторингом (на доданок до показників поточного) досліджуються особливості, притаманні кожній з програм: кількість народжених протягом року; коефіцієнт смертності дітей віком до одного року; питома вага сімей, які складаються з працездатних осіб, у загальній чисельності отримувачів; розподіл домогосподарств за оцінкою ступеня впливу соціальної допомоги на рівень їх добробуту; розподіл отримувачів допомоги за ступенем задоволення якістю відповідної державної програми соціальної допомоги; розподіл отримувачів допомоги, не задоволених якістю надання державної соціальної допомоги, за причинами незадоволення тощо.

Обидва МтаО соціальних програм здійснюється за значною кількістю показників, які, на жаль, все одно не дають цілісної картини стосовно ефективності соціальної підтримки та її відповідності потребам населення в

Україні. Зосередженість на показниках, які дають змогу оцінити процес реалізації програм, замість досягнутих соціально-економічних ефектів чи впливів, не сприяє застосуванню оцінок, отриманих в ході МтаО, задля удосконалення системи соціальної підтримки чи прийняття адекватних управлінських рішень.

Крім того, оцінки ефективності соціальної підтримки населення в Україні, на нашу думку, не є повними, оскільки не враховують ефекти від реалізації програм із соціальних послуг, а також соціальні допомоги і проекти, що реалізуються в рамках соціального страхування (наприклад, як допомога сім'ям з дітьми по вагітності та пологах для осіб, що мають соціальне страхування), а також систему соціальних пільг, хоча вони є її складовими. Разом з тим, методикою не передбачається оцінювання адміністративної складової, як з позицій надавачів соціальної підтримки, так і з позицій отримувачів, що також заважає отриманню повної картини щодо її ефективності та релевантності.

Таким чином, оцінювання програм соціальної підтримки щодо ефективності та впливу є вкрай важливим для країн, які розвиваються і мають, як Україна, обмеженні ресурси на соціальну сферу, коли кожна витрачена копія має приносити максимальну віддачу, насамперед в частині дотримання соціальної справедливості, забезпечення рівних можливостей та подолання бідності. Варто завжди пам'ятати, що найпершим впливом від реалізації будь-якої соціальної програми завжди було забезпечення добробуту її отримувачів або ж запобігання їх нужденності, а тому кожна методика з МтаО, попри свою унікальність, відводить ключову роль оцінюванню впливу програм соціальної підтримки на ситуацію з бідністю. Підкреслимо ще раз, що індивідуальність кожної методики оцінювання визначається потенціалом для його проведення (наявними даними, бюджетом, часом), участю зацікавлених сторін, їх взаємодією та готовністю до обміну інформацією, гнучкістю (можливістю заміни показників), і навіть, політичною волею щодо використання отриманих оцінок. Ретельно продумана методика та виважено підібрані показники дозволяють провести коригування недостатньо релевантних чи продуманих

програм в частині підвищення їх ефективності та впливу на добробут населення, або взагалі відмовитись від тих, що не дають прийнятних ефектів, іншими словами бути дієвим інструментом в процесі прийняття управлінських рішень усіх рівнів.

Українська методика моніторингу та оцінювання соціальної підтримки здебільшого орієнтована на дослідження поточних результатів окремо взятих соціальних програм, не враховує суспільної думки, соціальних послуг, а також адміністративних оцінок. Результати, отримані за нею, хоча й застосовуються для поточного коригування певних компонентів в них, проте не дають суцільного уявлення про ефективність системи, зокрема в частині впливу на нужденність (бідність), а тим більше вразливість (визначення соціальних ризиків, подолання соціальної а депривації). Тож, аби вона змогла стати в руках державних управлінців зручним інструментом, використання якого дасть змогу оперативно та якісно трансформувати соціальну підтримку відповідну до потреб населення, необхідно її модернізувати зокрема в частині забезпечення легкості в інтерпретації отриманих оцінок.

Висновки до розділу 1

Соціальна підтримка як форма соціальних відносин пройшла довгий шлях в напрямку своєї інституалізації: від індивідуального розуміння необхідності підтримувати членів спільноти нездатних самотійно піклуватися про себе до загальносуспільного усвідомлення важливості цього процесу; від допомоги на власний розсуд до легітимізації норм, правил, статусів та ролей; від допомоги у задоволенні потреб першочергового порядку до задоволення потреби в самореалізації.

Головною детермінантою трансформації та еволюції основоположних принципів соціальної підтримки завжди виступало переосмислення уявлення про прояви нужденності та вразливості. Розуміння скрутного становища, вийшовши за рамки матеріального виміру, перетворило її в багатомірне явище,

в якому тісно взаємодіють поряд з економічною складовою, духовна, моральна та психологічна. Філософія сучасних відносин між суспільством та нужденними ґрунтується на тому, що на допомогу може розраховувати будь-хто, хто на неї потребує, але вона не може бути заохочувальним чинником для «неактивності» її отримувача в подальшому. Тому, на новітньому етапі розвитку соціальної підтримки обрано курс на переході від соціальних виплат до економічної незалежності через створення умов для самозабезпечення індивіда та реалізацію його права на працю.

Спираючись на досвід світових практик та моделей організації систем соціальної підтримки, керуючись принципами та механізмами, покладеними в основу їх реалізації, вважаємо, що «ідеальна» модель системи соціальної підтримки має бути універсальною, рухливою, базуватися на засадах гуманізму та високорозвиненій суспільній свідомості, яка дозволяє кожному члену суспільства у разі потреби скористатися «плечем» іншого. Підтримка має спрямовуватися, в першу чергу, на користь самих нужденних та соціально вразливих громадян, а також запобігати і долати поряд з економічними проявами вразливості ще й соціальне відторгнення. При цьому допомога має надаватися в таких обсягах та формах, щоб мотивувати її отримувачів до трудової активності, тобто має виконувати спонукальну до ресоціалізації роль.

Отже, «соціальна підтримка» – це система допомог, субсидій, пільг, компенсацій, соціальних послуг для населення, спрямована на підняття рівня життя кожної людини до суспільних стандартів та підвищення життєвих шансів для вразливих категорій населення, через стимулювання реципієнтів, насамперед, з числа працездатних, до активності та самостійного вирішення складних ситуацій.

В Україні соціальна підтримка населення представлена широким спектром соціальних програм та проектів. З одного боку, це свідчить про високий ступінь усвідомлення державою соціальної відповідальності в частині турботи про добробут своїх громадян (насамперед з числа соціально вразливих та нужденних), однак, з іншого, саме надмірна кількість соціальних програм робить

її надто складною, непрозорою, економічно нелогічною та соціально несправедливою.

В останні декілька років Україна гостріше, ніж коли-небудь, відчула необхідність забезпечити населенню ефективну соціальну підтримку, яка б дійсно відповідала потребам населення. В ході дослідження особливостей організації та функціонування соціальної підтримки населення України було виявлено, що на зваді цьому стоять такі проблеми як: по-перше, державні соціальні зобов'язання перевищують можливості, тобто порушується економічна логіка, природньо закладена в основу функціонування соціальної підтримки; по-друге, на законодавчому та виконавчому рівнях не задіяні ефективні механізми організації, надання та адміністрування допомоги, а також відсутність координації між процесом прийняття управлінських рішень, оцінюванням ситуації з бідністю й функціонуванням соціальної підтримки, свідчить про недосконалість діючої моделі соціальної підтримки; по-третє, кожна гривня вкладена у соціальну підтримку не дає адекватного зменшення дефіциту доходів бідного населення, що демонструє її низьку соціальну рентабельність; по-четверте, тіньові доходи порушують принцип соціальної справедливості в наданні соціальної підтримки, в результаті чого бідні отримують менше зиску (вигод) від системи; і, по-п'яте, складність проведення аналізу за значним обсягом інформації та за відсутності підходів до інтерпретації результатів, відсутність оцінок щодо релевантності соціальної підтримки та її окремих програм, вказує на недосконалий і нерозвинений механізм оцінювання.

Україна, маючи багаторічний досвід оцінювання соціальних програм і проектів, тільки нещодавно, затвердивши методику моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки, офіційно визнала необхідність використання моніторингу та оцінювання як обов'язкового інструменту для прийняття адекватних управлінських рішень. Нажаль, аналіз сучасних підходів до оцінювання соціальних проектів та програм дозволяє говорити, що українська методика оцінювання зосереджена головним чином не на виявленні ефективності та впливу соціальних програм, а на їх результативності або процесі

реалізації. Крім того, значна кількість показників замість того, щоб дати детальне уявлення про реальну ситуацію із соціальною підтримкою в Україні, навпаки ускладнюють отримання цілісної картини, а також заважають успішно використовувати результати оцінювання в державному управлінні, насамперед, органів соціального захисту.

Отже, на шляху підвищення ефективності соціальної підтримки населення України (в тому числі в розрізі окремих соціальних програм) та забезпечення її відповідності потребам суспільства, першим кроком має стати удосконалення методологічних підходів до оцінювання соціальної підтримки.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, що викладені в 1 розділі, опубліковані у роботах автора [78, 99].

РОЗДІЛ 2. ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

2.1 Загальна оцінка чинної соціальної підтримки населення в Україні та її окремих програм

В Україні соціальна підтримка населення, як вже було зазначено вище, представлена широким спектром програм соціальної допомоги, соціальними пільгами та субсидіями, соціальними послугами та цільовими соціальними проектами, а також страховими виплатами. Кожна складова соціальної підтримки має свою специфіку, яка і має бути врахована при оцінюванні їх ефективності [139]. Так, аналізуючи роботу системи соціального страхування та відповідно страхових виплат в частині їх ефективності, необхідно обов'язково зважати на трудовий та страховий стаж реципієнта, розмір його доходу і відсоток страхових відрахувань тощо, до того ж її особливою рисою залишається орієнтація на працюючі верстви населення.

Оцінюючи соціальні послуги обов'язково має бути визначено їх відповідність потребам клієнта, своєчасність та якість, оскільки система орієнтована на специфічні контингенти із дуже особливими індивідуальними потребами. І, нарешті, третя складова – соціальні допомоги – при їх оцінюванні основний інтерес зосереджується на тому, наскільки ефективно перерозподіляються державні кошти серед нужденних та вразливих осіб.

Отже, враховуючи все це, оцінювання їх вкупі можливе лише з точки зору дослідження співвідношень їх загальної вартості до загальної кількості потенційних або фактичних реципієнтів, що визначається індексом соціального захисту (Social Protection Index, про який більш докладно йшлося в п. 1.2. даної дисертації). І хоча за його допомогою можна визначити адекватність витрат до потреб суспільства у соціальній підтримці, проте його автори наголошують, що індекс SPI може бути застосований виключно для країн Азії та Тихого Океану,

оскільки поряд із соціальним страхуванням та соціальним допомогамі він враховує унікальний і характерний тільки для них блок програм із працевлаштування.

Тож, оцінювання соціальної підтримки населення в Україні в рамках даного дослідження здійснюватиметься через призму системи соціальної допомоги, оскільки:

- із усіх її складових тільки система соціальної допомоги діє за принципом універсальності, тобто вона в тій чи іншій мірі орієнтована на кожного без виключення члена суспільства і допомога надається кожному її потребуючому, незалежно від того чи здійснювалися ними соціальні відрахування, чи є в нього потреба в соціальних послугах, а значить визначити наскільки соціальна підтримка є релевантною та ефективною цілком можливо екстраполюючи на неї оцінки соціальної допомоги;

- сучасні підходи до моніторингу та оцінювання програм і систем соціальної підтримки, а також діюча в Україні Методика МтаО, орієнтовані на дослідження соціальних програм, що передбачають допомогу у формі грошових виплат, як таких, котрі можна виміряти об'єктивно, надійно та чітко;

- основною наявною в Україні інформаційно-аналітичною базою, що дозволяє дослідити ефективність соціальної підтримки, зокрема визначити вплив на ситуацію з бідністю, оцінити соціальну рентабельність, спрямованість коштів, адресність та ін., є вибіркоче «Обстеження умов життя домогосподарств» (далі – ОУЖД), яке проводиться Державним службою статистики України; і навіть в ОУЖД представлені не всі, а лише основні, найбільш поширені соціальні програми.

Значна кількість соціальних програм, що діють в Україні, є результатом взятих на себе державою соціальних зобов'язань, виконання яких вимагає надзвичайно потужної ресурсної бази та значних державних витрат. За останні п'ятнадцять років уряд щорічно стабільно збільшував фінансування соціальної підтримки, витративши у 2016 р. вже аж 258,3 млрд. грн., що є в 20,5 разів більшим ніж на початок досліджуваного періоду. Їх частка у загальних видатках

держбюджету й у ВВП в цілому відзначилася зростанням: 38% проти 21% у загальних витратах, 13,1% проти 5,6% у ВВП на кінець досліджуваного періоду порівно із початком (рис. 2.1.).

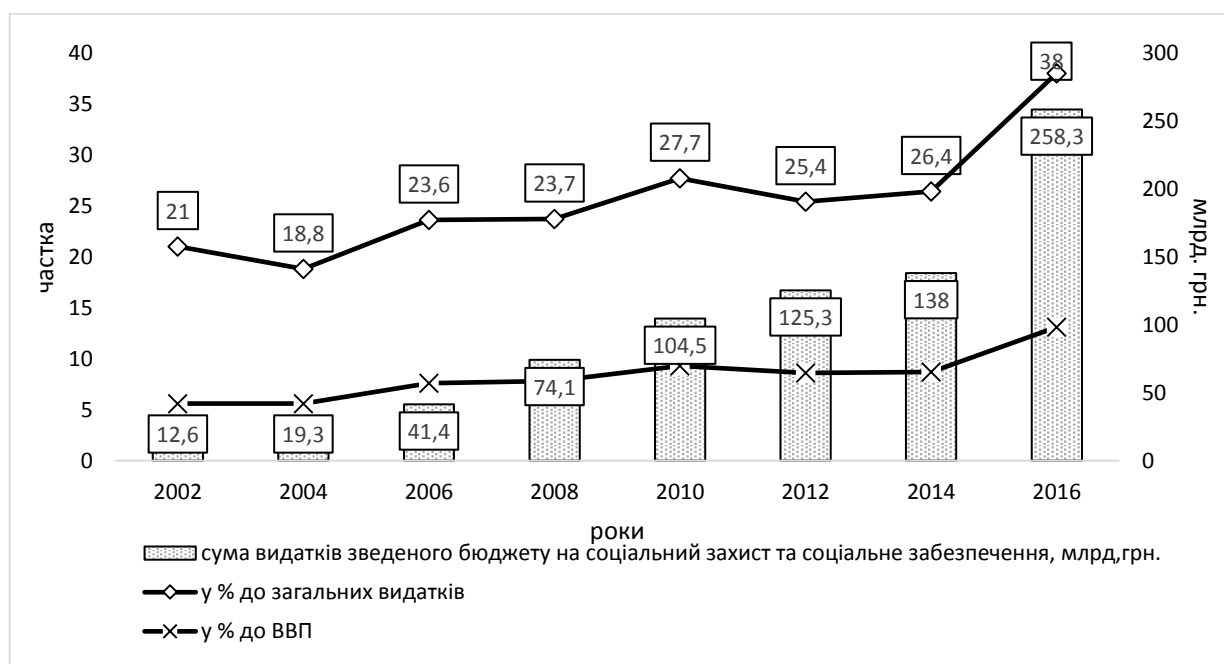

Рис. 2.1. Загальна сума видатків зведеного державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, їх питома вага у ВВП і структурі загальних видатків в Україні, 2002-2016 роки

Джерело: складено автором на основі [140 – 143].

Суттєве збільшення видатків на соціальну підтримку відбулося в 2005 р. та 2016 р.. Основною причиною є зміни в двох найбільш популярних програмах. В першому періоді – в програмі допомоги при народженні дитини було змінено механізм надання та розмір виплати (з 725 грн до 8500 грн.), що вже само по собі сприяло зростанню витрат на неї, а відповідно і на їх частку в державному бюджеті. В другому – одночасно із зростанням вартості енергоносіїв та підвищенням тарифів на оплату житлово-комунальних послуг для населення, в програмі житлових субсидій також відбулася трансформація механізмів їх надання, що через різке збільшення кількості учасників цієї програми (з 1,7 млн. сімей до понад 6 млн. на початок 2016 р.), спричинило суттєве збільшення загальних витрат по ній (з 0,55 млрд. грн до 3,2 млрд. грн. на рік) [87, 124, 125, 129].

Індикатором якості використання ресурсів на соціальну підтримку виступає насамперед її *дієвість*. Так, витрати держави на програми соціальної підтримки не можна охарактеризувати як дієві: впродовж 2002-2008 рр. частка соціальних допомог у структурі загальних доходів їх реципієнтів була стабільно низькою – лише близько 5%, що може вказувати як на розпорошення коштів серед значної кількості реципієнтів, так і на низьку адресність програм або високу помилку «включення» (Додаток Д). Починаючи з 2009 р. намітилася тенденція до поступового зростання показника і вже у 2016 р. він досяг свого максимального значення 11,3%, що знов таки пов'язано із змінами механізму надання програми субсидій на ЖКП (рис. 2.2).

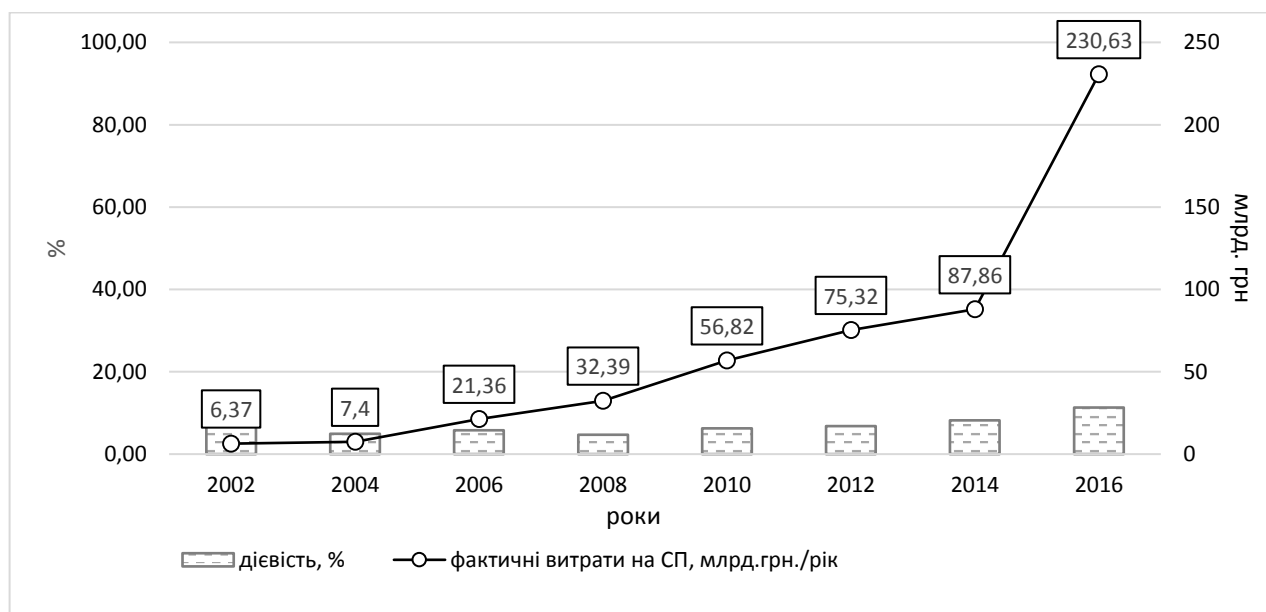

Рис. 2.2. Дієвість та загальна сума коштів, отриманих населенням України від основних програм соціальної підтримки, 2002-2016 роки

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр. та [144 - 146].

Соціальна підтримка населення України відзначається і вкрай низькою *соціальною рентабельністю*: в середньому тільки п'ята частина витрачених державою коштів «працювала» на зниження дефіциту доходів бідного населення. На відміну від показника загальних державних витрат на соціальну підтримку, який продемонстрував стале щорічне збільшення, показник соціальної рентабельності, хоча й не відзначився стабільністю, проте в період з 2002 р. і по 2014 р. все ж мав загальну тенденцію до зростання. Переломним став

2014 р., коли було зафіксовано максимальну віддачу від кожної витраченої гривні на рівні 36% або 36 копійок від кожної витраченої гривні, а з 2015 р. намітилася тенденція до зниження ефективності соціальної підтримки за даним показником (рис. 2.3.).

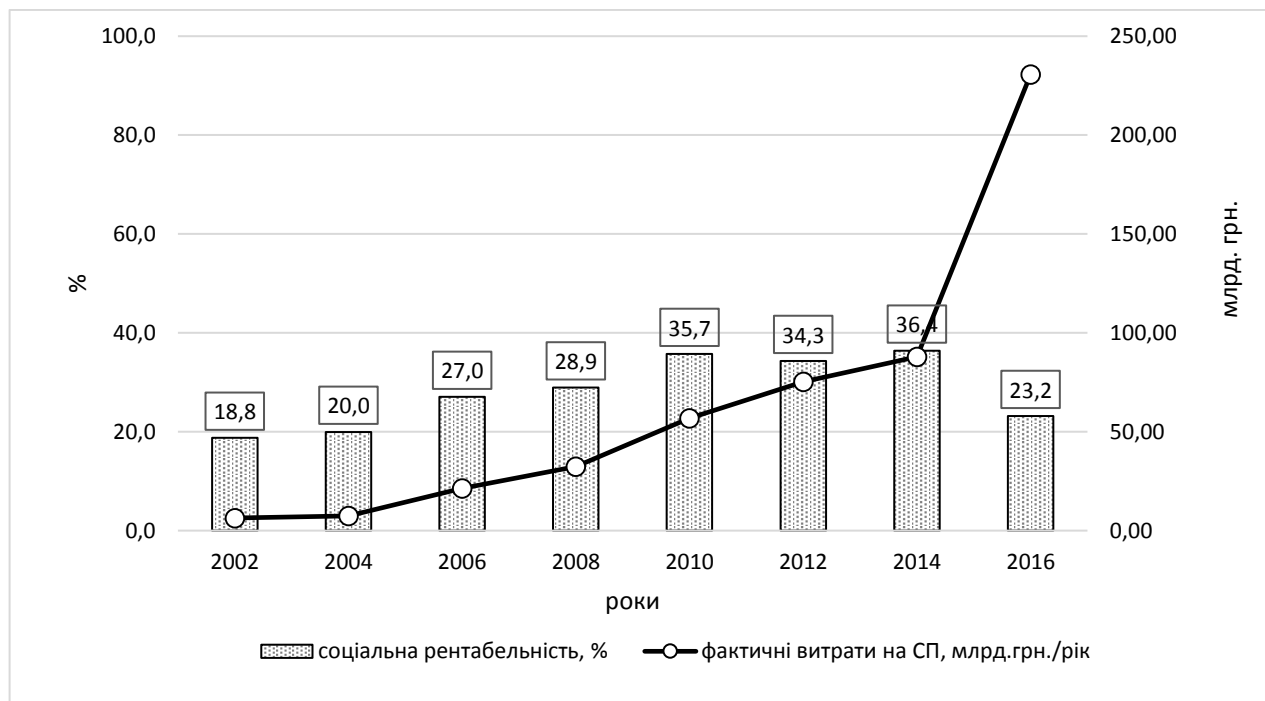

Рис. 2.3. Соціальна рентабельність та загальна сума коштів, отриманих населенням України від основних програм соціальної підтримки, 2002-2016 роки

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр. та [144 - 146].

З іншого боку, на невиправданість значних обсягів державних видатків на соціальну підтримку вказує низьке значення показника *спрямованості коштів*: тільки 18-30% від загальної суми коштів, витрачених на соціальну підтримку, потрапляло до представників 20% найменш (або бідних) забезпечених груп населення (рис. 2.4.).

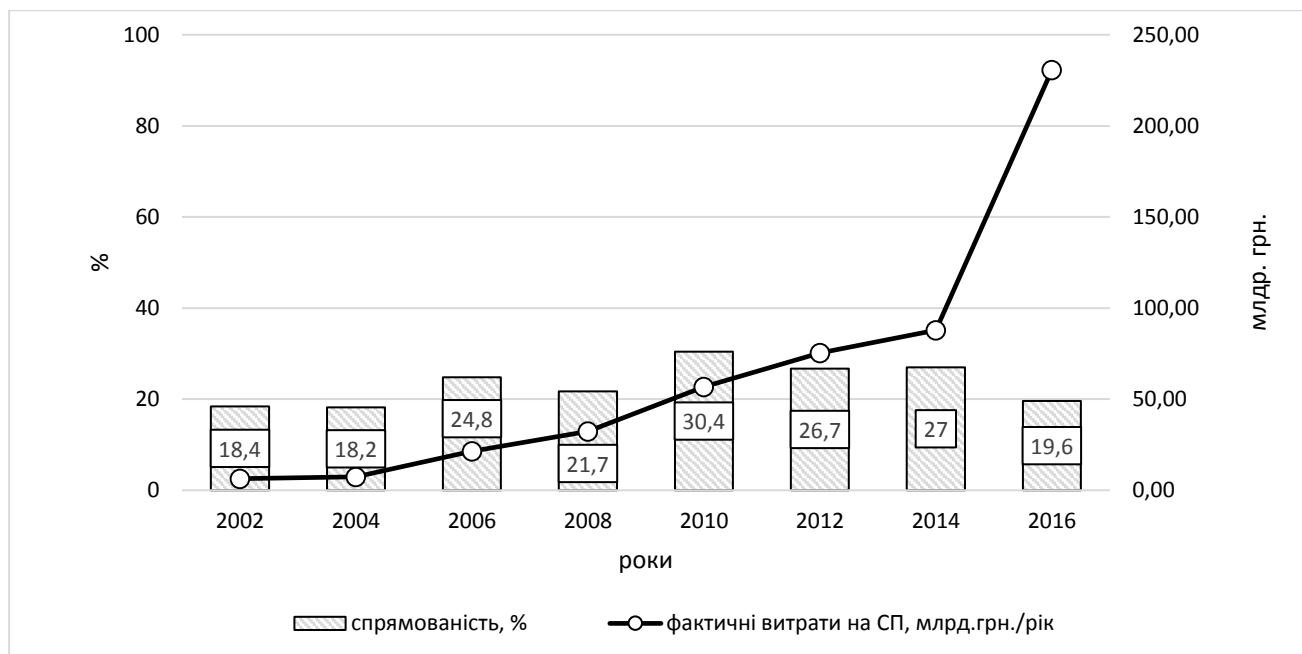

Рис. 2.4. Рівень спрямованості коштів на бідних (відсоток коштів, який отримують бідні серед всіх коштів соціальної підтримки, отриманих населенням України), 2002-2016 роки

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр. та [144 - 146].

В 2002-2004 рр. спрямованість була найнижчою (на рівні 18%). До 2010 р. спрямованість коштів не мала чітко вираженої тенденції; досягши максимального значення – до бідних потрапило біля третини коштів виділених державою на соціальну підтримку – намітилися доволі стійка тенденція до зниження спрямованості соціальної підтримки, що можна пояснити впливом змін у функціонуванні соціальних програм, насамперед програми субсидій на ЖКП.

В цілому порівняно із розвинутими країнами видатки державного бюджету України на соціальну підтримку можна вважати доволі низькими (Додаток Ж) [147]. Та все ж враховуючи соціально-економічну та соціально-політичну ситуацію в державі, вони є надзвичайно високими, тим більше, що витрачені на соціальну підтримку кошти не сприяють зниженню розшарування в українському суспільстві, і навіть навпаки – поглиблюють його¹⁷. За останні

¹⁷ Для оцінювання впливу соціальних програм на диференціацію суспільства було використано показник декомпозиції за джерелами доходів із використанням коефіцієнта Джині [121, с. 337].

півтора десятиліття соціальна підтримка відзначилася діаметрально протилежним впливом щодо запобігання диференціації українського суспільства:

- в період 2002-2007 рр. – соціальні програми (що становлять інтерес для даної дисертації) посилювали розшарування, хоча справедливо зауважимо, що їх вклад у нерівність повільно і стабільно знижувався;
- починаючи з 2008 р. – розпочався період, коли соціальні програми почали працювати на зниження нерівності в країні. В 2014 р. в результаті їх сумарної дії рівень диференціації в Україні знижувався на 2,2 в. п., але вже з 2015 р. зміни в програмі субсидій знівелювали ефекти решти соціальних програм, що і призвело до того, що соціальна підтримка в цілому знов почала відігравати негативну роль, посилюючи розшарування в Україні (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

**Загальний вклад соціальної підтримки у коефіцієнт Джині,
2002-2016 роки; %**

Рік	Соціальна підтримка в цілому	В тому числі:				
		при народженні дитини та на догляд за нею	одиноким матерям	ДСДМС	Житлові субсидії	Соціальні пільги
2002	2,0	-0,3	***	-0,5	0,161	2,6
2003	1,6	-0,4	***	-0,4	-0,128	2,6
2004	1,1	-0,5	***	-0,6	-0,029	2,3
2005	0,8	-0,5	***	-0,4	-0,004	1,7
2006	0,2	-0,6	-0,1	-0,6	-0,020	1,5
2007	0,1	-0,8	-0,2	-0,3	0,016	1,4
2008	-0,1	-0,8	-0,2	-0,3	-0,026	1,2
2009	-0,1	-1,0	-0,2	-0,2	-0,032	1,3
2010	-1,1	-1,8	-0,3	-0,3	0,004	1,2
2011	-0,8	-1,4	-0,2	-0,3	0,009	1,2
2012	-1,1	-1,9	-0,2	-0,3	-0,018	1,3
2013	-1,3	-1,7	-0,3	-0,4	-0,004	1,1
2014	-2,2	-2,4	-0,4	-0,5	0,013	1,0
2015	-1,3	-1,9	-0,3	-0,5	0,422	1,0
2016	1,8	-1,2	-0,3	-0,6	2,962	1,0

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Організація програм соціальної допомоги в Україні за принципом категорійності обумовлює те, що до них мають доступ небідні особи. В свою

чергу це призводить до розпорошення значних сум, що витрачаються державою на соціальні виплати. Серед реципієнтів соціальної підтримки в Україні, тільки кожен п'ятий належав до категорії найменш забезпечених осіб (представники двох нижніх децильних груп), відповідно решта реципієнтів – близько 80% – не являлися нужденними (рис. 2.5).

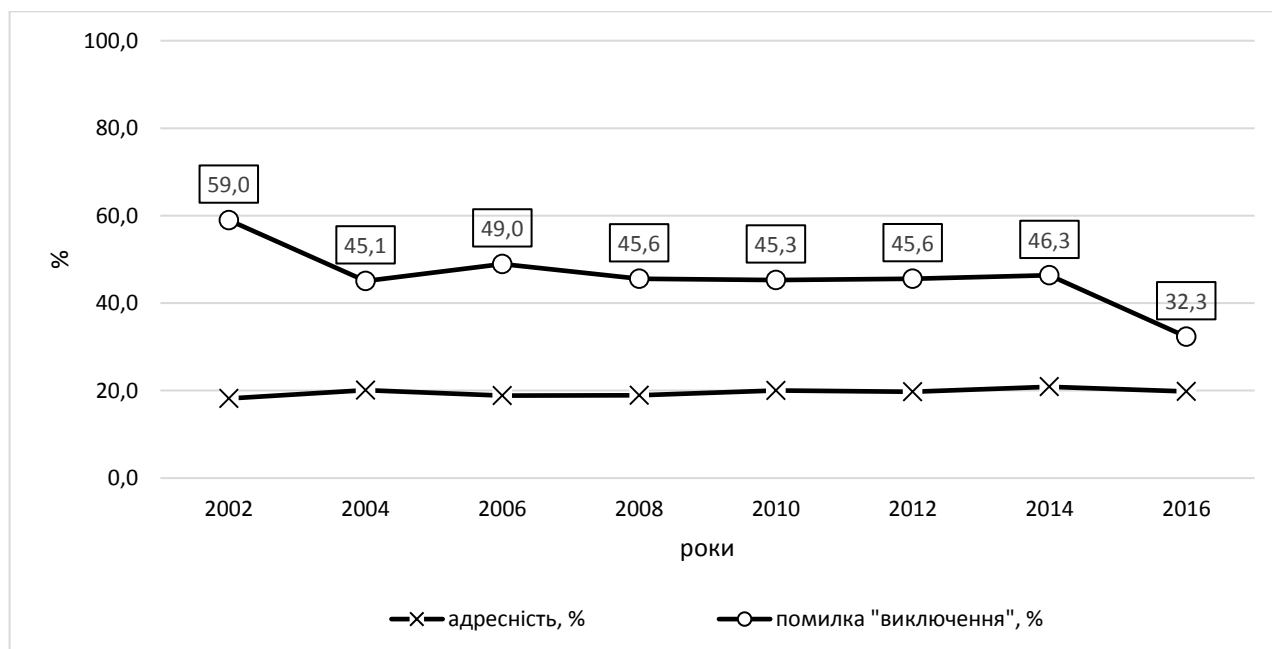

Рис. 2.5. Адресність та помилка «виключення» соціальної підтримки населення в Україні, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Останні декілька років економісти та соціологи (в тому числі провідні фахівці Світового Банку) дедалі більше наголошують на важливості подальшого розповсюдження ідей гуманізму на зміст, методи і форми соціальної підтримки. Свою позицію вони пояснюють наступним чином: оскільки людина є найвищою суспільною цінністю, то оминати соціальною підтримкою нужденних та вразливих осіб є більшим злочином, ніж надати допомогу «надмірно». Тому, низький рівень охоплення бідних соціальними програмами (навіть при низькій помилці «включення») розцінюється як ознака застарілої та неефективної моделі соціальної підтримки, за якої держава зосереджує свої зусилля головним чином на тому, щоб створити перепони в доступі до неї тим, хто її не потребує, ніж запровадити додаткові механізми перевірки нужденності серед претендентів на підтримку.

В Україні щорічно понад 40% українців із двох нижніх децильних груп (про яких в першу чергу має піклуватися держава та суспільство) не є реципієнтами жодною із соціальних програм, а значить взагалі не потрапляють під дію соціальної підтримки. Наявний ефект може бути наслідком як одного так і декількох соціально-економічних факторів: низький «поріг» відбору до діючих програм підтримки, чи необізнаність населення щодо наявних соціальних програм та / або свого права на допомогу, чи через низьку довіру до окремих програм, всієї системи підтримки і навіть, держави; та т. ін.

Останні два роки досліджуваного періоду, характеризуються збільшенням ефективності соціальної підтримки за показником *помилка «виключення»*. Суттєве підвищенням вартості енергоносіїв та витрат на паливо й житлово-комунальні послуги при незначному зростанні рівня доходів населення, сприяли покращенню даного показника, який у 2016 р. досяг свого мінімуму – 32,3% (див. рис. 2.6).

Отже, оцінювання соціальної підтримки населення в Україні у період 2002-2016 р. доводить її низьку ефективність майже за усіма показниками. Постійно зростаючі видатки держави на соціальні програми (що за інших обставин можна було б вважати позитивним ефектом) не забезпечують середніх показників її соціальної рентабельності, спрямованості коштів та адресності. Враховуючи те, що саме адресність та спрямованість соціальної підтримки є найбільш інформативними індикаторами щодо дотримання соціальної справедливості в процесі її «розподілу», то переважання в структурі реципієнтів соціальних програм групи «не бідні», напряду вказує на порушення цього принципу в Україні. В результаті соціальна підтримка не справляю відчутний вплив на ситуацію з бідністю в країні, а подекуди під її дією відбувається поглиблення диференціації українського суспільства.

Моніторинг та оцінювання соціальної підтримки у розрізі окремих програм, дозволяє отримати більш детальне уявлення про її ефективність та визначити проблеми, що перешкоджають досягти найкращих результатів.

В 2002 р. Україна тільки робила перші кроки в напрямку модернізації успадкованої системи соціального забезпечення та розвитку системи соціальної підтримки нужденних та вразливих верств населення. Тому, цілком логічним, що в структурі витрат на її утримання основною статтею були видатки на систему пільг – майже 3% у ВВП, що в 2 і більше разів перевищувало фінансування по інших програмах (рис. 2.6.).

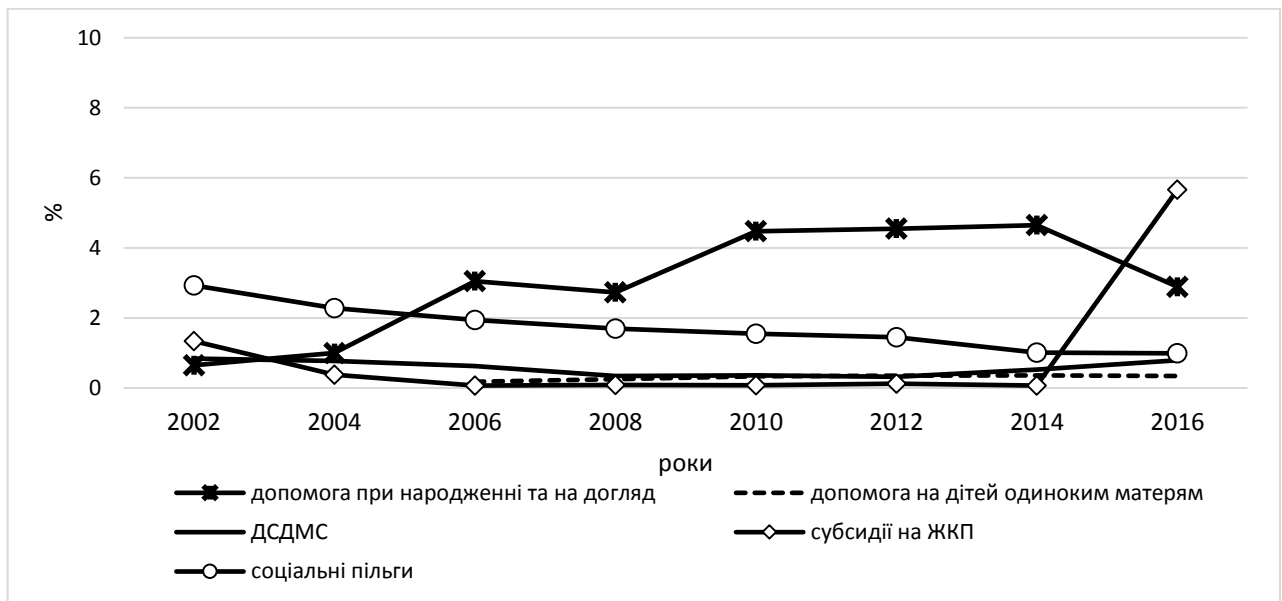

Рис. 2.6. Питома вага коштів, отриманих населенням України по основних програмах соціальної підтримки, у структурі ВВП (номінальне, у фактичних цінах), 2002-2016 роки, %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

В той же період, як видно на рис. 2.6., зусилля держави щодо соціальної підтримки були сфокусовані на населенні, яке мало певні складнощі із своєчасною та в повному обсязі сплатою за товари та послуги ЖКП. В результаті питома вага витрат на програму субсидій на початку досліджуваного періоду складала 1,34% ВВП або понад 3 млрд. грн. на рік.

В наступні роки уряд, зважаючи на соціально-економічне становище різних верств населення та пріоритети розвитку, змінив акценти у підтримці, тому на перші позиції з 2004 р. вийшла програма допомоги сім'ям з дітьми, зокрема при народженні та на догляді за ними до досягнення трирічного віку. Частка витрат на утримання цієї програми хоча й не стабільно, однак зростала до 2013 р. включно. Наступні три роки допомога сім'ям з дітьми від народження і

до 3 років, втрачала свої лідируючі позиції в фінансовій сфері і поступилася місцем програмі житлових субсидій, яка тільки в період з 2014 р. по 2016 р. зросла з 0,1% до 5,7% у ВВП (див. рис. 2.7.).

В Україні стабільно низькі витрати за означений період спостерігалися по програмам з підтримки малозабезпечених сімей та одиноких матерів – їх частка у ВВП в жодному році не перевищили 1%.

Моніторинг ефективності програм соціальної підтримки за показником *соціальної рентабельності* та співставлення його із загальною сумою витрат на їх утримання ставить під сумнів доцільність (особливо з економічної точки зору) функціонування таких видів допомоги як соціальні пільги та житлові субсидії: менш ніж 10% витрачених коштів спрацьовували на зниження дефіциту доходів бідного населення, решта – 90% – витрачалися марно (рис. 2.7.).

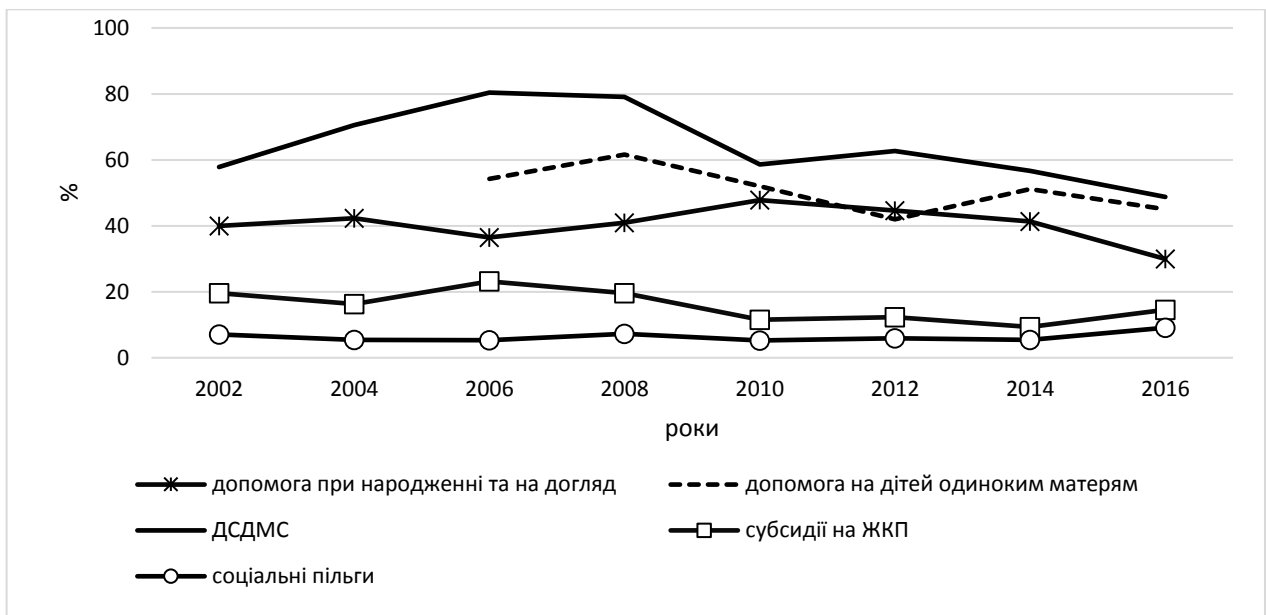

Рис. 2.7. Соціальна рентабельність окремих програм соціальної підтримки населення України, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Найкраще запобігали бідності програми ДСДМС та підтримки одиноких матерів: їх соціальна рентабельність коливалася в межах 40-50 та 60-80% відповідно. Однак і ці значення далекі від результатів кращих світових практик. Як видно з рис. 2.7., соціальна рентабельності ДСДМС пройшла два чітко виражених етапи: в перші п'ять років вона хоча й нестабільно проте зростала до

80,4% у 2006 р. і в наступні десять років – знижувалася, досягши свого мінімуму в 2016 р. на рівні 48,8%, та все ж зберігши свою лідируючу позицію з поміж інших соціальних програм.

Першість ДСДМС за показником соціальної рентабельності при стабільно низьких витратах на її утримання у ВВП не завадили програмі увійти до трійки тих, котрі мають позитивний вплив на диференціацію суспільства. В Україні стабільно на зниження розшарування поряд із програмою ДСДМС спрацьовує допомога сім'ям з дітьми, в тому числі: допомога при народженні та на догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також самотнім матерям.

Найкращий результат за цим показником в 2004 р. та 2016 р. продемонструвала ДСДМС, коли її вклад у коефіцієнт Джині складав -0,64% та -0,57%, іншими словами саме завдяки цій програмі «відстань» між багатими та бідними скорочувалася. Більш позитивну роль відігравала програма допомоги сім'ям з дітьми, яка знижувала розшарування українського суспільства майже на 2 в.п. (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Вклад окремих програм соціальної підтримки населення України в коефіцієнт Джині, 2002-2016 роки; %

	Допомога при народженні та на догляд	Допомоги самотнім матерям	ДСДМС	Житлові субсидії	Соціальні пільги
2002	-0,28	0,00	-0,51	0,16	2,61
2003	-0,42	0,00	-0,43	-0,13	2,61
2004	-0,50	0,00	-0,64	-0,03	2,28
2005	-0,48	0,00	-0,42	0,00	1,73
2006	-0,62	-0,13	-0,55	-0,02	1,54
2007	-0,79	-0,17	-0,31	0,02	1,35
2008	-0,84	-0,19	-0,29	-0,03	1,25
2009	-0,99	-0,19	-0,18	-0,03	1,34
2010	-1,78	-0,26	-0,25	0,00	1,19
2011	-1,41	-0,24	-0,31	0,01	1,16
2012	-1,88	-0,25	-0,28	-0,02	1,30
2013	-1,72	-0,32	-0,41	0,00	1,12
2014	-2,35	-0,37	-0,45	0,01	0,96
2015	-1,88	-0,34	-0,55	0,42	1,03
2016	-1,24	-0,31	-0,57	2,96	0,96

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Як видно з табл. 2.2., стабільно несприятливий вплив на диференціацію суспільства мали соціальні пільги: на початок досліджуваного періоду їх вклад в нерівність становив аж 2,61%, та все таки завдяки рішучим крокам держави з реформування соціальної підтримки та оптимізації державних видатків на її утримання на кінець періоду вдалося знизити їх негативний вплив в 2,7 разу. Однак, попри всі зусилля даний вид соціальної підтримки все ще не виконує належним чином покладених на нього соціально-економічних функцій і вклад даного компоненту доходу в загальну нерівність в 2016 р. дорівнював +0,96%.

На відміну від двох вищезгаданих програм, житлові субсидії до 2014 р. не мали чітко вираженого позитивного або негативного впливу на ситуацію із диференціацією в країні. Тільки з початком реформування житлово-комунальної сфери, коли зріс попит на дану програму серед населення, а зміна правил програми відкрила доступ до неї необхідним верствам (докладно йшлося в п. 1.3. даної дисертаційної роботи), внесок допомоги від субсидій на ЖКП в загальне розширення українського суспільства тільки за рік зріс в 7 разів досягши максимуму майже в 3% (див. табл. 2.2.).

Отже, в Україні в 2002-2016 рр. програми соціальної підтримки мали різноспрямовану дію щодо диференціації українського суспільства: на зниження розширення стабільно працювали три з них (допомога при народженні і на догляд, самотнім матерям, а також ДСДМС). Тільки в 2008 р. їх сумарний вплив почав нівелювати негативний вплив системи соціальних пільг, що в цілому досить позитивно позначалося на загальній дії СП на нерівність. Однак, зміни в програмі субсидій на ЖКП, що відбулися в 2015-2016 рр., призвели до різкого зростання негативної дії цієї допомоги, що кардинально змінило вектор впливу всієї СП на диференціацію та ще більше порушило принцип соціальної справедливості [144 – 146].

Дієвість програм соціальної підтримки в Україні була невисокою – за період 2002-2016 рр. значення показника по жодній з програм не перевищило 20-відсоткової межі, тобто в бюджеті найменш забезпечених груп населення

джерелом походження кожної п'ятої гривні була державна допомога. В цілому чотири програми з п'яти відзначилися позитивними зрушеннями в частині економічної виправданості функціонування програм: частка допомог в структурі загальних доходів їх отримувачів збільшилася в межах 1,7-2,4 разів (окрім пільг), що може бути результатом як значного зростання розміру виплат, так і кращої спрямованості коштів тим, хто найбільше на них потребує (рис. 2.8.).

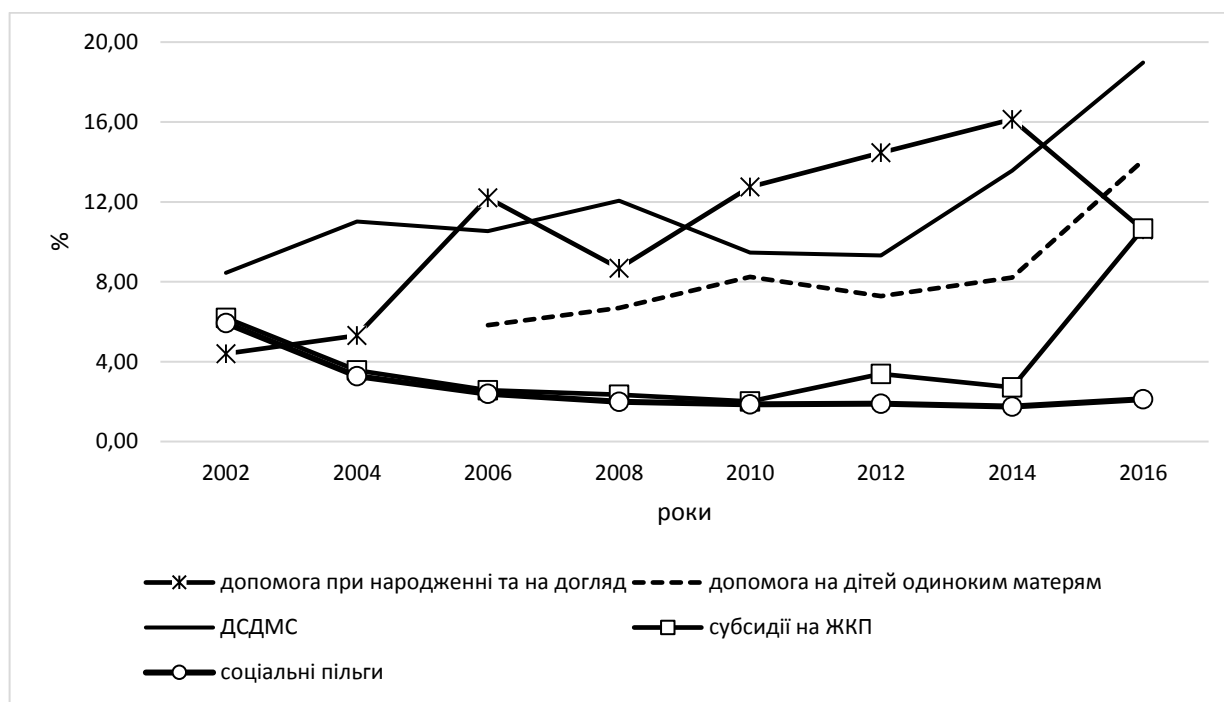

Рис. 2.8. Дієвість основних програм соціальної підтримки населення в Україні, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

За оцінками показника «дієвість» майже увесь період найкраще працювали програма при народженні та на догляд, а також ДСДМС; вони поступалися одна одній лідерством, що можна пояснити намаганнями уряду почергово їх удосконалити. Так, підняття розмірів виплат по програмі при народженні дитини в 2005 р. у 8 разів дозволило підвищити її дієвість в 13,5 рази до 12,2%, а прив'язка виплати до рівня прожиткового мінімуму на дитину відповідної вікової категорії в 2011 р. сприяла зростанню частки допомоги у структурі доходів отримувачів до 15% (див. рис. 2.8.).

Підвищення дієвості іншої категорійної програми – з підтримки одиноких матерів – з 8,5% до 14%, яке спостерігалось в 2016 р. відбулося завдяки переходу

програми на адресні засади та посиленню правил нарахування допомоги, що дозволило уникнути розпорошення коштів програми по усій категорії на користь найменш забезпечених з них.

Дієвість адресних видів підтримки – ДСДМС та субсидій на ЖКП – зазвичай тісно пов'язана з соціально-економічними змінами в країні та загальним зниженням рівня доходів населення. Так, в наслідок всесвітньої фінансової кризи 2008 р. відбулося зниження рівня доходів українців, що при незмінності правил програми і загальної суми її фінансування, забезпечило реципієнтам зростання частки доходів від ДСДМС у їх бюджетах в 1,5 разу до 12,2%. Наступне підвищення дієвості допомоги малозабезпеченим (з 12,08% в 2013 р. до 21% в 2015 р.) вже було пов'язане із змінами в правилах програми та намаганням якнайкраще підтримати сім'ї із подвійним ризиком бідності – багатодітні сім'ї з числа малозабезпечених¹⁸.

Так само, зусилля держави щодо забезпечення більш дієвої підтримки вразливих та бідних верств населення (як вже неодноразово було зазначено вище через економічну необхідність доведення вартості енергоносіїв до ринкової) шляхом трансформації механізму відбору до програми, призвели до різкого (в 4 рази) зростання питомої ваги доходу від субсидій на ЖКП в загальній структурі доходів нужденних (до 10,7%) (див. рис. 2.8.).

Найнижчою дієвістю за означений період відзначається система пільг – максимальне значення показника в 5,9% спостерігалось в 2002 р., що можна пояснити доволі несуттєвим розміром допомоги при значній кількості реципієнтів, що і призводить до ефекту «розпорошення» коштів і зниженні їх частки в структурі доходів як їх отримувачів, так і найменш забезпечених груп населення.

Зростання дієвості соціальних програм забезпечило їм ледь помітний ефект в частині *впливу на бідність* (на відміну від диференціації). Моделювання ситуацій, коли б якоїсь з програм не існувало, продемонструвало, що найкраще

¹⁸ Мова йде про введення доплатного механізму на кожну дитину із багатодітної малозабезпеченої сім'ї [77].

запобігає бідності програма допомоги при народженні дитини та на догляд: в період з 2006 р. по 2016 р. рівень відносної бідності в середньому по країні без неї був би більшим на 1-2 в.п. (рис. 2.9.).

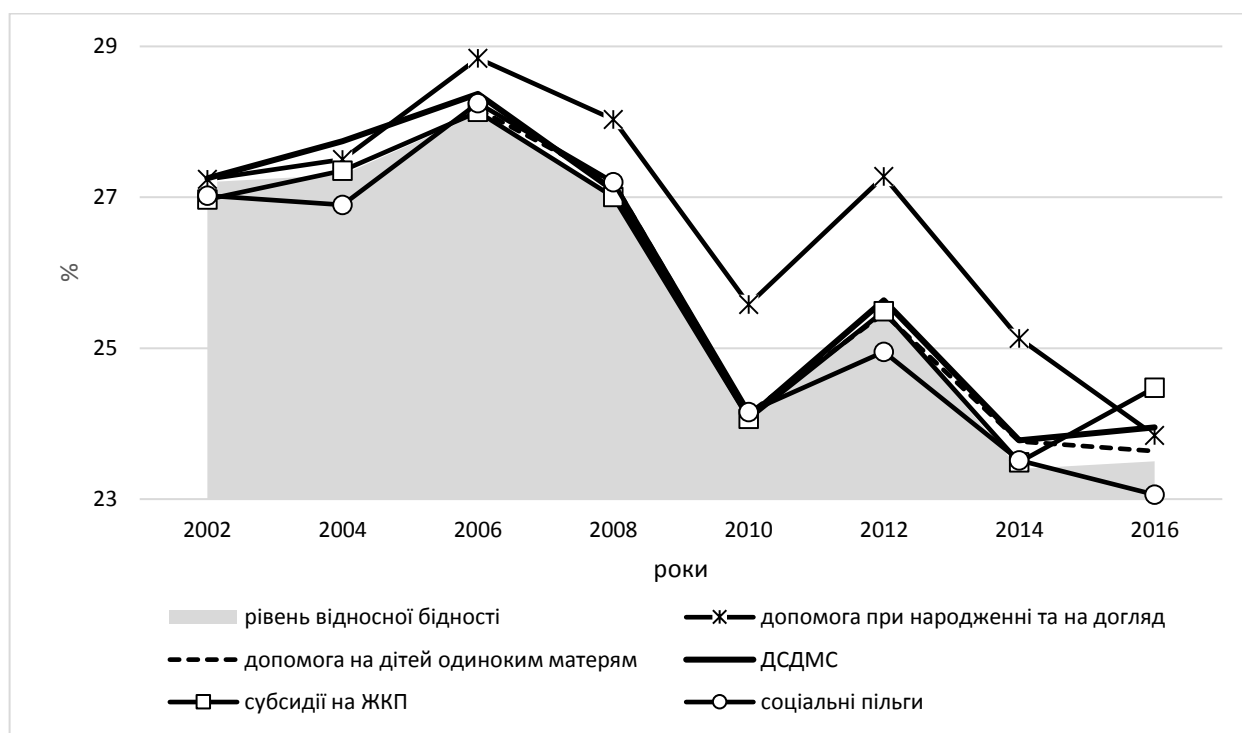

Рис. 2.9. Вплив основних програм соціальної підтримки на ситуацію з бідністю в Україні, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

При цьому три з п'яти програм демонструють доволі прийнятні значення за показником «спрямованості коштів». Так, в 2002-2016 р. ДСДМС, яка діє виключно на засадах адресності, найефективніше спрямовувала кошти до нужденних: від 34% (2014 р.) і майже до 68% (2009 р.) коштів, витрачених в рамках цієї програми, потрапляли до 20% найменш забезпеченого населення України. Діаметрально протилежний ефект демонструвала система соціальних пільг, кошти витрачені на надання пільг відзначилися найнижчою спрямованістю на бідних: менш ніж 10% загальних витрат цієї програми потрапляли до представників двох нижніх децильних груп, тоді як майже 90% коштів було «розпорошено» по небідних верствах (рис. 2.10.).

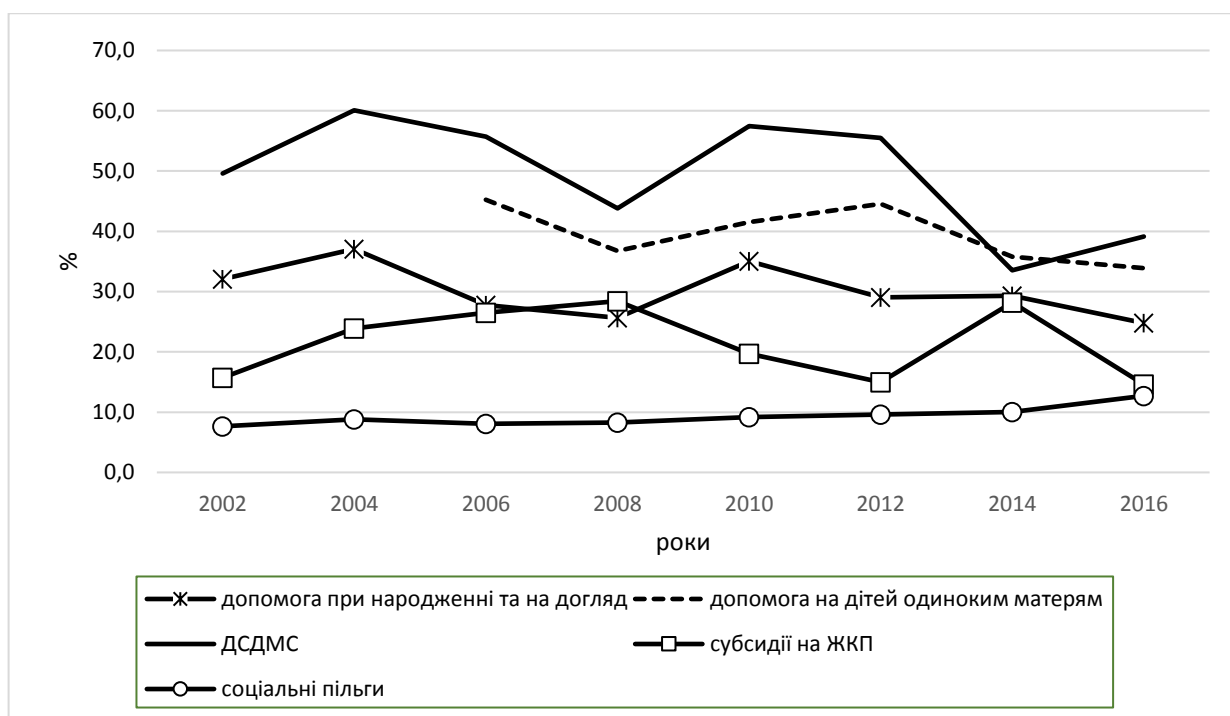

Рис. 2.10. Спрямованість коштів основних соціальних програм на підтримку нужденного населення в Україні, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Впродовж усього періоду показник спрямованість коштів від соціальних програм сильно коливався під тиском соціально-економічних змін, а також внаслідок спроб вдосконалити механізми та принципи організації окремих видів підтримки (докладніше див. п. 1.3 даної дисертації). Саме завдяки цьому трьом програмам (допомога одиноким матерям – на 3,3 в.п. до 34%; допомога по малозабезпеченості – на 6 в.п. до 39%; соціальні пільги – на 2,5 в.п. до 13%) вдалося досягти кращої спрямованості своїх коштів до найбільш нужденних та вразливих груп населення (див. рис. 2.10.).

В Україні останні п'ятнадцять років програми соціальної підтримки за показником *рівень охоплення бідних*¹⁹ демонструють незадовільні ефекти, особливо у порівнянні із міжнародними досягненнями. Так, наприклад, в Аргентинській програмі «Суспільні роботи Trabadjar» 80% її учасників представляють 20% найбіднішого населення країни. В Україні лише системі соціальних пільг вдалося подолати позначку в 30%, а в 2016 р. програма

¹⁹ Рівень охоплення – питома вага отримувачів соціальної допомоги серед бідних (за відносним критерієм).

субсидій на ЖКП встановила абсолютний максимум показника серед українських соціальних програм – 41,4% (рис. 2.11.).

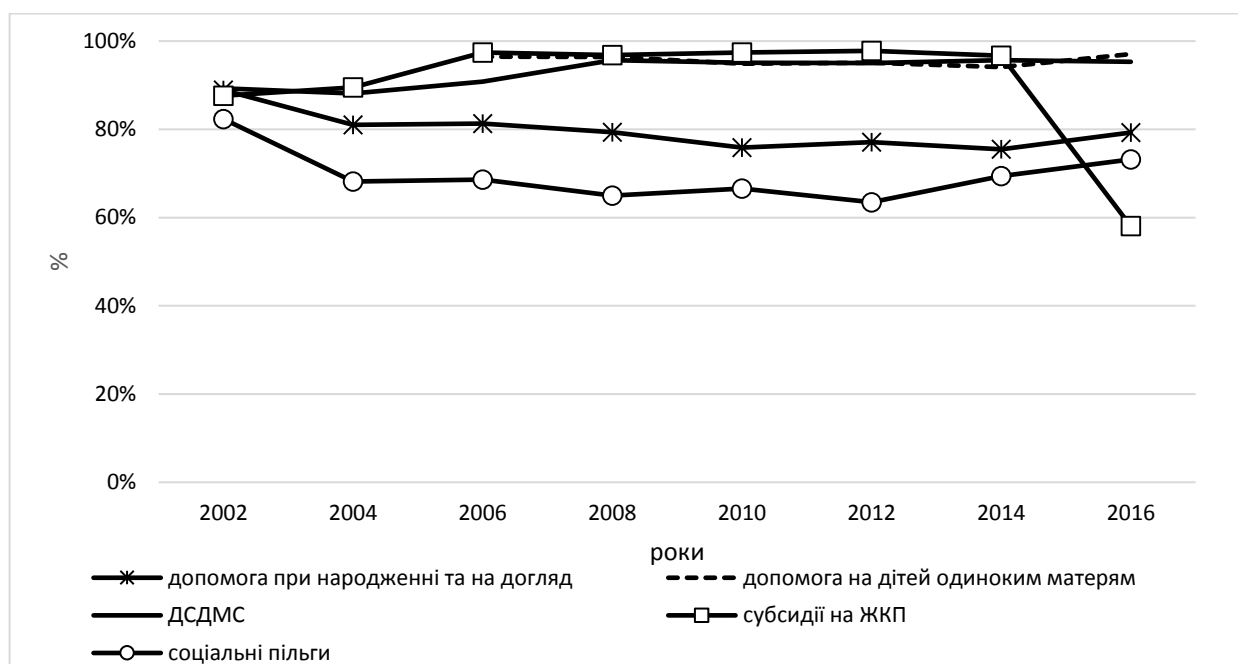

Рис. 2.11. «Помилка виключення» нужденних із основних програм соціальної підтримки населення в Україні, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Відповідно низька частка отримувачів соціальної допомоги серед бідних обумовлює високу частку осіб, які потенційно мають право на підтримку (тобто є бідними), але з певних причин її не отримують. В період з 2002 р. по 2016 р. в Україні помилка «виключення» по різних програмах перевищувала 60%, а за адресною програмою ДСДМС (нагадаємо, що вона є основною програмою підтримки найменш забезпечених верств населення) – навіть наблизилася до 95% [140 – 142]. І якщо низький рівень охоплення бідних категорійними видами допомоги лише доводить, що боротьба із бідністю не є основною метою цих програм, то низька частка реципієнтів ДСДМС серед бідних, вказує на певні проблемні моменти в її організації (див. п. 1.2. даної дисертації).

Наприклад, неспівмірність порогу проходження до програми та межі бідності²⁰, чи наявність тіньових доходів і не бажання проходити відповідні перевірки, чи небажання витратити час на оформлення допомоги для того, щоб отримати незначну за розміром виплату (частка допомоги у структурі загальних доходів населення не перевищувала 1%, а в структурі доходів бідних – 20%) (див. рис. 2.8.).

Крім того, умови та критерії відбору до програм суттєво впливають на їх адресність та помилку «включення». Так, якщо розподіл отримувачів соціальних пільг та житлових субсидій складає 15% бідних до 85% не бідних, для першої програми пояснюється її керівним принципом – відшкодуванням завданих збитків (здоров'я, рівня життя тощо) або вшануванням заслуг, то для другої – спрямованістю на запобігання накопиченню заборгованості населення за спожиті товари та послуги перед комунальними службами (рис. 2.12.).

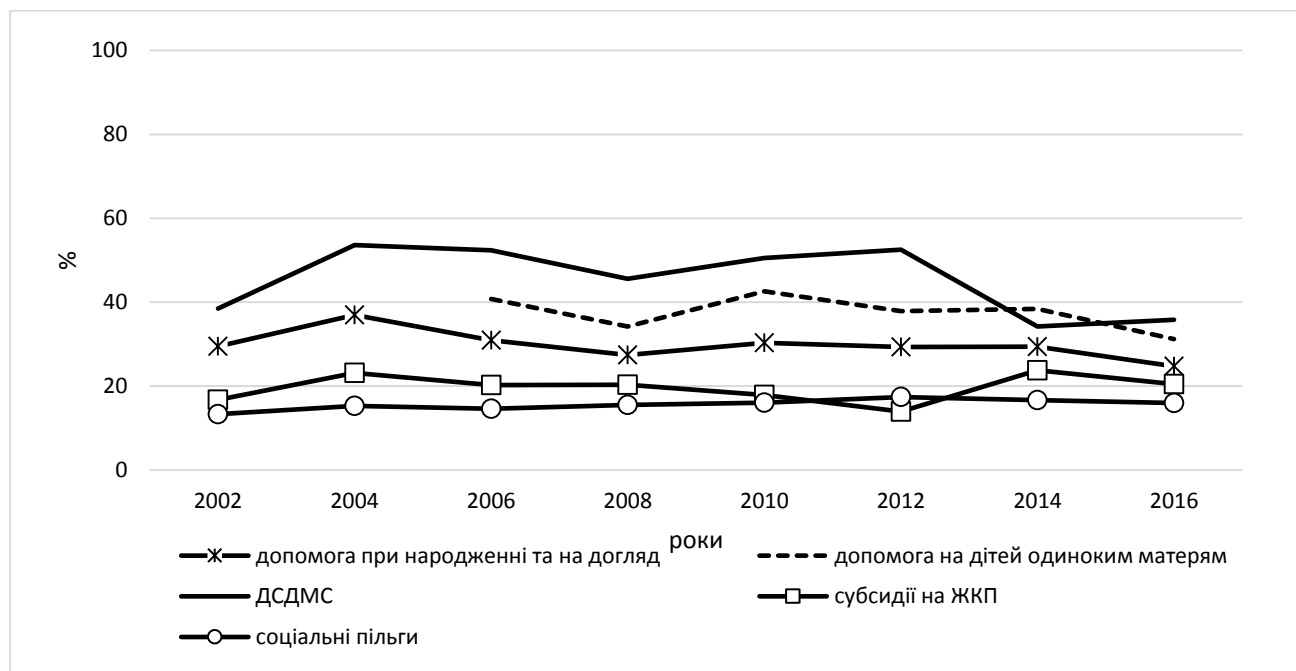

Рис. 2.12. Адресність основних програм соціальної підтримки населення в Україні, 2002-2016 роки; %

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

²⁰ Наприклад, в 2016 р. межа відносної бідності складала 1827 грн., тоді як поріг проходження працездатної особи до програми ДСДМС дорівнював 302 грн. або 21% від прожиткового мінімуму встановленому для даної категорії – 1439 грн.

Зовсім по-іншому складається справа з програмою ДСДМС: хоча, як видно на рис. 2.12., вона виявилася найкраще адресованою до бідних (середі її отримувачів питома вага найменш забезпечених в ці роки не знижувалася за 34%, а в післякризовому 2009 р. навіть сягнула 57,7%). Проте зважаючи на її головну ціль та жорсткі правила відбору, розподіл її реципієнтів на 40% бідних до 60% не бідних доводить насамперед те, що механізм верифікації даних з метою визначення правомірності їх участі в програмі є недосконалим.

Таким чином, соціальна підтримка населення в Україні має достатні ресурси для виконання соціальних зобов'язань турбуватися про вразливих та нужденних громадян, але характеризується незадовільною ефективністю за більшістю показників. Так, загальні витрати державного бюджету на програми соціальної підтримки є надзвичайно високими (особливо у порівнянні з іншими Європейськими країнами), але нажалі кошти виявляються недостатньо адресованими бідним верствам населення, і значні суми соціальних виплат розпоршуються між небідними особами. Насамперед такі ефекти притаманні системі соціальних пільг та субсидій на ЖКП.

Водночас не виправдовуються ні з соціальної, ні з економічної точок зору витрачені державою кошти на чинні соціальні програми, оскільки в результаті їх функціонування відбувається ледь помітне зменшення бідності в країні, тоді як існування деяких з них спричиняє посилення диференціації в українському суспільстві. Іншими словами, для досягнення кращих ефектів та очікуваних соціально-економічних впливів (зокрема, щодо зменшення масштабів бідності) система державної соціальної підтримки, модель її організації та механізми управління нею потребують подальшого реформування.

2.2. Вдосконалення методики оцінювання соціальної підтримки населення в Україні

У сучасній міжнародній та вітчизняній практиці оцінювання соціальних програм та проектів (як вже було зазначено вище) використовується значна кількість показників. Нажаль, складність системи моніторингу та оцінювання сама по собі не є запорукою її ефективності. Значна кількість показників хоча і дозволяє дослідити процес реалізації програм, встановити обґрунтованість витрат, виявити які прями та побічні впливи вони мають, а також інші аспекти, однак такий підхід має більше недоліків ніж переваг, зокрема:

по-перше, детальний аналіз навіть за п'ятьма-шістьма показниками хоча й дозволяє виявити існування конкретних проблем в організації та функціонуванні програми, проте чітко охарактеризувати їх в цілому простими категоріями, наприклад, як «ефективна / не ефективна» або «відповідна / не відповідна потребам суспільства», дуже складно, оскільки показники можуть демонструвати різноспрямовані та взаємопоглинаючі ефекти: наприклад, високе значення показника «рівень охоплення бідних» може нівелюватися низьким значенням показника «дієвість» або помилка «виключення»;

по-друге, проведення порівняльного оцінювання програм за таким значним обсягом інформації, а тим більше дослідження динамічних зрушень в них і між ними, є трудомістким та тривалим процесом, в результаті якого дослідник отримує значний масив даних, який ускладнює однозначне ранжування програм за ступенем ефективності: наприклад, програма допомоги сім'ям з дітьми демонструє найвищий рівень охоплення бідних і найкращий вплив на бідність, тоді як програма підтримки малозабезпечених демонструє високу ефективність та адресність при низькому рівні охоплення бідних; отже, як видно з прикладу, важко сказати яка з двох програм в результаті є кращою, навіть впродовж одного року, не говорячи про динамічні зміни;

по-третє, порушений зворотній зв'язок між МтаО та органами управління, що заважає своєчасно виявляти і вирішувати проблеми, а також ефективно

впливати на бідність та вразливість. На це вказує відсутність визначених та офіційно затверджених діапазонів ефективності показників, відібраних для МтаО, а також відсутність встановлених планових значень за ними. В підсумку отримані оцінки не дають уявлення про те, чи реалізується програм як заплановано чи може відхиляється від плану і наскільки отримані ефекти є прийнятними тощо.

по-четверте, значні масиви отриманих в результаті МтаО даних знижують можливість інтенсивного використання інформації для прийняття оперативних та поточних управлінських рішень, принаймні під час складання галузевих планів та розподілу ресурсів в процесі державного бюджетування;

по-п'яте, намагання оцінити функціонування всієї СП через оцінку окремих програм в результаті не дає уявлення про справжню ситуацію, оскільки не можливо уникнути врахування накопичувальних (синергетичних) ефектів від дії кожної програми, а також не можливо чітко визначити наскільки соціальна підтримка нужденних та вразливих верств населення відповідає їх потребам у допомозі.

Виключно українським недоліком при оцінюванні програм соціальної підтримки є зосередження діючої методики на дослідженні результативності (кількість поданих або опрацьованих заяв, розмір виплат, кількість отримувачів соціальної допомоги тощо), тоді як не приділено достатньо уваги оцінюванню впливів та соціально-економічних ефектів, насамперед щодо ситуації із бідністю. Крім того, методика не передбачає загальної оцінки ефективності всієї соціальної підтримки, а також визначенню ступеню її відповідності наявним у нужденних та вразливих осіб потребам у соціальній допомозі.

Отже, для України, враховуючи викладені вище проблеми організації, надання та адміністрування соціальної підтримки населення в Україні, назріла необхідність її модернізації та вдосконалення. Підвищення соціальної рентабельності, спрямованості коштів, адресності соціальних програм, а також відновлення балансу між державними соціальними зобов'язаннями та фінансовими можливостями, боротьба з тіньовими доходами для забезпечення

соціальної справедливості в системі соціальної підтримки, налагодження та оптимізація процесів менеджменту та т. ін., належать до проблем макрорівня, вирішення яких знаходиться в компетенції уряду та профільного міністерства. При цьому ефективне вирішення цих проблем залежить від вирішення п'ятої проблеми – модернізації та інституалізації системи моніторингу та оцінювання соціальних програм підтримки населення в Україні, вирішення якої знаходиться, насамперед, в площині наукових розробок.

Дослідження провідних міжнародних практик, новітніх підходів та тенденцій в оцінюванні ефектів та впливів соціальних проектів та політик, а також рекомендацій провідних спеціалістів в цій сфері, дозволило зробити висновок, що для мінімізації та уникнення проблем, які виникають в Україні в процесі МтаО соціальної підтримки, доцільно застосовувати як інфографічний метод, так і метод інтегральної оцінки.

Обидва методи спираються на діючу методикку моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки в Україні, проте «перегрупування» показників дасть змогу однозначно визначити характер (позитивний, негативний) досягнутих ефектів в результаті реалізації програм, а також дати чітку відповідь на питання чи є соціальна підтримка населення в Україні релевантною до потреб суспільства. Отже:

- інфографічний метод²¹ або «Data_viz» – наочний спосіб подачі інформації, даних або знань у графічній формі, призначений для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації;
- індекс релевантності – метод інтегральних оцінок, який дозволяє визначити загальний рівень ефективності соціальної підтримки на основі оцінювання соціальних програм, як її складових, або на основі оцінювання окремих параметрів, при цьому уникнувши синергетичних ефектів, а також виявити ступінь її відповідності потребі / деякому «ідеалу».

²¹ Один із методів «унаочнення» даних в міжнародній статистичній літературі поряд із терміном «інфографіка» часто використовується «Data visualization» або [Data_viz](#).

Основними інформаційними джерелами при оцінюванні програм соціальної підтримки населення в Україні є: відомча статистика Міністерства соціальної політики України, поточна та інша статистика Державної служби статистики України, відомча статистика Міністерства фінансів України, а також дані вибіркового «Обстеження умов життя домогосподарств», що проводиться Держстатом на постійній основі (далі – ОУЖД).

Дані ОУЖД виступають основним джерелом інформації для моніторингу та оцінювання окремих програм, що мають достатню поширеність серед населення, всієї системи соціальної підтримки, а також всієї соціальної політики. ОУЖД виступає єдиним джерелом інформації, яке є репрезентативною для визначення та оцінювання низки соціально-економічних ефектів від реалізації окремих програм та соціальної підтримки населення в Україні в цілому, а саме: вплив на рівень та глибину бідності, дієвість, соціальну рентабельність, адресність, спрямованість коштів та помилки «включення» / «виключення».

Інфографічний метод або метод «Data_viz» - полягає у «маркуванні» відповідним кольором значень показників, відібраних для визначення ефективності соціальних програм, що допомагає структурувати великі обсяги інформації, покращити її сприйняття, а також наочно продемонструвати тенденції, співвідношення параметрів, візуалізувати співставлення отриманих ефектів із цільовими індикаторами [148 – 150].

Пропонується звести інтерпретацію отриманих показників до категорій «погано», «добре» та «задовільно», відповідно маркувати значення показників червоним, зеленим та жовтим кольорами.

Отже, основні переваги застосування інфографічного або «Data_viz» методу в рамках поточного та періодичного моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки населення в Україні полягають в наступному:

- спрощене відображення отриманих ефектів по декількох програмах соціальної підтримки одночасно;
- оперативність оцінювання шляхом співвідношення отриманих результатів із цільовими або стандартизованими показниками ефективності;

- швидке виявлення соціальних програм, котрі потребують термінового та / або кардинального реформування;
- легке визначення проблем у функціонуванні конкретних програм;
- легкість проведення порівняльних досліджень між програмами;
- можливість структурування проблем за пріоритетністю їх вирішення та програми за пріоритетністю їх реформування;
- спрощене виявлення короткотермінових (рік до року) зміни по показниках в межах однієї програми та результатів заходів щодо їх реформування.

Інфографічний або «Data_viz» метод передбачає такі етапи:

- 1) вибір програм соціальної підтримки;
- 2) вибір показників для оцінювання ефективності соціальних програм;
- 3) визначення та обґрунтування граничних меж діапазонів ефективності обраних показників;
- 4) визначення діапазонів інтенсивності динамічних змін за обраними показниками;
- 5) оцінювання ефективності обраних програм та всієї соціальної підтримки, а саме:
 - співставлення реальних значень показників за відповідний рік по обраних програмах соціальної підтримки із визначеними діапазонами ефективності (min, max, прийнятний);
 - кольорове «маркування» кожного фактичного показника згідно визначених діапазонів;
 - візуалізація даних – побудова матриці інтерпретації оцінок ефективності соціальних програм (інфографіка);
 - визначення слабких та сильних сторін по кожній із соціальних програм;
 - порівняння програм між собою;
 - ранжування програм за пріоритетністю їх реформування;
- б) оцінювання динамічних змін в програмах:

- визначення інтенсивності зміни показників між обраними періодами (до попереднього року з метою оперативного реагування; до конкретного року – з метою оцінювання змін в програмі або впливів реформ);
 - маркування отриманих результатів згідно визначених діапазонів інтенсивності змін;
 - візуалізація даних – побудова матриці інтерпретації оцінок динамічних змін (інфографіка);
- 7) загальні висновки щодо змін ефективності обраних програм соціальної підтримки впродовж часу.

Вибір програм. Діюча методика МтаО програм соціальної підтримки населення в Україні, як вже було зазначено в п. 1.2. даної дисертації, передбачає дослідження ефективності семи основних програм соціальної підтримки. Оскільки визначити впливи соціальних програм можна виключно за даними ОУЖД, в якій містяться дані тільки за п'ятьма, найбільш поширеними програмами в Україні, то інфографічний або «Data_viz» метод може бути застосований тільки до п'яти із них²², а саме:

- допомога при народженні дитини та на догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку – ці дві програми в рамках даної дисертації було об'єднано в одну, оскільки починаючи з 2015 р. їх по суті «об'єднали» в рамках програми допомоги при народженні дитини, що спрямована на запобігання нужденності однієї з найбільш чисельних категорій населення;
- допомога на дітей самотнім матерям – є програмою, що повністю перейшла на адресні засади і може згодом «влитися» до програми з підтримки малозабезпечених сімей;
- державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (далі – ДСДМС) – є єдиною адресною програмою спрямованою виключно на подолання бідності та вирівнювання рівня доходів в суспільстві;

²² Враховуючи наведені нижче показники, за якими проводиться оцінювання ефективності соціальних програм та всієї соціальної підтримки.

- субсидія з відшкодування населенню витрат з оплати житлово-комунальних послуг та придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива (далі – субсидія на ЖКП) – є програмою із найвищою часткою видатків державного бюджету на її реалізацію та значною кількістю реципієнтів;
- соціальні пільги²³ – є найпоширенішою програмою серед населення, яка до того ж надається виключно за категорійним принципом.

Вибір показників. Діюча методика МтаО передбачає значну кількість показників (див. п. 1.2. даної дисертації), всі до єдиного не доцільно аналізувати навіть за інфографічним або «Data_viz» методом, особливо враховуючи те, що інтерес для оцінювання становлять лише ті показники за якими можна визначити, насамперед, якісні ефекти та соціально-економічні впливи. В той же час, при використанні даного методу оцінювання необхідно уникати обернених показників чи таких, що не можуть бути інтерпретовані однозначно при відособленому розгляді.

Під оберненістю розуміється, що два показники характеризують одне явище або категорію з різних боків, відповідно якщо брати явище / категорію за 100%, то розмір одного показника напряду буде залежати від другого, а їх ефекти будуть взаємопоглинаючими та дубльованими. Так, в рамках оцінювання ефективності соціальних програм оберненими є дві пари показників: перша, адресність – помилка «включення», друга, рівень охоплення бідних – помилка «виключення» (див. 1.2. даної дисертації). Наприклад, якщо для першої пари рівень адресності буде 20%, то помилка включення буде 80%, але обидва показники вказують на те, що основний контингент учасників програми не є бідним.

До показників, що неоднозначно інтерпретується, можна віднести загальні витрати на програму, середній розмір допомоги, кількість звернень та чисельність бенефіціаріїв, дієвість та ін.. Так, зокрема, низька частка допомоги в

²³ Соціальні пільги можна умовно розділити на три групи: пільги на оплату житлово-комунальних послуг; транспортні пільги; інші пільги. До 2015 р. держава надавала підтримку у вигляді соціальних пільг близько восьми десяткам категорій, які мають значні відмінності за демографічними, соціальними та економічними характеристиками. Наразі проводяться заходи щодо поступової монетизації та оптимізації усієї системи пільг, про що докладно йшлося в п. 1.3. даної дисертації.

структурі загальних доходів отримувачів свідчить, що реципієнти не дуже на неї потребують, оскільки мають інші статті доходу; з іншого боку – висока частка допомоги – говорить про те, що реципієнти живуть виключно за рахунок виплати; отже, щоб визначити чи є отримані оцінки за цим показником позитивними або негативними, необхідно звернутися до інших показників, зокрема таких як загальна кількість отримувачів виплат або загальна сума витрат на програму.

Отже, в рамках застосування інфографічного методу або «Data_viz» в рамках моніторингу та оцінювання окремих соціальних програм та / або всієї соціальної підтримки доцільно використовувати наступні показники ефективності:

1. соціальна рентабельність – наскільки кожна гривня, витрачена на конкретну соціальну програму або в цілому на всю СП, знижує дефіцит доходів бідного населення (як показник впливу програми на подолання нужденності та бідності);
2. вплив соціальної програми на загальне розшарування у суспільстві;
3. вплив програм на бідність – як гіпотетична альтернатива ситуації, яким би був рівень бідності за відсутності конкретної соціальної програми;
4. рівень охоплення бідного населення програмою;
5. спрямованість коштів – сума виплат за конкретною соціальною програмою, яка потрапляє до двох нижніх децильних груп (за витратами);
6. адресність – питома вага найменш забезпечених (20%, за витратами) серед отримувачів допомоги.

Визначення та обґрунтування граничних меж діапазонів ефективності обраних показників.

Соціальна рентабельність – наскільки кожна гривня, витрачена на конкретну соціальну програму або в цілому на всю СП, знижує дефіцит доходів бідного населення; показник розраховується за формулою [115, с. 21-24]:

$$S_n = \frac{(D0_n - D1_n)}{E_n} * 100\% \quad (2.1)$$

де S_n – соціальна рентабельність соціальної програми n , %

$D0_n$ – дефіцит доходів бідного населення за відсутності соціальної допомоги n ;

$D1_n$ – дефіцит доходів бідного населення після виплати соціальної допомоги n ;

E_n – загальна сума отриманої допомоги від соціальної програми n ;

n – порядковий номер соціальної програми.

В сфері економіки чи соціальної політики не існує загальноприйнятних нормативних показників соціальної рентабельності програм соціальної підтримки, тому автор, щоб встановити граничні, меж пропонує наступне:

- визначаючи верхню межу застосувати закон фізики про збереження енергії та екстраполювати його твердження на економічні процеси: загальновідомо, що максимальне значення коефіцієнту корисної дії програми навіть за оптимальних умов ніколи не зможе досягти одиниці або 100%, оскільки завжди існують «неусувні» втрати (наприклад, на адміністрування програми, на заходи з оцінювання її економічної ефективності, на заходи з удосконалення матеріальної бази (як комп'ютеризація процесу) тощо). Тож, керуючись цим, а також зважаючи на практичний міжнародний і вітчизняний досвід максимальне значення не буде перевищувати 85%. При цьому пропонується встановити нижню межу в діапазоні, який буде характеризувати ефект як «найкращий», на рівні 50%.

- нижню граничну межу діапазону, що буде визначатися як найгірший ефект, пропонується встановити на позначці в 25,0%, оскільки в економічній теорії вважається, що рівень рентабельності нижче від 20-25% є першим сигналом низької ефективності певного виду діяльності [152];

- відповідно, до експертних оцінок межі «прийняттого діапазону» для показника соціальної рентабельності знаходиться від 25,1% до 49,9%.

Вплив на загальне розширення суспільства. Показник розраховується за формулою [121, с. 337]:

$$G_k = \frac{2}{\mu j^2} * \sum_{i=1}^j \left(r_i - \frac{j+1}{2} \right) * y_{k,i} \quad (2.2)$$

де G_k – r коефіцієнт концентрації для компоненту доходу k , %;

j – кількість осіб;

μ – середній сукупний дохід особи;

r_i – i -ранг домогосподарства в шкалі сукупного доходу;

$y_{k,i}$ – компонент k доходу особи i .

Як вже було зазначено в п. 1.2. дисертації, в соціально-економічній теорії та практиці вважається, що програми мають позитивний вплив на розширення, коли знижують його, відповідно значення компоненту конкретної програми має бути від'ємним; і навпаки – програма посилює розширення між членами суспільства або негативно впливає на цей процес, коли значення компоненти доходу є більшим від 0. В той же час, наукові джерела не містять достатньо інформації щодо чітко встановлених меж показника, за якими можна було б оцінити наскільки ефективно програма впливає на диференціацію. Зокрема, в роботах провідних спеціалістів Світового Банку зазначається наступне: показник компоненту соціальної програми в межах від 0 до -1% вказує на низький перерозподільний ефект, тоді як значення нижче за -1% дозволяє оцінити програму як таку, що має високий перерозподільний вплив, насамперед завдяки хорошій адресації [153– 157].

Враховуючи вище викладене та українські реалії щодо впливу соціальних програм на загальне розширення в країні, автор пропонує встановити наступні межі діапазонів показника «вплив соціальних програм на загальне розширення»:

- верхня гранична межа (позитивний ефект) – в межах від $-1,0\%$ ²⁴ і нижче;
- прийнятний діапазон – від $-0,99\%$ до 0 ;
- нижня гранична межа (негативний ефект) – від $0,1\%$ та вище.

Вплив на бідність – рівень бідності за відсутності n програми соціальної підтримки, за формулою [75]:

$$V_n = 100 - \left(\frac{pov}{pov_n} * 100\% \right) \quad (2.3)$$

де V_n – різниця між рівнями бідності (за відносним критерієм) за відсутності та після виплати за програмою соціальної підтримки n ;

pov_n – рівень бідності (за відносним критерієм) за відсутності n -ої соціальної програми n ;

pov – рівень бідності (за відносним критерієм);

n – порядковий номер соціальної програми.

В світовій практиці оцінювання впливу соціальних програм на бідність траплялись випадки, коли в результаті моделювання ситуації із відсутністю якоїсь однієї чи усіх соціальних програм, значення показника «рівень бідності за відсутності програми» було «надвисоким». Зокрема, аналітики в сфері соціальної економіки зазначили, що в США за підсумками 2017 р. у випадку відмови від усіх програм соціальної підтримки особам 65 років та старших рівень бідності серед цієї демографічної категорії зріс би на 38 в.п. і становив 52,7% замість фактичних 14,6%. Відповідно рівень впливу СП на бідність склав 38% [158].

Особливу увагу при розрахунку даного показника необхідно приділити критерію визначення бідності. Так, рівень бідності, визначений за відносним критерієм (як в Україні) має певну специфіку: по-перше, показник є структурним і його значення залежить від розподілу населення за доходами; по-друге, його

²⁴ Мінус одного.

значення має невелику варіацію (в межах 16-35%) [159]; по-третє, розподіл населення за доходами вважається інерційним показником, не здатним до швидкої зміни впродовж року, а це в свою чергу обумовлює невисокі коливання рівня бідності. Отже, за умови визначення впливу соціальних програм на рівень бідності визначеним за відносним критерієм, різниця в показниках між «рівнем до» та «рівнем після» може бути незначною – від декількох десятків відсоткових пунктів до декількох цілих [160].

Тому, пропонується встановити наступні граничні межі для даного показника:

- верхня гранична межа (позитивний ефект) – від 3,1% і вище;
- прийнятний діапазон – від 0,1 до 3,0%;
- нижня гранична межа (негативний ефект) – 0% та менше.

Рівень охоплення бідного населення програмою, за формулою [75]:

$$C_n = \frac{N_{prov_n}}{N_{prov}} * 100\% \quad (2.4)$$

де C_n – рівень охоплення бідного населення (за відносним критерієм) допомогою n , %

N_{prov_n} – чисельність бідних отримувачів допомоги n , осіб

N_{prov} – чисельність бідного населення (за відносним критерієм), осіб;

n – порядковий номер соціальної програми.

Вивчення напрацювань спеціалістів Світового банку в частині практичних прикладів ефективних оцінок різних соціальних проектів у багатьох країнах, зокрема індонезійська програма «Відбудова водопостачання та каналізації у Флоресі» (зруйнованих внаслідок цунамі) за період свого функціонування 87% нужденних селищ, було охоплено системами водопостачання та каналізації. Також високий рівень охоплення цільової категорії демонструє програма «Покращення надання послуг початкової освіти» в Уганді, яка за чотири роки існування охопила 90% шкіл для бідних [161, с. 20]. Враховуючи міжнародну

практику автор пропонує встановити для українських програм верхню граничну межу діапазону «найкращого ефекту» для даного показника на позначці 80,0%.

Нижню граничну межу (негативний ефект) пропонується встановити на позначці в 10%, оскільки: по-перше, не завжди програми мають на меті підтримку вкрай нужденних та бідних; по-друге, бідні зазвичай беруть участь в декількох програмах одночасно, а правила обрахунку розмірів одних соціальних виплат можуть враховувати вже надані інші. Відповідно прийнятний діапазон знаходитиметься в межах від 10,1% до 79,9%.

*Спрямованість коштів*²⁵ – частка допомог, яка потрапляє до двох нижніх децильних груп (за витратами). Розрахунок цього показника має певні особливості, зокрема:

по-перше, розподіл суспільства на доходні групи відбувається за показником «витрати» замість «доходи», оскільки (як було зазначено вище) в структурі доходів українців доволі високою є частка тіньових доходів, які дуже важко через недосконалість методик врахувати при визначенні права індивіда на соціальну допомогу;

по-друге, використання показника «витрати» при розрахунку вартісної величини межі бідності дозволяє зменшити до мінімуму викривлення реальної ситуації із бідністю в країні і досягти позитивних результатів;

по-третє, міжнародні практики при оцінці ефективності соціальних програм в якості об'єкта, що потребує обов'язкової державної підтримки, здебільшого обирають 25% найменш забезпеченого населення, як стабільну сукупність, що дозволяє дослідити динамічні зміни щодо ситуації з бідністю та порівнювати результати оцінювання.

Отже, зважаючи на це, а також на характерне для України значення показника «рівень бідності» (за витратами) впродовж останніх двох десятиліть в межах 22-28% [159, 162], при оцінці ефективності програм доцільно

²⁵ Більш відомий як показник «ефективності» або рівень адресації коштів. В п. 1.2. даної дисертації автор надає детальне пояснення щодо зміни назви показника.

зосередитися на 20% найменш забезпечених (тобто двох нижніх децильних групах). Показник розраховується за формулою [75]:

$$A_n = \frac{E_{n-1_2dec}}{E_n} * 100\% \quad (2.5)$$

де A_n – спрямованість допомоги n , %;

E_{n-1_2dec} –сума допомоги від соціальної програми n , що потрапляє до перших двох децильних груп (за витратами);

E_n – загальна сума допомоги від соціальної програми n ;

n – порядковий номер соціальної програми.

Вивчення матеріалів департаменту оцінки операцій Світового Банку щодо ефективних оцінок соціальних програм (докладні практичні приклади, зокрема досвіду Уганди), доводить, що до цільової аудиторії може потрапляти до 80-90% усіх коштів від програми. Так, за результатами оцінювання проекту «Покращення надання послуг початкової освіти» в 1999-2000 р. було встановлено, що державні витрати, які надходили до цільових шкіл (крім заробітної плати), за чотири роки зросли з 13% до майже 90% [161, с. 20]. Проте українські програми не можуть похвалитися такими високими показниками спрямованості коштів, і зважаючи на це, пропонується встановити верхню граничну межу діапазону «найкращого ефекту» для цього показника на рівні від 75%.

В тому ж дослідженні фахівці з оцінювання зазначили, що адресація коштів на рівні 13% (які фактично дійшли до шкіл) та 20% (які дійшли до реальних вчителів, а не до «мертвих душ» – які взагалі не існували або не працювали вчителями) характеризує спрямованість коштів програми як незадовільний ефект, який вказує на їх «витік». Отже, за нижню граничну межу для даного показника автор пропонує обрати 20%. Відповідно прийнятний діапазон знаходитиметься в межах від 20,1% до 74,9%.

Адресність – питома вага найменш забезпечених представників двох нижніх децильних груп (за витратами) серед отримувачів допомоги, розраховується за формулою [75]:

$$T_n = \frac{Nr_{n-1_2dec}}{Nr_n} * 100\% \quad (2.6)$$

де, T_n – адресність допомоги n , %;

Nr_{n-1_2dec} – чисельність населення перших двох децильних груп (за витратами), що отримують допомогу від соціальної програми n ;

Nr_n – населення, яке отримує допомогу від соціальної програми n ;

n – порядковий номер соціальної програми.

Попри багатовимірність поняття бідність та значну кількість критеріїв, за якими визначається категорія найбільш нужденних осіб, за оцінками провідних спеціалістів у сфері визначення ефективності соціальних проектів, рівень адресації програми вважається задовільним, коли значення показника є не меншим ніж 30%. За даними департаменту оцінки операцій Всесвітнього банку і до сьогодні однією з найефективніших за показником адресності визнано індійську програму з «Покращення механізму забезпечення зайнятості», яка продемонструвала значення показника на рівні 75% (тільки чверть всіх бенефіціаріїв не входила до цільової групи) [161, с. 8-11].

Враховуючи реальний передовий досвід соціальних програм в досягненні високих результатів щодо залучення до них найбільш нужденних, автор пропонує встановити наступні межі:

- верхня гранична межа (позитивний ефект) на позначці 75,0% і вище
- прийнятний діапазон в межах від 30,1% до 74,9%;
- нижня гранична межа (негативний ефект) – до 30%.

Отже, відповідне маркування та граничні межі діапазонів ефективності по шести відібраних показниках представлені у зведеній таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Матриця інтерпретації значень показників ефективності та впливовості, відібраних для оцінювання програм соціальної підтримки, за допомогою інфографічного або «Data viz» методу

Показники ефективності	Верхня гранична межа - найкращий ефект	Прийнятний діапазон – задовільний ефект	Нижня гранична межа - найгірший ефект
Соціальна рентабельність	50-85%	25,1-49,9%	25% і нижче
Вплив на розшарування	-1% і нижче	від -0,99% до 0	від 0,1% та вище
Вплив на бідність	3,1% та вище	від 0,1 до 3,1%	від 0% та менше
Рівень охоплення бідних	80,0% та вище	від 25,1% до 79,9%	10,0% та менше
Спрямованість коштів	90-75%	74,5-20,1%	20% і нижче
Адресність	75% і вище	74,5-30,1%	30% і нижче

Джерело: авторська розробка.

Визначення діапазонів інтенсивності динамічних змін за обраними показниками. Застосування інфографічного або «Dataviz» методу при в рамках моніторингу та оцінювання соціальних програм в динаміці, потребує встановлення діапазонів, які б дозволяли визначити та охарактеризувати інтенсивність змін, а також спростили б інтерпретацію отриманих результатів.

Враховуючи українські реалії щодо трансформації по чотирьох показниках (соціальна рентабельність, рівень охоплення, спрямованість коштів, адресність), відібраних для оцінки ефективності функціонування основних програм СП, автор пропонує обраховувати зміни як відносне значення, або іншими словами як відношення значення показника у поточному році до значення показника у базовому році (попередній рік, дореформений та т. ін.). Відтак, інтерпретувати інтенсивність змін пропонується наступним чином:

- «без змін», маркування жовтим кольором – якщо відносне значення показника знаходиться в межах 100+/- 10% (тобто від 90,1% до 110,0%) вважається статистичним відхиленням в межах норми;
- «погіршення ситуації», маркування червоним кольором – якщо відносне значення показника знаходиться в межах до 90,0%;

- «покращення ситуації», маркування зеленим кольором – зміна показника на рівні 110,1% (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Матриця інтерпретації динамічних змін ефективності основних показників, відібраних для оцінювання програм соціальної підтримки за допомогою інфографічного або «Data_viz» методу

Маркування кольором	Граничні межі динамічних змін
Білий колір	на рівні 110,1% і більше – покращення ситуації
Сірий колір	90,1-110,0% - вважаються статистичним відхиленням в межах норми тобто без змін
Чорний колір	до 90,0% - як погіршення ситуації

Джерело: авторська розробка.

Для двох інших показників – вплив на розшарування та вплив на бідність – які є структурними і складними, визначення динамічних змін пропонується встановити експертним шляхом, із застосуванням категорійної інтерпретації, тобто:

- погіршення ситуації – позначатиметься червоним кольором,
- покращення ситуації – позначатиметься зеленим кольором,
- відсутність чітко вираженої тенденції – позначатиметься жовтим кольором.

Інтегральна оцінка ефективності соціальних програм – індекс релевантності соціальної підтримки.

Під поняттям «релевантність», який було запозичено із сфери інформаційних технологій, автор розуміє актуальність, доцільність, міру відповідності отриманого результату бажаному. Звідси, під індексом релевантності соціальної програми (далі – індекс релевантності СП) розуміється інтегральний показник, який враховує низку ефектів конкретної соціальної програми або системи в цілому, і демонструє ступінь її відповідності потребам суспільства у підтримці або здатності запобігати соціальним ризикам, долати їх наслідки (насамперед щодо бідності).

Останнім часом розробка інтегрального показника привертає увагу багатьох дослідників з різних наукових галузей, про що свідчить значна кількість публікацій із використанням даного методу в економіці, соціології, екології, медицині тощо. Деякі міжнародні фахівці вважають, що саме метод інтегральної оцінки дозволяє уникнути означених складнощів при оцінюванні ефективності соціальних програм та визначенні їх відповідності потребам суспільства у підтримці [163 – 166].

Застосування даного методу набуває популярності у зв'язку із його здатністю вирішувати широке коло завдань: синтезувати в єдине поняття окремі зазвичай різноспрямовані характеристики оцінюваних об'єктів та явищ; дослідити якісний бік об'єкту та ступінь його відповідності «ідеалу» (стандарту) або конкретним завданням (потребам); провести ранжування об'єктів за мірою відповідності синтезованих характеристик конкретним потребам. Основні переваги застосування інтегральної оцінки при дослідженні ефективності окремих соціальних програм та соціальної підтримки в цілому полягають в наступному:

- можливість отримати цілісну картину щодо ситуації із функціонуванням соціальної підтримки та / або кожної програми окремо на основі використання єдиного показника;
- легкість визначення періоду, в якому вся соціальні підтримка та / або конкретна соціальна програма, була найбільш відповідною до потреби у підтримці найуразливіших та нужденних верств суспільства;
- швидкість проведення порівняльних досліджень, зокрема: виявлення з обраної кількості соціальних програм ту, яка була найкраще орієнтована на запобігання та подолання соціального ризику яким є бідність;
- спрощення оцінювання довгих динамічних рядів та наслідків реформування окремих програм для релевантності усієї соціальної підтримки.

Моніторинг та оцінювання програм соціальної підтримки населення в Україні за індексом релевантності СП передбачає наступні етапи:

1. вибір програм;

2. вибір показників;
3. нормування (стандартизація) показників;
4. побудова ваг;
5. розрахунок інтегрального індексу:
 - для динамічного порівняння кожної окремої програми та соціальної підтримки в цілому;
 - порівнянь соціальних програм між собою;
6. інтерпретації отриманих результатів:
 - визначення програми, яка найкраще / найгірше орієнтована на запобігання соціальному ризику;
 - визначення періоду, коли соціальна підтримка найкраще / найгірше відповідає потребам суспільства у піклуванні.

Вибір програм. Для моніторингу та оцінювання соціальної підтримки населення в Україні за допомогою індексу релевантності, керуючись тими ж аргументами, що і при відборі програм для інфографічного методу оцінювання, насамперед, враховуючи можливості наявної інформаційної бази (про що неодноразово було зазначено вище), пропонується включити п'ять соціальних програм, які використовувалися у попередньому методі, а саме: державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; державна допомога при народженні та на догляд за дитиною; допомогу на дітей одиноким матерям; державні субсидії з відшкодування населенню витрат з оплати житлово-комунальних послуг та придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива; та соціальні пільги.

Вибір показників. Для побудови інтегрального індексу релевантності як індикатору, що дозволяє об'єднати в собі оцінки багатомірності об'єкту, яким є соціальна підтримка, доцільно брати лише ті показники, що характеризують її з різних боків не є взаємооберненими, а тим більше взаємозалежними. Так, до інтегрального індексу релевантності пропонується включити наступні показники ефективності соціальної підтримки:

1. соціальну рентабельність;

2. спрямованість коштів;
3. адресність;
4. помилку «виключення».

Попереднім і обов'язковим кроком при формуванні ознакового простору узагальнюючого показника є забезпечення інформаційної односпрямованості відібраних показників шляхом розподілу їх на стимулятори та дестимулятори. В нашому випадку, з числа відібраних показників три з чотирьох, а саме, рентабельність, ефективність та адресність є стимуляторами, тоді як помилка «виключення» – дестимулятор [167 – 169].

Нормування (стандартизація) показників – є необхідним початковим етапом перетворення даних при використанні різних багатовимірних методів, в тому числі й інтегрального індексу. Первинні результати оцінювання різних ефектів, отриманих в ході реалізації конкретної соціальної програми, можуть бути виражені в шкалах, що істотно відрізняються між собою (мікрони – мільярди), або навіть як в психометрії та інших гуманітарних науках – в самих різних статистичних одиницях, що не дає можливості проведення їх аналізу в єдиному вимірі, як, наприклад, час виконання завдань і якісні особливості характеру особистості. Завдяки стандартизації показників вдається досягти порівнянності між категоріально неоднорідними критеріями програм соціальної підтримки, тобто між різними ефектами, які вони спричиняють. Отже, оскільки значення показника ознаки варіюється залежно від соціальної програми, то постає необхідність стандартизації показників.

Кожен показник стандартизується у відповідності зі своїм еталонним значенням, для оцінки ступеню відхилення фактичних значень від еталонних. За еталонне значення для трьох показників-стимуляторів було взято верхні граничні межі діапазону «найкращий ефект», а для показника-дестимулятора – взята нижня гранична межа діапазону «найгірший ефект» (розроблені автором в рамках даної дисертації і докладно описані в п. 2.2.).

Для стандартизації показників-стимуляторів було застосовано наступну формулу [170, с. 186]:

$$Z_s = \frac{x_E}{x_i} \quad (2.7)$$

де x_i – фактичне значення i -го показника;

x_e – значення еталону показника, що стандартизується.

Показник-дестимулятор пропонується стандартизувати за формулою [166, с. 187]:

$$Z_s = \frac{x_i}{x_E} \quad (2.8)$$

де x_i – фактичне значення i -го показника;

x_e – значення еталону показника, що стандартизується.

Побудова ваг є наступним кроком, після того, як показники, відібрані для оцінювання ефективності програм соціальної підтримки було «переведено» до єдиної шкали вимірювання (зі значеннями від 0 до 1). Необхідність застосування вагових коефіцієнтів викликана тим, що кожен показник має свій вплив на загальну ефективність програми чи всієї системи, і тому цей вплив має бути адекватно переданий (врахований) в інтегральному індексі [171].

Як зазначалося вище, індекс релевантності пропонується застосовувати для:

- оцінювання динамічних змін ефективності окремих соціальних програм або всієї соціальної підтримки – тобто порівняння між періодами;
- здійснення порівнянь соціальних програм щодо ефективності між собою – тобто порівняння програм в одному періоді.

Щоб визначити ступінь здатності конкретної програми в конкретний період запобігати бідності та долати інші соціальні ризики, щоб здійснити порівняння між програмами в конкретному році (з метою виявлення

кращої / гіршої), щоб визначити як змінилася конкретна соціальна програма впродовж якогось періоду в частині її відповідності потребам суспільства у піклуванні та встановити характер цих змін, необхідно застосувати вагові коефіцієнти. В такому випадку, у якості ваг можна використовувати показник «кількість реципієнтів конкретної соціальної програми», а також один із чотирьох показників ефективності соціальної підтримки (адресність, соціальна рентабельність, впливовість коштів та помилка «виключення»).

Отже, обрахунок індексу релевантності для оцінювання здатності окремої соціальної програми долати бідність та запобігати іншим соціальним ризикам, пропонується здійснювати за наступною формулою [170, с. 196]:

$$I_{rel}^i = \frac{\sum I_k w_k}{\sum w_k} \quad (2.9)$$

де I_{rel}^i – індекс релевантності окремої соціальної програми;

I_k – стандартизований k -ий показник програми;

w_k – вага k -ого показника програми.

Далі, щоб оцінити релевантність соціальної підтримки в цілому (як системи) і дослідження в динаміці її здатності запобігати бідності та іншим соціальним ризикам за допомогою інтегрального індексу, обов'язкового врахування потребує впливовість окремих соціальних програм на загальний ефект. Найбільш логічно в даному випадку в якості вагового коефіцієнту застосувати показник «вплив на бідність», оскільки не залежно від основних цілей соціальні програми в будь-якому разі впливають на покращення рівня добробуту їх реципієнтів, а значить і подолання бідності.

Розрахунок індексу релевантності всієї соціальної підтримки буде пропонується здійснювати за наступною формулою:

$$I_{rel} = \frac{\sum I_{rel}^i w_i}{\sum w_i} \quad (2.10)$$

де I_{rel} – індекс релевантності соціальної підтримки;

I_{rel}^i – індекс релевантності i -ої соціальної програми;

w_i – вага i -ої програми.

Інтерпретація значень індексу релевантності СП. Значення інтегрального показника буде знаходитися в інтервалі $[0; 1]$, а це означає, що:

- чим вище значення (тобто наближується до одиниці) – тим краще окрема програма чи вся СП відповідають потребі суспільства у підтримці, або тим краще вони здатні запобігати соціальним ризикам, долати їх наслідки (насамперед щодо бідності).

- чим нижче значення (тобто наближується до 0) – тим гірше програма і система виконують свої функції, а значить не відповідають потребам суспільства щодо соціальної підтримки.

Зауважимо, що значення інтегрального показника тільки за ідеальних умов може дорівнювати 0 або 1, на практиці цього досягти неможливо, насамперед через те, що не можливо викоринити соціально-економічну нерівність і задовольнити всі потреби (в тому числі соціальні), а значить у разі високої ефективності соціальної підтримки в частині впливу на бідність та інші соціальні ризики показник релевантності буде зростати в бік до 1, в іншому випадку – коли соціальна підтримка не відповідатиме потребам суспільства у піклуванні і не матиме ефективного впливу на зниження масштабів бідності – показник буде зменшуватися в бік до 0.

2.3 Апробація запропонованих підходів до оцінювання ефективності соціальної підтримки населення в Україні

Апробація інфографічного методу або «Data_viz».

За результатами оцінювання п'яти програм соціальної підтримки населення України в 2016 р. згідно запропонованого вище інфографічного методу або «Data_viz», було здійснено співставлення фактичних результатів по відібраних показниках із визначеними межами діапазонів їх ефективності, а також проведено відповідне маркування. В результаті чого було отримано наступну матрицю інтерпретації оцінок (табл. 2.5.).

Таблиця 2.5.

Ефективність та впливовість п'яти основних програм соціальної підтримки населення в Україні в 2016 р. (інфографічний метод або «Data_viz»)

Програми соціальної підтримки	Соціальна рентабельність, %	Вплив на розшарування, %	Вплив на бідність, %	Рівень охоплення, %	Спрямованість коштів, %	Адресність, %
Допомога при народженні та на догляд	30	-1,24	1,5	19,4	24,8	24,7
Допомога на дітей одиноким матерям	45	-0,31	0,6	3,2	33,9	31,2
ДСДМС	49	-0,57	1,9	4,5	39,1	35,8
Житлові субсидії	15	2,96	4,0	41,4	14,6	20,5
Соціальні пільги	9	0,96	-1,9	27,9	12,7	16,0

Примітка / пояснення. Особливості маркування показників ефективності та граничні межі їх діапазонів більш докладно представлені у п. 2.2. даної дисертації та Табл. 2.8.

Маркування	Діапазон ефективності показника
Білий колір	найкращий результат
Сірий колір	прийнятний результат
Чорний колір	найгірший результат

Джерело: авторська розробка.

В Україні в 2016 р., як видно з табл. 2.5., ефективність трьох з п'яти програм соціальної підтримки, а саме: допомоги при народженні і на догляд, допомоги самотнім матерям і ДСДМС, була цілком прийнятною, на що вказує переважання сірого кольору на інфографіку / матриці. Приналежність до зони «прийнятний результат» таких показників як соціальна рентабельність, позитивний вплив на бідність та розшарування в суспільстві (тобто зниження диференціації), спрямованість коштів визначили загальний ефект від їх функціонування.

При цьому як видно з інфографіку слабкими сторонами для програм допомоги самотнім матерям та ДСДМС виявився низький рівень охоплення підтримкою бідних, а для програми при народженні і на догляд – проблемним моментом є занижена адресність.

Інфографік зайвий раз наочно продемонстрував, що в Україні субсидій на ЖКП та соціальні пільги є неефективними. Чорні маркери п'яти показників із шести доводять, що функціонування цих програм не виправдовується ні з економічної, ні з соціальної точки зору: низька соціальна рентабельність та спрямованість коштів до небідних, які становлять основний їх контингент, замість того, щоб підтримувати нужденних, навпаки поглиблюють розрив між ними і забезпеченими верствами, посилюючи диференціацію українського суспільства.

Вартим уваги є той факт, що програма субсидій на ЖКП найкраще серед інших охоплює бідні верстви населення, а також найефективніше долає бідність. Проте, порушення принципу «соціальної справедливості», що закладено в механізмі її надання, забезпечує цим позитивним ефектам лише епізодичну та недовготривалу дію (зазвичай на період економічних спадів).

Отже, інфографічний метод або «*Data_viz*», застосований для оцінювання п'яти основних програм соціальної підтримки в Україні за даними 2016 р., наочно продемонстрував, що соціальні пільги та програма житлових субсидій є неефективними, потребують першочергового та негайного реформування і

модернізації, оскільки порушують як принцип економічної виправданості, так і соціальної справедливості. В той же час, програми із підтримки сімей з дітьми та малозабезпечених, демонструють в цілому прийнятні результати, проте їм також не завадить трансформація задля підвищення їх ефективності та впливовості.

Оцінка динамічних змін ефективності соціальної підтримки за допомогою інфографічного методу або «Data_viz». Зміни, які відбулися в економіці та в системі соціальної підтримки впродовж 2016 р., мали різноспрямовані впливи на ефективність соціальних програм; жодна з них не рухалася виключно в позитивному напрямку (табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

Динаміка змін ефективності та впливу п'яти основних програмах соціальної підтримки населення в Україні в 2016 р. порівняно до 2015 р.

	Соціальна рентабельність, %	Вплив на розшарування, %	Вплив на бідність, %	Рівень охоплення, %	Спрямованість коштів, %	Адресність, %
Допомога при народженні та на догляд						
Допомога на дітей одиноким матерям						
ДСДМС						
Житлові субсидії						
Соціальні пільги						

Примітка / пояснення. Особливості інтерпретації динамічних змін та відповідного маркування більш докладно представлені у п. 2.2. даної дисертації.

Білий колір	на рівні 110,1% і більше – покращення ситуації
Сірий колір	90,1-110,0% - вважаються статистичним відхиленням в межах норми тобто без змін
Чорний колір	до 90,0% - як погіршення ситуації

Джерело: авторська розробка.

Однакова кількість білих та чорних маркерів по кожній програмі демонструє те, що покращивши одні показники, програмам не вдавалося втримати свої позиції по інших, тобто відбувалося нівелювання їх впливів на загальну ефективність програм. Наприклад, в програмі житлових субсидій покращення її впливу на рівень бідності та охоплення нужденних (позначені білими маркерами), через погіршення спрямованості коштів до найменш забезпечених верств населення, що сприяє підвищенню розшарування в суспільстві (позначені червоними маркерами), не матиме жодного впливу на ефективність програми цілому.

Як видно з інфографіка / матриці (табл. 2.6.), ДСДМС стала єдиною програмою, вектор змін в якій, мав здебільшого позитивне спрямування – один чорний маркер проти двох білих: тобто зниження соціальної рентабельності програми було дещо компенсоване зростанням рівня охоплення бідних та впливом на масштаби бідності.

Чорне забарвлення усіх без виключення показників допомоги при народженні та на догляд, вказує на зниження її загальної ефективності та погіршення впливів, зокрема на ситуацію з бідністю. Іншими словами, впродовж 2016 р. фактичні значення показників порівняно із 2015 р. знизилися на 10% і більше.

Отже, застосування інфографічного методу або «*Data_viz*» при оцінюванні п'яти найбільш поширених програм соціальної підтримки населення в Україні дозволило чітко візуалізувати характерні тенденції щодо динамічних змін їх ефективності впродовж року, з'ясувати загальний характер цих змін, а також розставити програми за пріоритетністю удосконалення.

Інфографічний метод або «*Data_viz*» також є зручним інструментом при оцінюванні наслідків, впливів та ефектів запроваджених реформ. Так, наприклад, в Україні з 2014 р. розпочався новий етап реформування в системі соціальної підтримки та окремих програм (див. п. 1.3. даної дисертації). Тож, щоб оцінити як змінилася ефективність соціальних програм та всієї системи на даний момент, за базовий рік беремо 2013 р., як останній дореформений.

Переважання в інфорграфіку чорного забарвлення показників по більшості програм наочно демонструє, що заходи із удосконалення та модернізації соціальної підтримки в Україні, здебільшого негативно позначилися на ефективності окремих програм (табл. 2.7.).

Таблиця 2.7.

Динаміка змін ефективності та впливу п'яти основних програмах соціальної підтримки населення в Україні в 2016 р. порівняно до 2013 р.

	Соціальна рентабельність, %	Вплив на розшарування, %	Вплив на бідність, %	Рівень охоплення, %	Спрямованість коштів, %	Адресність, %
Допомога при народженні та на догляд						
Допомога на дітей одиноким матерям						
ДСДМС						
Житлові субсидії						
Соціальні пільги						

Джерело: авторська розробка.

В той же час, як видно з матриці (табл. 2.7.), біле маркування по трьох програмах з п'яти показника «вплив на розшарування» вказує на те, що вони стали більш соціально справедливими ніж були у 2013 р.

Матриця інтерпретації візуалізує позитивні зрушення в двох найбільш суперечливих з соціально-економічної точки зору програмах – житлові субсидії та соціальні пільги, зокрема: обом програмам вдалося підвищити соціальну рентабельність, завдяки чому підвищився їх вплив на бідність. Крім того, завдяки змінам механізмів визначення права на участь в програмі та нарахування соціальної виплати, програмі субсидій на ЖКП вдалося підвищити свою

адресність та рівень охоплення, але ж це і спричинило інший негативний ефект – поглиблення розшарування українського суспільства в результаті існування цієї соціальної допомоги.

Як свідчать білі маркери, завдяки скороченню кількості пільгових категорій програмі соціальних пільг вдалося підвищити спрямованість коштів на бідних, але при цьому вона втратила свої позиції щодо їх охоплення; разом з тим, сірі маркери наочно продемонстрували сталість програми щодо впливу на розшарування в українському суспільстві та націленість програми на бідних (див. табл. 2.7.).

Отже, оцінювання програм соціальної підтримки населення в Україні в 2016 р. за допомогою графічного методу або «*Data_viz*» наочно підтвердило той факт, що з п'яти відібраних для дослідження програм соціальної підтримки термінового та кардинального реформування потребують програма субсидій на ЖКП та соціальні пільги (4/6 та 5/6 показників знаходяться в чорному полі відповідно), а наявність цих програм негативно позначається на розшаруванні українського суспільства, порушує принцип соціальної справедливості та економічної доцільності. Адресні програми (ДСДМС та допомога самотнім матерям) мають проблеми із охопленням бідних, що може бути результатом недосконалого механізму відбору до програм (як низька межа проходження, значна кількість документів, що необхідно подати до органів соціального захисту, тощо), складними умовами участі в них чи низьким розміром виплат.

Матриця інтерпретації динамічних зрушень, в якій всі показники мали чорне маркування, продемонструвала, що впродовж 2016 р. (порівняно із 2015 р.) програма при народженні і на догляд повністю зменшила свою ефективність. Однакова кількість чорних та білих маркерів по решті програм вказує як на позитивні, так і на негативні зрушення в середині них, що «урівноважує» вплив окремих показників на загальну ефективність програми.

Також графічний метод або «*Data_viz*» дозволив візуалізувати, який вплив на ефективність програм соціальної підтримки та системи в цілому мали реформи та заходи із їх удосконалення. Так, переважання чорних маркерів вказує

на втрату програмами свої позитивних ефектів щодо дотримання адресності та спрямованості коштів, а також щодо впливу на ситуацію з бідністю, відповідно підтверджує наявність проблем в частині економічної виправданості та дотримання соціально-етичних принципів.

Таким чином, графічний метод або «*Data_viz*» дозволив:

1. спростити інтерпретацію оцінок, отриманих в результаті моніторингу програм соціальної підтримки населення України за 2016 р., згідно до визначених меж діапазонів ефективності;

2. візуалізувати оцінки ефективності соціальних програм за допомогою кольорових маркерів та матриці інтерпретації;

3. спростити порівняльні оцінювання та інтерпретацію динамічних (коротко- та довготермінові) зрушень в середині програм соціальної підтримки, а також між ними згідно до визначених граничних меж динамічних змін ефективності;

4. швидко виявляти, спираючись на інфографіки / матриці інтерпретацій, наступне:

- слабкі сторони та проблеми кожної соціальної програми;
- «слабкі» програми, які потребують термінового та / або кардинального реформування як на методологічному, так і на законодавчому рівнях;
- зміни, що відбулися в середині програми, а також між програмами з часом;

5. структурувати проблеми за оперативністю їх вирішення та програми за пріоритетністю їх реформування.

Апробація інтегрального методу оцінювання ефективності та релевантності соціальної підтримки населення в Україні.

Для апробації інтегрального методу оцінювання ефективності та релевантності соціальної підтримки в Україні, з урахуванням можливостей наявної інформаційно-статистичної бази, а також популярності програм серед

населення, було відібрано п'ять соціальних програм (більш докладно про обґрунтування вибору йшлося в п. 2.2. даної дисертації).

На відміну від інфографічного методу або «*Data_viz*» для побудови інтегрального показника було відібрано лише чотири індикатори ефективності, а саме: соціальна рентабельність; спрямованість коштів; адресність; помилка «виключення». Ці показники не є взаємооберненими та взаємозалежними, при цьому висвітлюють соціальну підтримку з різних боків і дозволяють скласти цілісне уявлення про її впливи та ефекти, насамперед щодо здатності задовольняти потреби нужденних та вразливих у суспільному піклуванні, боротися з бідністю.

Всі показники ефективності згідно до запропонованої методики було стандартизовано. З метою побудови інтегрального показника, який би адекватно відображав ступінь релевантності окремої програми соціальної підтримки і міг би коректно відображати відмінності між програмами та динамічні зміни в середині них, було застосовано вагові коефіцієнти.

Вагові коефіцієнти були розраховані з урахуванням ступеню впливу показників ефективності на релевантність окремої програми, тобто наскільки вплив кожного із них позначається на здатності всієї соціальної програми долати бідність та запобігати іншим соціальним ризикам. Дослідним шляхом було встановлено, що серед відібраних показників для застосування їх в якості вагового коефіцієнту найкраще підходить «соціальна рентабельність». Завдяки поєднанню в собі економічних та соціальних ефектів він має найбільший вплив на здатність соціальної програми відображати потреби суспільства у підтримці (Додаток 3).

Серед п'яти програм соціальної підтримки населення в Україні, програма ДСДМС найкраще задовольняла потребу в підтримці найуразливіших верств суспільства та найкраще була орієнтована на боротьбу з нужденністю – середній індекс її релевантності дорівнював 0,78; з великим відривом (0,48) зайняла другу позицію програма підтримки одиноких матерів і програма допомоги сім'ям з дітьми при народженні та на догляд увійшла в трійку лідерів (рис. 2.14.).

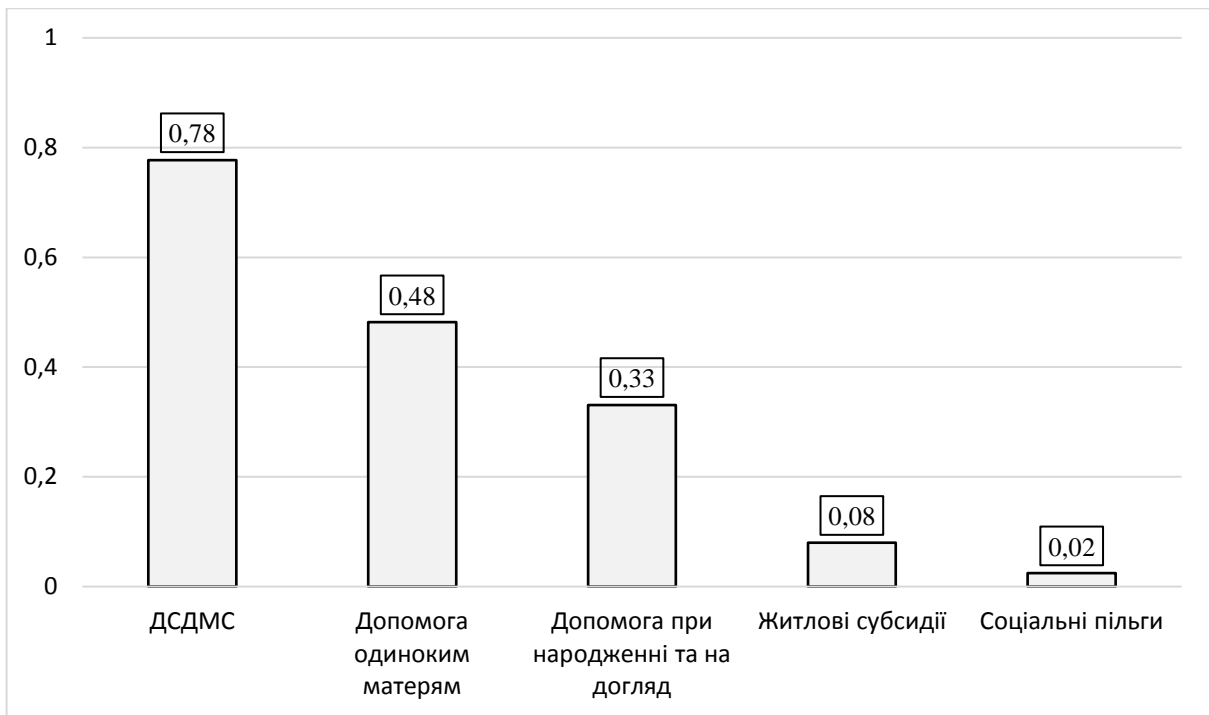

Рис. 2.14. Середній індекс релевантності окремих програм соціальної підтримки населення України за період 2002-2016 рр.

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

В найменшому ступені, як видно з рис. 2.14., здатні впливати на ситуацію з бідністю та запобігати соціальним ризикам соціальні пільги та житлові субсидії – їх релевантність прагне до 0. Це доводить, що вони не задовольняють потреби українців у соціальній підтримці, відтак, їх функціонування не є виправданим для держави як з економічної, так і з соціальної точки зору, і програми потребують нагального та кардинального реформування.

Інтегральний індекс дозволяє також визначити найбільш вдалий період у функціонування кожної окремо взятої програми. Так, для програми ДСДМС найвдаліший рік був 2009 р. коли індекс релевантності сягнув позначки в 0,95. Тобто, оптимальність умов надання соціальної допомоги забезпечила програмі високу «здатність» впливати на бідність, досягненню високих економічних (спрямованість коштів) і соціальних (адресність, соціальна рентабельність та помилка «виключення») ефектів. З 2012 р. ДСДМС відзначається послабленням своєї здатності запобігати нужденності та долати бідність (табл. 2.8.).

Таблиця 2.8.

Динаміка індексу релевантності основних програм соціальної підтримки населення в Україні, 2002-2016 роки

	Допомога при народженні та на догляд	Допомога на дітей одиним матерям	ДСДМС	Житлові субсидії	Соціальні пільги
2002	0,333	***	0,731	0,077	0,021
2003	0,338	***	0,719	0,085	0,025
2004	0,38	***	0,906	0,089	0,024
2005	0,311	***	0,775	0,081	0,023
2006	0,322	0,544	0,914	0,094	0,023
2007	0,3	0,46	0,818	0,072	0,024
2008	0,316	0,514	0,819	0,093	0,025
2009	0,303	0,429	0,945	0,084	0,025
2010	0,373	0,532	0,825	0,072	0,024
2011	0,361	0,441	0,695	0,071	0,025
2012	0,344	0,493	0,841	0,063	0,026
2013	0,326	0,523	0,73	0,064	0,024
2014	0,336	0,493	0,627	0,086	0,025
2015	0,347	0,431	0,682	0,079	0,025
2016	0,278	0,439	0,628	0,085	0,026

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Програма підтримки одиноких матерів, як видно з табл. 2.8., за останні десять років свого існування, була найкраще орієнтованою на потреби суспільства в 2006 р. – на початку свого функціонування (індекс релевантності склав 0,54). Весь цей період часу здатність програми задовольнити потреби у піклуванні незначно коливалася, а з 2013 р. – стабільно знижувалася. Активне реформування програми і остаточний перехід її на адресні засади (що відбувся в 2016 р.) дозволило зупинити означену тенденцію і навіть сприяло незначному підвищенню релевантності цього виду підтримки.

Згідно значення показника релевантності допомога при народженні і на догляд найкраще надавала підтримку вразливим особам у 2004 р. (0,38), і в 2010 р. їй майже вдалося повернути втрачений вплив (0,37). Відмова від механізму визначення розміру на основі прожиткового мінімуму далася в знаки

і програма зазнала суттєвих втрат щодо здатності задовольняти потреби нужденних у підтримці – показник сягнув свого мінімуму – 0,278 за всі роки існування програми.

Впродовж останніх п'ятнадцяти років соціальні пільги разом із програмою субсидій на ЖКП в жодному році не відзначилися виправданістю свого функціонування в частині впливу на бідність та соціальну вразливість – показники не перетинали позначку в 0,1 (див. табл. 2.8.).

Для оцінювання релевантності соціальної підтримки в цілому (як системи) і дослідження в динаміці її здатності запобігати бідності та іншим соціальним ризикам за допомогою інтегрального індексу, обов'язкового врахування потребує впливовість окремих соціальних програм на загальний ефект. Найбільш логічно в даному випадку в якості вагового коефіцієнту застосувати показник «вплив на бідність», оскільки ефект, який він дозволяє виміряти, притаманний будь-якій соціальній програмі, не залежно від її головної цілі.

Впродовж 2002-2016 рр. соціальна підтримка населення в Україні в цілому відзначалася низькою релевантністю: інтегральний показник здебільшого перебував в нижній частині шкали – індекс знаходився в діапазоні від 0,338 до 0,478. Найкраще система задовольняла потреби населення у піклуванні в 2004 р., коли індекс сягнув свого максимуму – 0,478 (рис. 2.15.).

Починаючи з 2012 р., не зважаючи на те, що уряд докладає значних зусиль до удосконалення соціальної підтримки та підвищення її ефективності, вона поступово втрачала свої позиції щодо впливу на бідність та запобігання іншим соціальним ризикам. А в 2016 р. соціальна підтримка взагалі найменшою мірою відповідає потребам суспільства у піклуванні, ніж мала б, зважаючи на її постійну модернізацію. Отже, незначне коливання індексу релевантності СП за останні п'ятнадцять років свідчить про те, що всі докладені заходи із вдосконалення окремих програм, є неефективними, некомплексними або несвоєчасними, оскільки не приносять належного ефекту в рамках соціальної підтримки як системи.

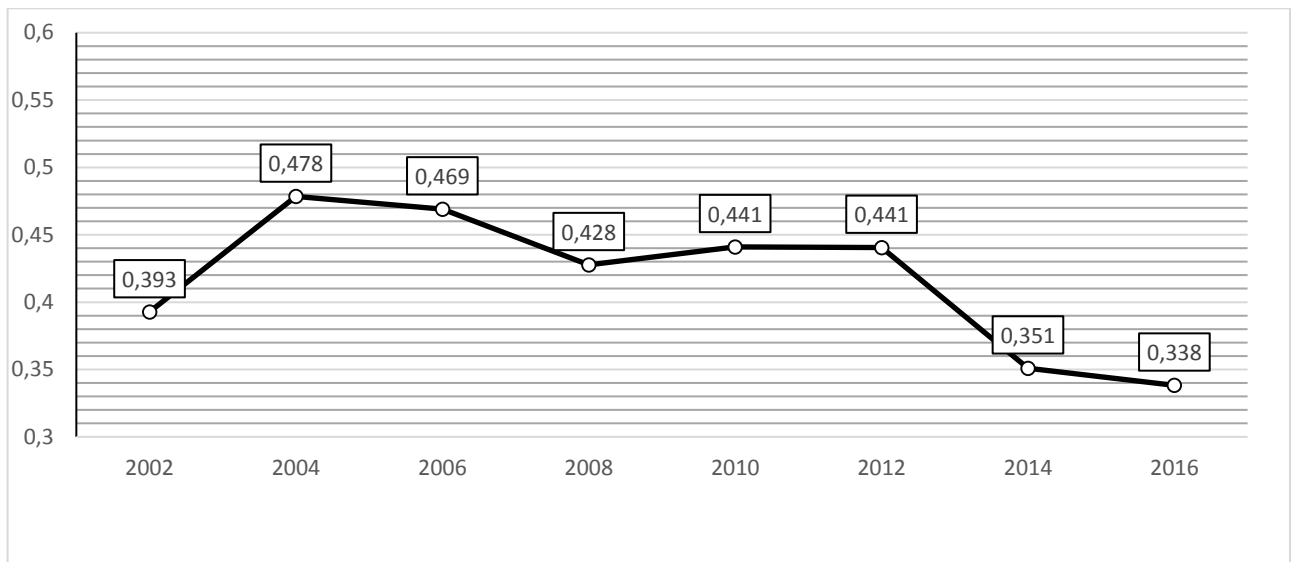

Рис. 2.15. Динаміка індексу релевантності соціальної підтримки населення України за період 2002-2016 рр.

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Таким чином, проведений аналіз функціонування основних програм та всієї соціальної підтримки в період з 2002 р. по 2016 р. доводить можливість використання інтегрального індексу для оцінки їх релевантності. Застосування для адекватного відображення ступеню релевантності окремих соціальних програм (як за якийсь період, так і в динаміці) та наявних відмінностей між ними, у якості вагового коефіцієнту «соціальної рентабельності» виявилось виправданим: оскільки він є найвпливовішими щодо забезпечення соціально-економічних ефектів від програм підтримки.

В той же час, для забезпечення коректного відображення інтегральним показником релевантності усієї соціальної підтримки та моніторингу динамічних зрушень було враховано впливовість окремих соціальних програм на здатність всієї системи долати бідність, а в якості вагового коефіцієнту відповідно було застосовано показник «вплив на бідність».

Основними перевагами даного підходу є:

1. можливість отримати цілісну картину щодо ситуації із функціонуванням СП та окремих програм на основі використання єдиного показника;

2. легкість визначення періоду, в якому СП та / або конкретна соціальна програма, була найбільш відповідною до потреби найуразливіших та нужденних верств суспільства у підтримці – коли оптимальність умов надання соціальної підтримки забезпечила їй досягнення найкращих ефектів і впливів (найвищу релевантність);

3. простота в оцінюванні вплив реформування на ефективність соціальних програм та всієї соціальної підтримки;

4. швидкість проведення порівняльних досліджень, зокрема: виявлення з обраної кількості соціальних програм тієї, яка була найкраще / найгірше орієнтована на запобігання та подолання соціального ризику яким є бідність;

5. ранжувати соціальні програми за ступенем їх найбільшої відповідності до потреби найуразливіших та нужденних верств суспільства у підтримці й, відповідно, визначити порядок програм за пріоритетністю їх реорганізації та вдосконалення;

6. спрощення дослідження динамічних змін за тривалий період та оцінювання наслідків реформування й удосконалення окремих програм для релевантності усієї системи соціальної підтримки.

Отже, індекс релевантності – є зручним та корисним оціночним інструментом в процесі аудиту, прийняття рішень, планування і реалізації інших управлінських функцій в сфері соціальної підтримки населення в Україні. Включення його до діючої методики моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення в Україні сприятиме успішності інституалізації МтаО завдяки удосконаленню наявного апарату оцінювання соціальних програм.

Висновки до розділу 2

Соціальна підтримка населення в Україні вже не одне десятиліття знаходиться в стані трансформації, проте здійснені заходи не відзначаються послідовністю, узгодженістю заходів та дотриманням єдиного вектору змін, а

докладені зусилля не приносять очікуваного результату. Навіть в останні декілька років в умовах політико-економічної кризи державі не вдалося виробити чіткої концепції реформування: ліквідувавши одні програми – було започатковано інші, підвищивши соціально-економічні ефекти по одних допомогах – втрачено по інших, а замість того, щоб економити державні кошти і спрямувати їх до найбільш нужденних та соціально вразливих – збільшилися витрати бюджету на соціальну підтримку і ще більше небідних отримали до неї доступ.

Таке становище соціальної підтримки вимагало негайного реагування та кардинальних змін, не тільки по окремих програмах, а й в цілому, оскільки збереження діючих на той час параметрів, вимагало б постійного збільшення державних видатків на соціальну сферу, але при цьому не забезпечувало б запобігання нужденності та бідності. Категорійний принцип надання соціальної допомоги, який до того часу був домінуючим, виявився високовартісним і при цьому неефективним як із соціальної, так і з економічної точок зору. Ключовою проблемою програм, діючих на категорійних засадах, виявилася низька адресність, соціальна рентабельність, високі помилки «включення» та «виключення», в результаті соціальна підтримка потребувала значного фінансування і ледь помітно впливала на ситуацію з бідністю. Крім того, цей принцип порушував принцип соціальної справедливості та сприяв посиленню патерналістський настанов в суспільстві. Іншими словами, для досягнення кращих ефектів та очікуваних соціально-економічних впливів (зокрема, щодо зменшення масштабів бідності) система державної соціальної підтримки, насамперед модель її організації, все ще потребує удосконалення.

В Україні поряд із системою соціальної підтримки населення нагального втручання та реорганізації потребує система моніторингу та оцінювання соціальних програм, насамперед щодо можливості використання її продукту для прийняття управлінських рішень, в тому числі на державному рівні. Вивчення міжнародного досвіду в частині оцінювальної спроможності демонструє тенденції у бік спрощення інтерпретації отриманих результатів і намагання

використовувати єдиний показник для оцінювання ефективності та релевантності як всієї соціальної підтримки, так і окремих програм. Тож, зважаючи на означену ситуацію було запропоновано два підходи до удосконалення науково-методичного апарату оцінювання в Україні, а саме:

- інфографічний метод або «Data_viz» – як наочний спосіб подачі інформації, даних або знань у графічній формі, призначений для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації;
- інтегральний індекс релевантності – як метод, що дозволяє уникаючи синергетичних ефектів визначити загальний рівень ефективності та ступінь відповідності потребі / деякому «ідеалу» всієї соціальної підтримки на основі оцінювання соціальних програм, як її складових, або на основі оцінювання окремих параметрів.

При цьому, в рамках першого методу було розроблено граничні межі діапазонів основних показників (із відповідним кольоровим маркуванням), котрі використовуються при оцінюванні ефективності соціальних програм, і дозволяють чітко охарактеризувати ситуацію із соціальною підтримкою в країні. А також запропоновано межі та діапазони інтенсивності змін по цих показниках (із відповідним кольоровим маркуванням) для досліджень динамічних змін.

Взагалі обидва науково-методичні підходи дозволяють оперативно оцінити, порівняти програми між собою та в динаміці, виявити специфічні проблеми їх функціонування, а також структурувати їх за пріоритетністю реформування.

Апробація запропонованих підходів довела, що вони є зручним та корисним оціночним інструментом в процесі аудиту, прийняття рішень, планування і реалізації багатьох управлінських функцій в сфері соціальної підтримки населення в Україні. Включення їх до діючої методики моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення в Україні сприятиме успішності інституалізації МтаО завдяки елементарності інтерпретації отриманих оцінок соціальних програм.

Звісно реформування необхідно починати із чіткого уявлення про модель системи соціальної підтримки та визначення єдиної концепції щодо її побудови.

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, що викладені в розділі 2, опубліковані у роботах автора [144, 145, 146, 172, 173].

РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ НАПРЯМІВ РЕФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Сценарії реформування

Значна фрагментація системи соціальної підтримки в Україні, високі видатки на її утримання, порушення принципу соціальної справедливості при розподілі допомоги та в цілому незадовільні ефекти змушують керівництво держави вже не одне десятиліття шукати шляхи щодо її вдосконалення та модернізації. Нажаль, більшість часу реформування не мало чіткого вираженого вектору та узгодженості заходів, і навіть в останні декілька років в умовах політико-економічної кризи не вдалося виробити єдиної концепції щодо підвищення ефективності всієї соціальної підтримки та її окремих програм: ліквідувавши одні програми – було введено інші, підвищивши адресність по одних допомогах – було збільшено помилку «включення» по інших.

Активним інструментом в процесі удосконалення та реформування соціальної підтримки поряд із її моніторингом та оцінюванням є врахування міжнародного досвіду, в тому числі в історичній ретроспективі. Звісно кожен досвід є унікальним, стартові умови країн, проблеми та цілі є різними, не існує єдиного «найкращого» або «вірного» підходу до покращення ефективності соціальної підтримки та її впливів на подолання нужденності чи соціального відторгнення, проте кожен досвід є корисним. Так, в рамках даної дисертації на особливу увагу заслуговує практика Турції, яка визнана в останні декілька років однією із прогресивних у світі, в частині модернізації процесу надання допомоги і менеджменту в системі соціальної підтримки, а також підвищення їх ефективності та релевантності. Її винятковість (яка і становить інтерес для України) полягає в тому, що за дуже короткий термін уряду вдалося запровадити інформаційну систему управління в сфері соціального захисту. Переведення значної кількості програм соціальної підтримки в електронне середовище значно

спростило їх менеджмент, процедури подання заяв, перевірок та надання виплат і призначення послуг, сприяло посиленню системності та комплексності допомоги, підвищенню рівня охоплення, адресності соціальних програм, спрямованості коштів нужденним та впливу на бідність, забезпечило зростання соціальної рентабельності та фінансово-економічної доцільності [174, 175].

Зважаючи проблеми в організації та функціонуванні соціальної підтримки населення України, а також наявні фінансові, матеріально-технічні, людські та інші ресурси і можливості, ретельно вивчивши міжнародний досвід щодо моделей організації систем соціальної підтримки, шляхів їх модернізації і реформування, пропонуємо наступні сценарії реформування соціальної підтримки населення в Україні.

Реформування, як відомо, має спиратися на чітку концепцію, яка б враховувала не просто зміну механізмів надання соціальної підтримки в рамках однієї чи декількох програм, а обов'язково забезпечувала б дотримання балансу між економічними витратами та соціальними ефектами, тобто одночасно відповідала б принципу соціальної справедливості та економічної виправданості.

Отже, концепція створення нової моделі або інтегрованої системи соціальної підтримки населення (далі – ІСП) в Україні передбачає:

- зосередженість на найбільш нужденних та вразливих контингентах;
- оптимізація наявних соціальних програм та проектів;
- створення електронного середовища, в якому ІСП буде функціонувати;
- запровадження інформаційної системи управління в сфері соціальної підтримки, включаючи моніторинг та оцінювання.

Зосередженість на найбільш нужденних та вразливих контингентах – тобто, чим «біднішою та більш соціально відторгненою» є особа, тим більше соціальної підтримки вона потребує, а значить – має отримати, і навпаки, чим далі особа знаходиться від стану крайньої нужденності, тим менше турботи від

інших вона потребує, а значить – менше²⁶ допомоги отримає; тобто нужденні та вразливі складають «ядро» контингентів, яким держава надає соціальну підтримку (рис. 3.1).

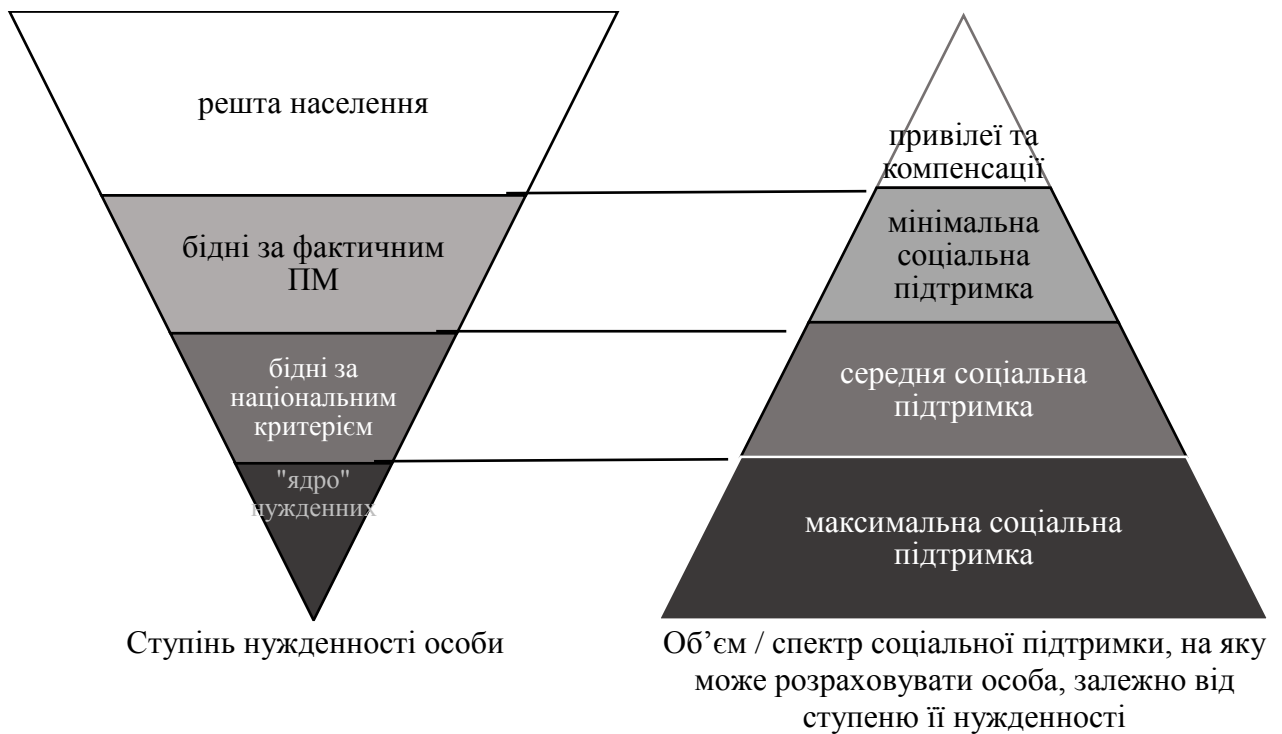
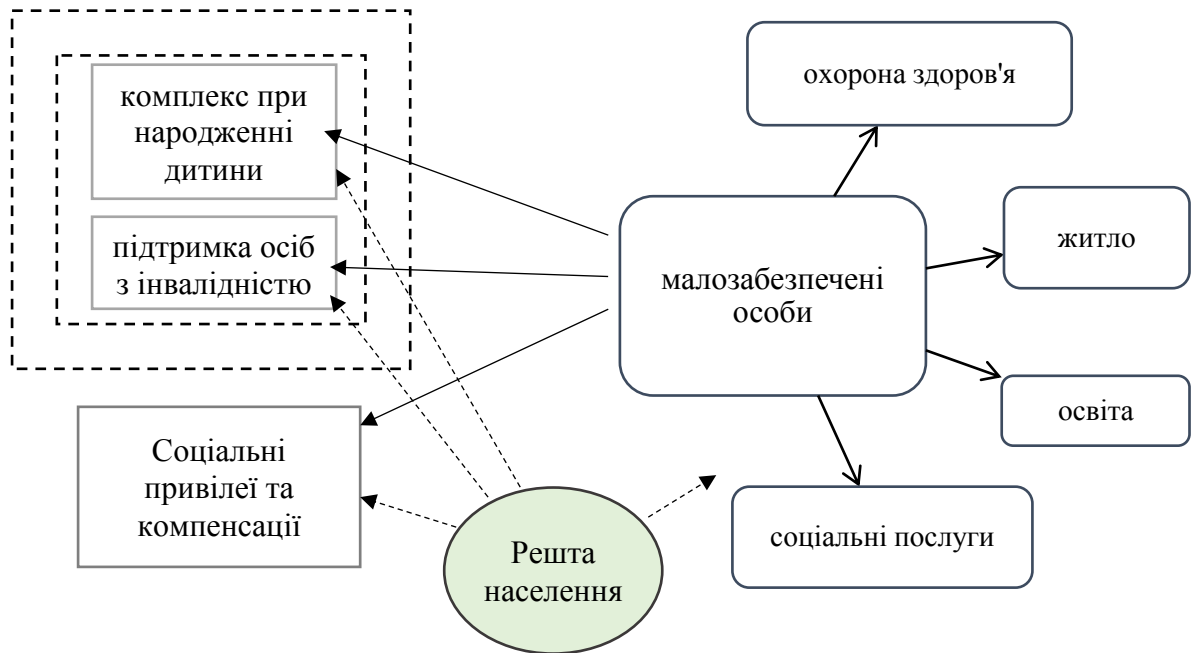

Рис. 3.1. Концептуальні принципи нової моделі інтегрованої соціальної підтримки

Джерело: авторська розробка.

Соціальна підтримка найбільш вразливих верств населення України відбуватиметься насамперед в напрямку підтримки доходів та базуватиметься на однойменному профільному блоці. Відповідно програмою-платформою буде виступати державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям (ДСДМС), як основна та єдина з нині діючих програм, що спрямована на підтримку найменш забезпечених верств населення та забезпечення їм рівня життя не нижче прийнятого в суспільстві. Також найбільш вразливі особи матимуть право на отримання соціальних допомог, послуг та пільг із усіх інших профільних блоків та за усіма напрямками, згідно із реальними потребами в них (рис. 3.2.).

²⁶ Мається на увазі, що буде обмежено коло соціальних програм, на які матимуть право найбільш вразливі верстви населення, тоді як допомога або послуга буде надана в повному обсязі.

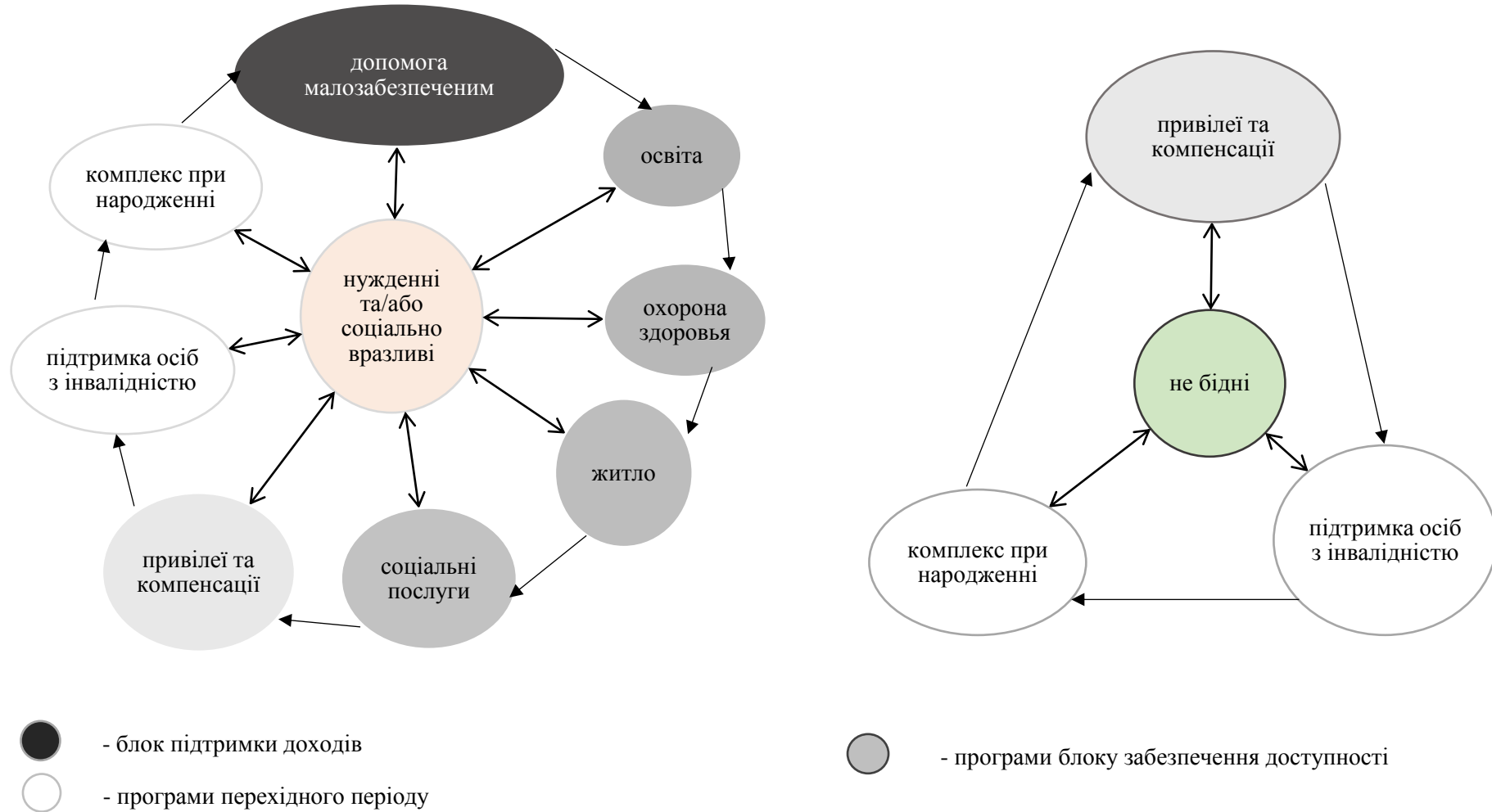

----- профільні блоки соціальної підтримки та зв'язки перехідного періоду

Рис. 3.2. Блок-схема організації моделі ІСП перехідного періоду реформування

Джерело: авторська розробка.

Іншими словами, подаючи заявку та відповідний пакет документів до органів соціального захисту на отримання допомоги по малозабезпеченості, заявник автоматично буде перевірений на необхідність отримати інші види соціальної підтримки, як наприклад, житлові субсидії, допомогу одиноким матерям, пільги на проїзд, забезпечення доступності до медичного обслуговування, отримання психологічної або юридичної консультації тощо. Тобто звернувшись за однією допомогою, нужденна особа отримає увесь комплекс підтримки на яку потребує та має право (рис. 3.3.).

**Рис. 3.3. Алгоритм перевірки потреби особи в соціальній підтримці за профільними блоками ІСП залежно від
нужденності претендента**

Джерело: авторська розробка.

З іншого боку, небідна особа, звертаючись до органів соціального захисту за певною категорійною допомогою, як наприклад, при народженні дитини, також буде перевірена в частині визначення її потреб щодо участі в інших соціальних програмах. Однак, спираючись насамперед на її матеріальне забезпечення, що в першу чергу визначає спроможність піклуватися про себе самостійно, підтримка держави обмежиться лише тією допомогою, за якою вона звернулася (див. рис. 3.3.).

Організоване таким чином надання соціальної допомоги та послуг, забезпечить максимальне дотримання принципу соціальної справедливості, дасть змогу покращити адресність й охоплення соціальною підтримкою бідних, знизити помилку «включення», а також запобігти розпорошенню коштів на тих, хто може самостійно піклуватися про себе.

Створення ІСП шляхом упорядкування наявних соціальних програм (проектів), насамперед, за рахунок скорочення їх кількості, а також максимальної інтеграції в межах декількох програм-платформ всіх чинних загальних та цільових програм із надання соціальної допомоги. Програми-платформи в свою чергу входитимуть до спеціалізованих або профільних блоків, які визначатимуть сфери надання соціальної підтримки.

Не всі чинні програми соціальної підтримки населення України можуть бути інтегровані в конкретну програму-платформу і не для всіх програм процес інтеграції є доцільним та виправданим, принаймні на даному етапі. Тому, певна кількість допомог впродовж перехідного етапу реформування залишиться функціонувати паралельно у вигляді самостійних блоків ІСП, зокрема категорійні програми (у напрямку підтримки доходів), що націлені на:

- підтримку беззаперечно соціально вразливих контингентів, як допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям інвалідам;
- досягнення конкретного соціально-економічного ефекту, наприклад, допомога сім'ям з малолітніми дітьми, котра націлена як на підвищення народжуваності, так і на забезпечення виховання дітей в сім'ях.

Якщо не порушувати принцип соціальної справедливості, то й ці соціальні програми, що передбачають грошові виплати, варто надавати виключно самим нужденним, тобто з обов'язковим врахуванням рівня доходів претендентів на них. Оскільки не завжди особа з інвалідністю або сім'я із новонародженою дитиною потребує на фінансову підтримку, тоді як може потребувати на соціальні послуги. Надання соціальних допомог виключно за категорійною ознакою може не забезпечувати адресності, соціальної спрямованості коштів до бідних і не виправдовуватиметься з економічної точки зору, оскільки кошти будуть потрапляти до небідних. Проте цей крок є виправданим за умов розвиненої економіки та вільної активізації на ринку праці осіб високими ризиками бідності.

Соціальна підтримка в напрямку забезпечення доступності для населення охорони здоров'я, освіти та гідних житлових умов також пропонується створити окремі профільні блоки. Зараз в Україні в державних закладах послуги з охорони здоров'я та навчання надаються на безоплатній основі, на відміну від недоступної житлової сфери, а програми в них є адресними²⁷, то медицина та освіта в цілому характеризуються як доступні для українців. Однак, враховуючи напрями реформування в них, не можна не зважити на ризик того, що їх послуги згодом стануть менш доступними чи взагалі недоступними для певних категорій населення (як з точки зору браку коштів, так і територіальної недоступності). Наприклад, внаслідок запровадження страхової медицини, як показує світова практика, найменш забезпечені верстви населення наражаються на ризик депривації в частині отримання медичних послуг. В світовій практиці, щоб запобігти проявам позбавлень в сфері медицини, держава надає підтримку або на етапі придбання страхового полісу, або на етапі розрахунку за отримане лікування. Крім того, враховуючи, що в Україні в 2017 р. близько 28% населення зазначили, що вони все ж потерпали від позбавлень в сфері охорони здоров'я та понад 8% в сфері освіти, процес інтеграції до ІСП спеціалізованих однойменних

²⁷ Відповідно категорії бенефіціаріїв складають учні, особи хворі на цукровий діабет, ВІЛ / СНІД позитивні та ін., для яких діють цільові програми як «Шкільний автобус», відшкодування вартості коштів на лікарські засоби та ін., про що більш детально йшлося в п. 1.3. даної дисертації.

блоків можна розпочинати вже сьогодні з чинних в країні цільових програм [176].

Систему соціальних пільг, котра вже сьогодні представлена окремим блоком соціальної підтримки, зважаючи на її масштабність та фрагментацію на перших етапах реформування можна її залишити взагалі без змін. Враховуючи те, що завжди в державі існують громадяни, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, як, наприклад, ветерани війни, учасники бойових дій, особи постраждалі від техногенних або інших катастроф, визнаних на державному рівні (ліквідатори та постраждалі від аварії на ЧАЕС) та ін., то соціальні програми з їх підтримки можна включити до напрямку «соціальних компенсацій та привілеїв». В якому в свою чергу створити дві програми-платформи із підтримки «учасників бойових дій та постраждалих від їх наслідків» та «ліквідаторів та постраждалих від техногенних та ін. катастроф державного масштабу».

Реорганізація діючої системи соціальних пільг передбачає оптимізацію загальної кількості пільгових категорій. Крім того, оскільки отримувачі компенсацій та соціальних привілеїв не завжди є нужденними особами, то в майбутньому для забезпечення вищої ефективності цього напрямку соціальної підтримки доцільно було б реалізовувати його за комбінованим принципом. Іншими словами, враховувати рівень доходу потенційного реципієнта при визначенні розміру соціальної компенсації або привілею (табл. 3.1.).

Особливості організації нової моделі інтегрованої соціальної підтримки

Діюча модель соціальної підтримки	Напрямок підтримки	Майбутня інтегрована модель соціальної підтримки		
		Профільні блоки підтримки	Програма-платформа	Модулі до програми-платформи
Соціальні програми				
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	Підтримка доходів	Найменш забезпечених верств населення	Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	одиноким матерям
Державна соціальна допомога сім'ям з дітьми, в тому числі при народженні, одиноким матерям, при усиновленні, встановленні опіки та піклування				
Допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю				субсидії на житлово-комунальні товари та послуги
Житлові субсидії				
Цільові програми медичної підтримки осіб із невиліковними хворобами (ВІЛ, СНІД, туберкульоз, цукровий діабет тощо)	Забезпечення доступності²⁸	Охорона здоров'я	мінімальне медичне страхування	страхові поліси
			допомога особам, які мають невиліковні хвороби	ліки за рецептами лікарів
Цільова програма «Шкільний автобус»; харчування у дитячих садках та школах		Житло	соціальне житло	забезпечення соціальним житлом, притулками та ін. осіб, які нещодавно повернулися з місць позбавлення волі, сиріт та ін. соціально вразливих категорій

²⁸ В залежності від рівня доходів претендентів на соціальну підтримку за даним напрямком передбачається надання допомоги або повністю на безоплатній основі, або за диференційованими тарифами.

Продовження таблиці 3.1.

Діюча модель соціальної підтримки	Напрямок підтримки	Майбутня інтегрована модель соціальної підтримки		
		Профільні блоки підтримки	Програма-платформа	Модулі до програми-платформи
Соціальні програми	Забезпечення доступності ²⁹	Освіта	Дошкільна	«ваучери» на відвідування дошкільних навчальних закладів
			Середня	«Шкільний автобус»; «харчові талони» та ін.
Соціальні послуги (увесь спектр)	Соціальне залучення	Соціальні послуги	***	соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-медичні; соціально-економічні; юридичні; послуги з працевлаштування; інформаційні
Учасникам бойових дій, ветеранам війни, дітям війни, жертвам нацистських переслідувань, інвалідам війни та ін.	Привілеї та компенсації	Учасникам бойових дій та постраждалим від їх наслідків		підтримка надаватиметься виходячи із наявних програм та проектів діючих в новій системі
Постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС, ліквідатори аварії та її наслідків				
Особам за професійною ознакою (шахтарям, військовим, суддям та ін.)		Ліквідаторам та постраждалим від техногенних та ін. катастроф державного масштабу	***	підтримка надаватиметься виходячи із наявних програм та проектів діючих в новій системі
Багатодітним родинам				
інші				

*** - не існує і не можливо створити єдину програму, яку б можна було використати у якості платформи

Джерело: авторська розробка.

²⁹ В залежності від рівня доходів претендентів на соціальну підтримку за даним напрямком передбачається надання допомоги або повністю на безоплатній основі, або за диференційованими тарифами.

Зауважимо, що за напрямком «Забезпечення доступності» не представляється можливим інтегрувати наявні соціальні програми в межах якоїсь однієї соціальної допомоги, оскільки цей напрямок є специфічним видом підтримки, на який може потребувати будь-яка особа не залежно від соціально-економічного статусу чи приналежності до конкретної категорії вразливих. Тобто, на підтримку в частині забезпечення доступності до послуг медичної сфери однаково можуть потребувати і малозабезпечені особи, і особи з інвалідністю, і сім'ї з дітьми. Тож цей напрямок СП сам має бути повністю інтегрований до системи соціальної підтримки, а потреба в ньому реципієнтів має визначатися в індивідуальному порядку і за будь-яких умов.

Залежно від строків створення й запровадження в Україні електронного середовища та його функціональних можливостей, можливо згодом до ІСП буде інтегровано систему соціального страхування або у вигляді окремого блоку, або у вигляді модулів до інших спеціалізованих блоків.

Розробка електронного середовища (далі – е-середовище), яке матиме формат електронного державного порталу, на якому буде міститися вся необхідна інформація щодо надання соціальної підтримки, і на базі якого буде створено електронну «інфраструктуру» для обміну даними між усіма учасниками процесу.

Обов'язковою вимогою щодо ефективного функціонування е-середовища є створення необхідних баз даних у профільних державних відомствах та установах або гармонізація наявних з метою їх інтеграції до єдиної інформаційної системи і забезпечення можливості обміну даними між ними.

Створення е-середовища є тим механізмом, який дасть змогу на практиці забезпечити «реверсність» інформаційного потоку між ним як центром менеджменту, аудиту та прийняття рішень, і рештою учасників соціальної підтримки як процесу. Звернення потенційного реципієнта до органів соціального захисту за отриманням допомоги (чи за допомогою заповнення паперової заяви, чи через реєстрацію на сайті або в мобільному додатку тощо), дає старт інформаційним процесам зі збору, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів.

Соціальний працівник формує електронні запити до відповідних міністерств та відомств, які дозволять отримати повне уявлення про демографічні, економічні та соціальні характеристики заявника (а за потреби його сім'ї), що дасть змогу визначити коло його індивідуальних потреб, а також спрямувати до нього (не навпаки, як діє зараз) всі види соціальної підтримки на які він потребує. Для цього, соціальний працівник спрямує інформацію про виявлені потреби у підтримці конкретного заявника до профільних соціальних програм та відомств (якщо призначається допомога у формі соціальних послуг чи пільг), а також до банківської системи (якщо призначається допомога у формі соціальних виплат).

В той же час, доступна, оперативна і повна статистична інформація про стан реалізації соціальної підтримки населення спрямовується до керівництва держави для формування державної політики в усіх сферах життя (рис. 3.4.).

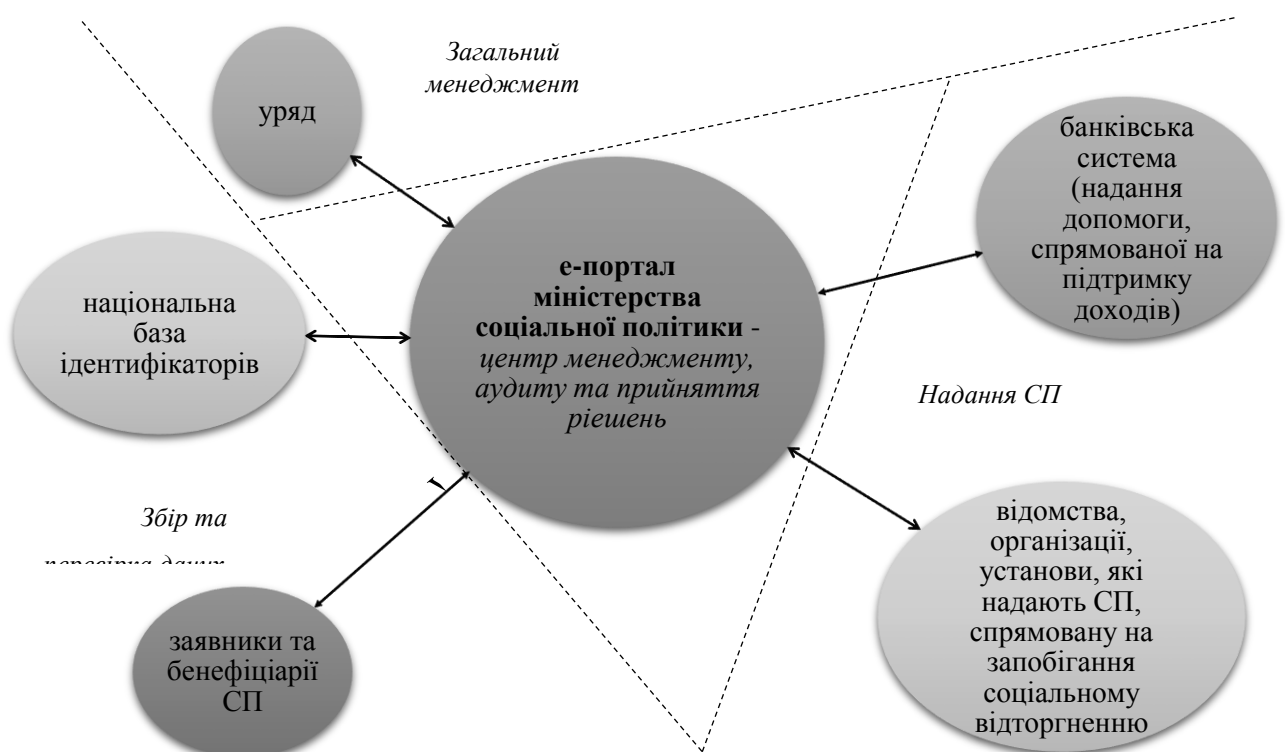

Рис. 3.4. Потіки даних між учасниками процесу соціальної підтримки
Джерело: авторська розробка.

Крім того, для повноцінного функціонування СП в е-середовищі, обов'язково мають бути розроблені спеціальні модулі, як відповідатимуть за поетапність надання соціальної підтримки, а саме:

- модуль реєстрації заявників, в тому числі онлайн;
- модуль запитів до бази ідентифікатора та перевірки інформації;
- модуль визначення права на конкретний вид допомоги та послуг (наприклад, за бальною методикою) – це дасть змогу уникнути суб'єктивних впливів при визначенні стану нужденності;
- модуль-маршрутизатор, зокрема направлення заявника згідно зібраної інформації щодо його потреб та прав до відповідних програм та ін..

Також сучасні системи соціальної підтримки мають практику застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення збору, передачі, збереження, обміну даними та інших процедур, пов'язаних із інформацією стосовно призначення і надання соціальної підтримки. Наприклад, створення електронних сервісів (SMS-сповіщень) та додатків (в тому числі мобільних), особистих кабінетів користувачів на порталі провайдера послуг (в даному випадку профільних міністерств).

Зауважимо, що Україна вже має певний досвід та практичні результати з організації функціонування е-сервісів, а також проводить модернізацію системи соціальної підтримки в напрямку запровадження інформаційно-аналітично системи управління соціальною підтримкою населення України, яка має назву «E-SOCIAL». В рамках її впровадження передбачається створення централізованої інформаційної системи (яка базуватиметься на використанні прикладного програмного забезпечення рівня Enterprise) із забезпеченням доступу користувачів до прикладних задач через веб-інтерфейс [177].

Міністерство соціальної політики разом з Міністерством юстиції та Державним агентством з питань електронного урядування розробили електронний сервіс, який дозволяє сім'ям із новонародженими дітьми подавати заяву на участь у відповідній програмі он-лайн на сайті Мінсоцполітики (за посиланням e-services.msp.gov.ua) [174]. Також існують електронні бази даних щодо отримувачів державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям на рівні районних управлінь (далі – МДРУ), яку формує Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики

України»; та «Єдиний державний реєстр отримувачів житлових субсидій» (за посиланням subsidii.ioc.gov.ua) [179].

В цілому як показує досвід Турції створення необхідних баз даних, їх інтеграція та розміщення на єдиному веб-порталі може бути здійснено доволі швидко, але це потребує значних ресурсів (фінансових, людських, та ін.), і не обов'язково має бути розпочато реформування діючої соціальної підтримки саме зі створення е-середовища. Розробка електронної інфраструктури та необхідного програмного забезпечення може відбуватися як після інтеграції соціальних програм, так і паралельно.

Запровадження інформаційної системи управління в сфері соціальної підтримки, на базі створеного єдиного електронного середовища, яке дасть змогу мати єдину базу заявників та реципієнтів соціальної підтримки, оперувати інформацією по всіх програмах соціальної допомоги та послуг, оперативно користуватися національною базою ідентифікаторів (податкової інспекції, міністерства охорони здоров'я, міграційної служби, органів державної реєстрації актів цивільного стану та ін.), що забезпечить ІСП:

- наявність статистичної інформації щодо нагальних потреб вразливих та нужденних членів суспільства в підтримці;
- прозорість призначень, уникнення дублювання, зловживань та шахрайства;
- скорочення бюрократичних формальностей та процедур, а також часу операцій із надання допомоги;
- підвищення ефективності використання державних ресурсів та коштів;
- більший рівень охоплення бідних, а також кращу націленість на найбільш нужденних та вразливих осіб, в тому числі, завдяки виявленню індивідуальних (профільних) потреб заявників;
- здатність оперативно перевіряти та оцінювати відповідність СП потребам суспільства, мати зворотній зв'язок в процесі моніторингу, швидко

приймати управлінські рішення та вносити корективи, використовувати інформацію для планування (в тому числі бюджетного) (рис. 3.5.).

Рис. 3.5. Інфраструктура інформаційної системи управління соціальною підтримкою за новою моделлю ІСП

Джерело: авторська розробка.

Отже, *концепція* побудови нової моделі соціальної підтримки населення в Україні або *інтегрованої соціальної підтримки* передбачає поступовий перехід всієї системи в електронне середовище, при одночасній оптимізації кількості соціальних програм (що спрямовані на підтримку доходів населення) до декількох профільних блоків, в рамках яких буде обрана єдина опорна програма; з цими блоками також будуть інтегруватися решта соціальних допомог та послуг, які спрямовані на забезпечення доступності населення до окремих соціальних сфер (освіта, охорона здоров'я, житло).

Сценарій 1. «Жорсткий перехід».

Майбутня модель ІСП передбачає єдиний профільний блок «підтримка доходів», який пропонується вважати «ядром» системи соціальної підтримки, до якого будуть додаватися профільні блоки інших напрямків. Однак, на перехідний період реформування, пропонується залишити три профільні блоки із

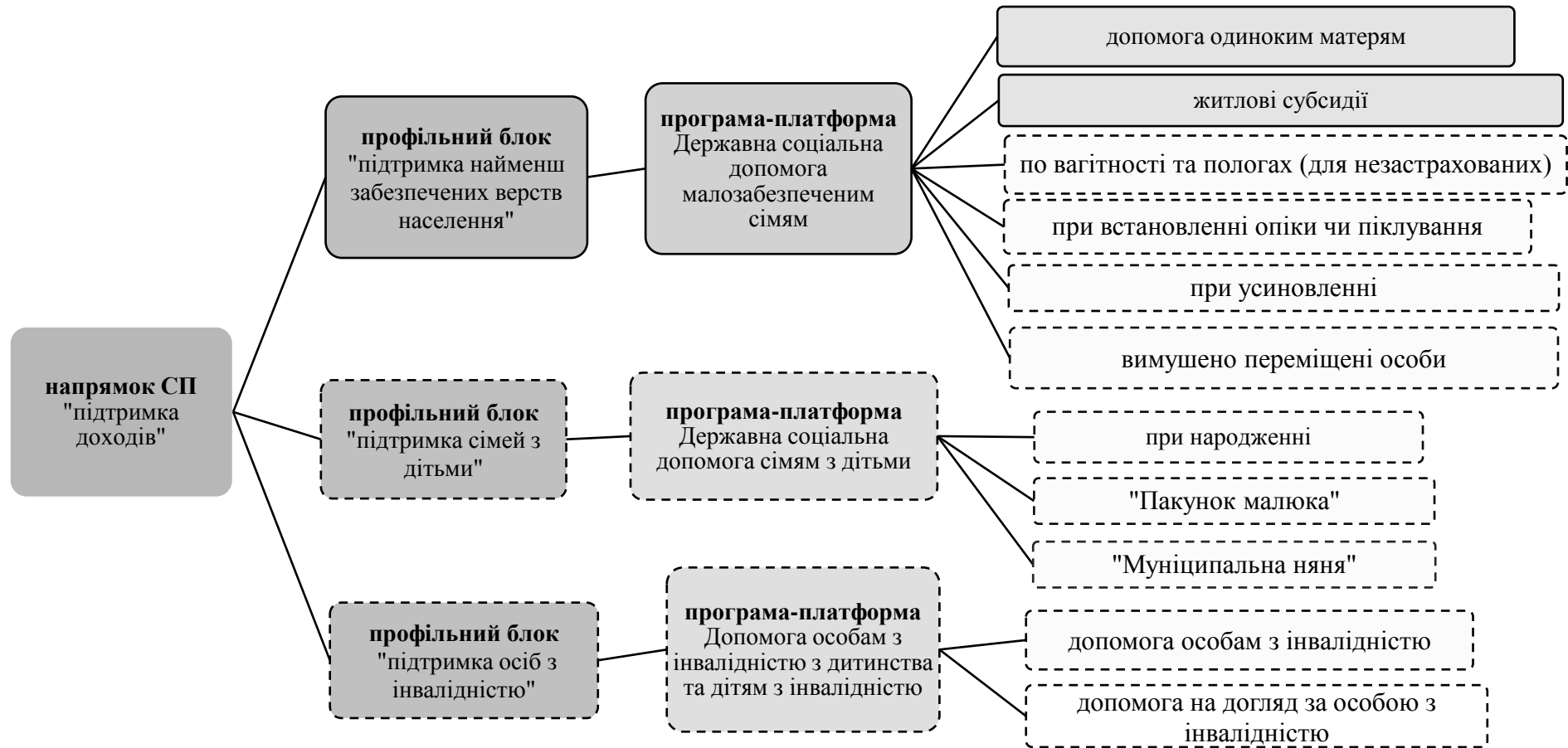
відповідними програми-платформами, це: 1) державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; 2) державна соціальна допомога сім'ям з дітьми (на її базі вже існує п'ять програм-модулів); 3) допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.

З них трьох, тільки до ДСДМС можливо та доцільно інтегрувати деякі програми, а саме: допомогу саодиноким матерям та програму субсидій на ЖКП, допомогу вимушено переміщеним особам, допомоги при усиновленні та встановленні опіки, по вагітності і пологах (для незастрахованих осіб).

Зауважимо ще раз, що виходячи із наявної статистичної бази не представляється можливим здійснити повне імітаційне моделювання за запропонованим сценарієм реформування діючої соціальної підтримки, тому в рамках даного сценарію буде враховано інтеграцію до ДСДМС лише допомоги на дітей саодиноким матерям та субсидій на ЖКП (рис. 3.6.).

Стосовно програми підтримки саодиноких матерів, такий крок обумовлений тим, що програма тримає курс на перехід від виключно категорійної принципу надання до адресного (як вже було згадано в п. 1.3. даної дисертації). Застосування для визначення права на отримання виплати порівняльного механізму³⁰, створює умови для її «гармонійного влиття» до ДСДМС.

³⁰ Мається на увазі, що при визначенні права на отримання допомоги на дітей саодиноким матерям застосовується механізм порівняння загального доходу неповної сім'ї із прожитковим мінімумом, встановленим для неї.

Примітка. ---- – відсутня достатня інформаційна база для здійснення імітаційного моделювання за сценарієм реформування СП

Рис. 3.6. Блок-схема інтеграції програм за напрямком «підтримка доходів» в перехідному періоді організації ІСП, Сценарій 1 «Жорсткий перехід»

Джерело: авторська розробка.

Враховуючи, що особи із цієї групи населення мають підвищені ризики бідності та соціальної вразливості, цілком логічно, що вони потребують і підвищеної соціальної підтримки, яка в даному випадку надаватиме деякі переваги (порівняно до інших осіб з категорії малозабезпечених). Ці прерогативи можуть стосуватися наступного:

- або нарахування виплати допомоги підвищеного розміру (порівняно з іншими малозабезпеченими сім'ями; і ця умова матиме сенс тільки у разі, якщо поріг відбору до програми ДСДМС не буде доведений до стовідсоткового рівня прожиткового мінімуму);
- або у створенні «лояльних» вимог до одиноких матерів щодо їх участі на ринку праці (як обов'язкової вимоги для отримання виплати для тих, хто не працює).

Аргументом на користь інтеграції програми житлових субсидій до ДСДМС є обраний державою курс на відновлення соціальної справедливості в частині зменшення потрапляння соціальної допомоги до не бідних категорій населення, що в цілому переносить акценти основної мети програми із запобігання зростання заборгованості населення у сплаті за ЖКП, на підтримку нужденних.

У разі інтеграції житлових субсидій до ДСДМС, право скористатися цією програмою матимуть усі малозабезпечені сім'ї. при цьому, пропонується зберегти діючий порядок надання населенню субсидій на ЖКП³¹ (принаймні на перших етапах реформування СП), а значить при визначення розміру субсидії та обов'язкового відсотку платежу за ЖКП до загального сукупного доходу претендента будуть враховуватися соціальні виплати, які призначаються структурним підрозділом з питань соціального захисту населення, тобто ДСДМС (включаючи інтегровану допомогу одиноким матерям).

Оскільки програма субсидій на ЖКП буде орієнтована на найбільш нужденних громадян, то при обрахунку сукупного доходу сім'ї-претендента можна буде відмовитися від процедури присвоєння працездатним особам доходу

³¹ п. 4 та п. 10 [180].

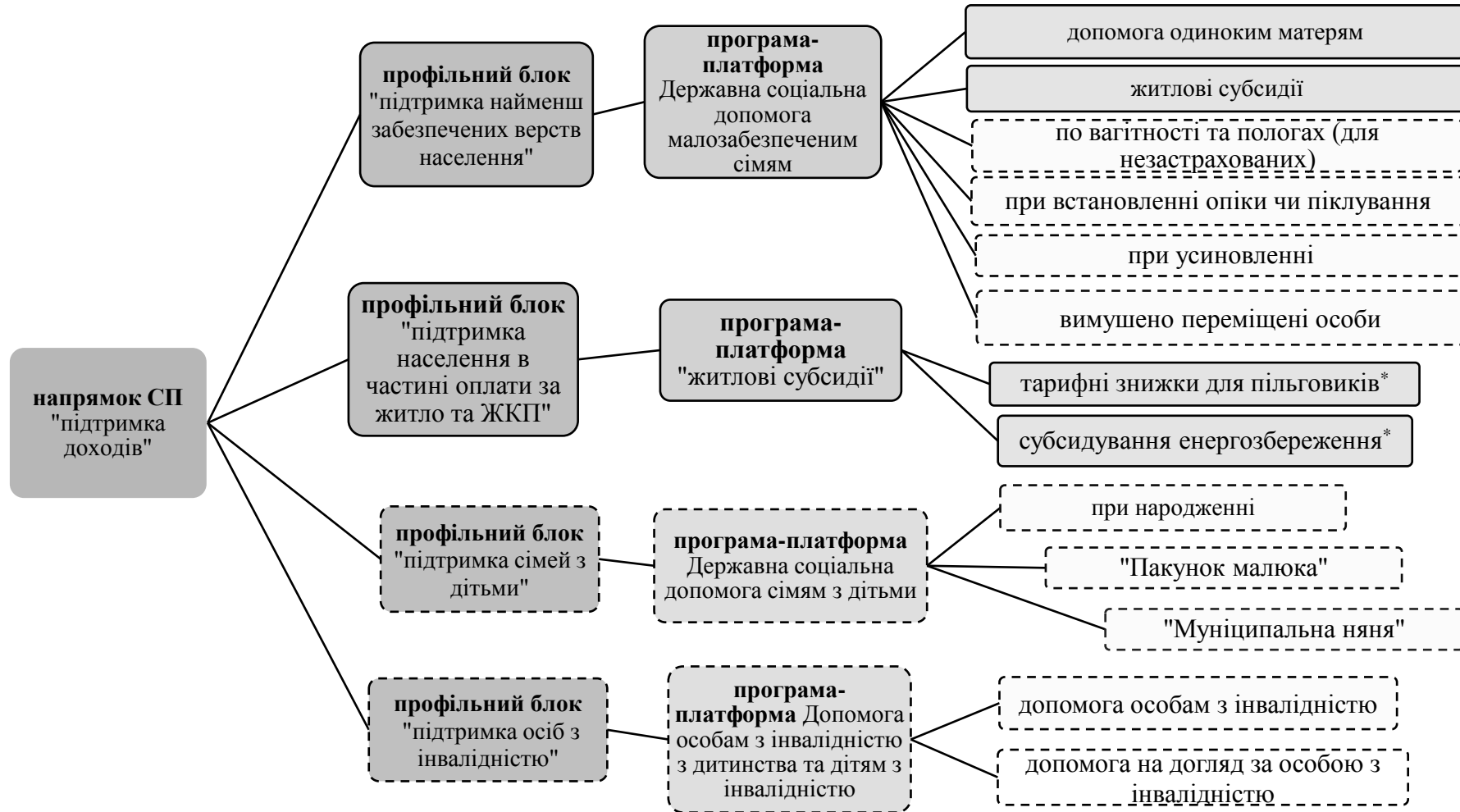
у розмірі, що дорівнюватиме декільком прожитковим мінімумам. Натомість, у якості обов'язкової умови щодо надання підтримки пропонується застосовувати вимоги до активізації непрацюючих працездатних осіб на ринку праці. Це дасть змогу запобігати поширенню патерналістських настанов серед отримувачів та «фільтрувати» потрапляння до програми осіб із прихованими доходами.

Також нагадаємо, що малозабезпечені особи при потребі та у разі відповідності їх соціально-економічних характеристик правилам програм із інших профільних блоків, зможуть одночасно бути їх учасниками (наприклад, малозабезпечені особи зможуть отримати допомогу при встановленні опіки чи піклування, а також скористатися програмами з безоплатного харчування дітей у школі чи медичного обслуговування).

Таким чином, згідно запропонованого Сценарію 1 «Жорсткий перехід»:

- в ДСДМС інтегрується у вигляді модулів: на спеціальних умовах допомога одиноким матерям, а також зі збереженням діючого механізму нарахування програма житлових субсидій;
- право на всі модулі матимуть виключно учасники ДСДМС;
- інші особи, котрі мають право на інші види соціальних допомог і соціальних послуг, можуть не мати права на ДСДМС та /або житлові субсидії;
- ті особи, котрі виходять за «межі» встановленого порогу надання соціальної підтримки, не мають права на будь-яку допомогу.

Сценарій 2. «Помірний перехід». Його відмінність від Сценарію 1 полягає в тому, що контингент отримувачів житлових субсидій не буде обмежуватися виключно малозабезпеченими особами, оскільки пропонується ввести зміни до правил визначення права на її отримання: особи, чий загальний сукупний дохід буде нижчим від фактичного рівня прожиткового мінімуму для сім'ї, зможуть скористатися цією соціальною програмою. Підкреслимо ще раз, що наявної статистичної бази не достатньо для здійснення імітаційного моделювання за повним сценарієм реформування діючої соціальної підтримки, тому в рамках даної дисертації було вирішено обмежитися врахуванням змін щодо допомоги на дітей одиноким матерям та житлових субсидій (рис. 3.7.).

Примітка. * як можливі варіанти інтеграції та оптимізації соціальних програм.

---- – відсутня достатня інформаційна база для здійснення імітаційного моделювання за сценарієм реформування СП

Рис. 3.7. Блок-схема інтеграції програм за напрямком «підтримка доходів» в перехідному періоді організації ІСП, Сценарій 2 «Помірний перехід»

Джерело: авторська розробка.

Сума допомоги визначатиметься згідно діючого порядку призначення та надання субсидій [176]. Оскільки контингент потенційних учасників програми значно розшириться³² (за даними 2017 р. в Україні майже 51% населення мали доходи нижчі за фактичний прожитковий мінімум) [181], не варто відмовлятися від процедури присвоєння доходу в розмірі мінімальної заробітної плати для непрацюючих працездатних. Також, як і за Сценарієм 1, при визначенні обов'язкового відсотка платежу за ЖКП та розміру субсидії, будуть враховуватися до загального сукупного доходу претендента всі інші допомоги, зокрема ДСДМС, допомога при народженні, пільги та інші соціальні трансферти [182].

На аналогічних засадах та умовах, викладених в Сценарії 1, відбудеться інтеграція допомоги одиноким матерям до ДСДМС. При цьому, малозабезпечені та реципієнти субсидій зможуть паралельно отримувати підтримку за інших профільних блоків ІСП (при потребі та у разі відповідності їх соціально-економічних характеристик правилам програм, представлених в них).

Таким чином, згідно запропонованого Сценарію 2 «Помірний перехід»:

- реципієнти ДСДМС, як найбільш нужденні, мають право при потребі скористатися усіма наявними програмами підтримки;
- допомога одиноким матерям інтегрується до ДСДМС на умовах Сценарію 1;
- ті особи, котрі мають право на житлову субсидію, можуть не мати право на ДСДМС;
- ті особи, котрі мають право на інші види соціальних допомог і соціальних послуг, можуть не мати права на ДСДМС та /або житлові субсидії;
- ті особи, котрі виходять за «межі» встановленого порогу надання соціальної підтримки, не мають права на будь-яку допомогу.

Обов'язкові умови реалізації моделей ІСП за обома сценаріями.

³² Порівняно зі Сценарієм 1.

По-перше, для того, щоб ДСДМС змогла виступати у якості «платформи», а блок підтримки найменш забезпечених сімей виконував роль «ядра» ІСП (див. рис. 3.1.), умови та правила її надання потребують узгодження із ситуацією з бідністю. Мова йде про те, що нині участь в програмі ДСДМС бере тільки вкрай бідне населення, доходи якого мають бути в 2-3 рази меншими від офіційної межі бідності для того, щоб їм було надано соціальну підтримку [183]. Наприклад, поріг для входження до програми осіб працездатного віку в 2016 р. становив 302 грн. на місяць, а дитини у віці до 6 років – 1035,5 грн., тоді як межа відносної бідності дорівнювала 1827 грн., законодавчо встановлений прожитковий мінімум – 1388 грн. на особу на місяць, а фактичний прожитковий мінімуму – аж 2642 грн. Відтак, населення із доходами вищими за поріг відбору до програми та меншими від межі бідності ризикує бути «виключеним» із системи соціальної підтримки.

Крім того, починаючи з 2017 р. в Україні на соціальні стандарти перестали покладати функції соціальних гарантій, тож застосування повної величини прожиткового мінімуму при визначенні права на соціальну підтримку є виправданим як з економічної, так із соціальної точки зору. Тому, відмова від категорію «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» і використання безпосередньо категорії «прожитковий мінімум» при визначенні права на участь в програмі ДСДМС, хоча і є ризиковим кроком в частині підвищення загальних витрат на програму та в цілому на ІСП, проте в купі з іншими кроками (такими як надання пільг на адресних засадах, скорочення кількості соціальних програм, відмова від доплат в межах програми та ін.) має призвести до економії державних коштів, підвищення соціальної рентабельності та рівня охоплення бідних соціальною підтримкою.

По-друге, надбавки на дітей пропонується скасувати, оскільки їх розмір буде частково «компенсований» використанням 100% прожиткового мінімуму замість рівня його забезпечення, що сприятиме відновленню соціальної справедливості по відношенню до дітей з небагатодітних родин, знизить

фінансове навантаження на державний бюджет, а також дасть змогу підвищити адресність соціальної підтримки.

По-третє, певних змін потребують правила участі в програмі ДСДМС, зокрема для осіб працездатного віку, котрі не працюють. З метою мінімізації патерналістських настроїв серед цієї категорії осіб, а також їх соціальної реабілітації в частині здатності самостійно піклуватися про своє життя та долати складні життєві обставини, що відповідає принципу «welfare to work» (який визначає сучасність соціальної підтримки), пропонується ввести для них наступні вимоги:

- на вибір: обов'язкова реєстрація в центрі зайнятості (ця вимога діє і зараз), або участь у громадських роботах не менше 10 годин на тиждень, або часткова зайнятість не менше 20 годин на тиждень (в тому числі для дорослих осіб із багатодітних родин)³³;
- сім'ї з працездатними непрацюючими особами, які впродовж участі в програмі відмовилися певну кількість разів від працевлаштування, участі в громадських роботах, навчання тощо, втрачають право на отримання виплат з моменту останньої відмови і на наступні 6 місяців, проте можуть претендувати на отримання мінімальної допомоги в натуральній формі (продуктами харчування, засобами гігієни) [137].

Наразі оцінка можливих ефектів та впливів на загальну ефективність програми та всієї СП в результаті запровадження зазначених вимог до непрацюючих працездатних осіб-реципієнтів програми ДСДМС потребує окремого моделювання та ретельних обрахунків, що не входить в завдання даної дисертації.

³³ Поширена практика в США та Франції, яка дуже добре себе зарекомендувала.

3.2 Моделювання варіантів інтегрованої соціальної підтримки

Моделювання реформування соціальної підтримки населення в Україні за сценаріями, запропонованими у п. 3.1. даної дисертації, було здійснено на основі масиву даних ОУЖД України за 2016 р..

В основу розрахунків покладено імітаційне моделювання з використанням мікроданих, яке передбачає зміну лише деяких, бажаних параметрів моделі:

по-перше, зміни правил участі в програмі-платформі: основною вимогою до потенційних реципієнтів програми ДСДМС є відповідність рівня їх загального сукупного доходу певному стандарту – прожитковому мінімуму (далі – ПМ) для сім'ї, який складається відповідно із рівнів забезпечення прожиткового мінімуму для основних соціально-демографічних груп населення, які і пропонується змінити;

по-друге, інтеграція декількох програм до однієї програми-платформи шляхом зміни правил відбору до них, а саме: правила відбору до участі в програмі, що інтегрується, будуть змінені на правила відбору тієї програми, до якої вона інтегрується, в нашому випадку допомога самотнім матерям та субсидії будуть надаватися за правилами програми ДСДМС тобто тільки малозабезпеченим особам.

З цією метою в масиві ОУЖД, який включає дані про десять тисяч обстежених домогосподарств, для кожного з них були змодельовані дані:

1. новий рівень забезпечення прожиткового мінімуму, як критерій визначення права на участь в програмі ДСДМС та на участь в модулях інтегрованих з нею програмах;

2. новий сукупний дохід сім'ї для визначення її права на соціальну допомогу (тобто загальний дохід без врахування виплат по програмах ДСДМС, самотнім матерям та субсидій на ЖКП);

3. новий розмір виплат реципієнту – згідно діючого механізму нарахування ДСДМС розмір допомоги визначається як різниця між рівнем

забезпечення прожиткового мінімуму на сім'ю та її загальним сукупним доходом;

4. новий розмір призначеної допомоги (який напряму залежить від зміни рівня забезпечення прожиткового мінімуму).

В результаті змін вхідних параметрів програми відбудуться зміни по вихідних показниках; в рамках даного дослідження інтерес становлять наступні:

- чисельність реципієнтів, які матимуть право стати учасниками ІСП;
- сума загальних витрат на ІСП (програму);
- соціальна рентабельність – скільки копійок з кожної витраченої на інтегровану програму гривні буде спрямовуватися на зниження доходів бідного населення (глибина бідності);

- спрямованість коштів – яка частка коштів витрачених на ІСП, потраплятиме до двох нижніх децильних груп;

- адресність – якою буде частка бідних серед учасників ІСП;

- помилка «виключення» – яка частка бідних не матиме права отримувати підтримку інтегрованої програми.

Для аналізу отриманих за підсумками моделювання ефектів зазвичай використовується базова або нульова модель. В нашому випадку, для вибору оптимального варіанту нових правил участі в програмі ДСДМС, а також для сценаріїв змін до всієї СП, необхідно буде визначити для своєю базову модель. Це пов'язано із напрямками реформування СП згідно до запропонованих сценаріїв.

Так, для проміжного розрахунку підвищення рівня прожиткового мінімуму, за вихідні параметри *Варіант 0* було взято фактичні показники ефективності програми ДСДМС. Тому що, незалежно від того одна або дві програми будуть інтегровані у вигляді блоків до ДСДМС, головною умовою для визначення права на участь в них буде перебування у стані малозабезпеченості. Іншими словами, тільки у разі, коли загальний сукупний дохід претендента на допомогу одиноким матерям та / або субсидій на ЖКП, не перевищує рівень забезпечення прожиткового мінімуму, визначеного для нього, він матиме право отримати цей вид допомоги.

Нагадаємо, що згідно ст. 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» до стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму, який встановлюється для основних соціально-демографічних груп населення, виходячи з реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України [109, 110]. Основною проблемою діючого рівня забезпечення ПМ є занижений поріг проходження до програми працездатних осіб та занижений розмір виплат для дітей, який намагаються компенсувати доплатою на кожну дитину³⁴. Проте, зниження порогу доплат за рахунок фіксованих виплат зміщує акценти адресації коштів і порушує принцип соціальної справедливості при наданні допомоги. За оцінками українських експертів, заміна фіксованих доплат на дітей більш високим порогом рівня забезпечення ПМ і / або збільшення межі для визначення права працездатних осіб на соціальну підтримку, здатні забезпечити програмі ДСДМС вищу адресності та нижчу помилку «виключення» бідних. Тому, при моделюванні змін параметрів програми ДСДМС також буде врахована ця думка.

Отже, першим кроком, який є спільним для обох запропонованих сценаріїв реформування соціальної підтримки, буде моделювання нового механізму відбору до участі в програмі ДСДМС та в модулях інтегрованих з нею допомог, тобто розрахунок декількох можливих варіантів підвищення рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї. Зауважимо, що всі варіанти підвищення рівня забезпечення ПМ передбачають відмову від доплатного механізму на дітей.

Моделювання впливу підвищення рівня забезпечення ПМ як основної умови, якій має відповідати особа, щоб стати учасником програми ДСДМС, необхідне для вибору оптимального варіанту і його застосування в подальших розрахунках за запропонованими сценаріями реформування соціальної підтримки в напрямку ІСП.

³⁴ Під доплатним механізмом мається на увазі, викладена в тій же статті закону норма «Розмір державної соціальної допомоги збільшується на кожну дитину віком до 13 років на 250 гривень, на кожну дитину віком від 13 до 18 років - на 500 гривень».

Запропоноване відсоткове співвідношення розмірів ПМ до ПМ для основних соціальних і демографічних груп населення представлено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Варіанти підвищення рівня забезпечення прожиткового мінімуму для основних соціально-демографічних груп населення та на сім'ю

	Фактично діючі параметри ДСДМС – Варіант 0, %	Варіанти підвищення рівня забезпечення прожиткового мінімуму на сім'ю, %		
		Варіант 1	Варіант 2	Варіант 3
Для дітей відповідної вікової категорії	95	100	100	100
Для працездатних осіб	21	100	50	100
Для осіб, що втратили працездатність та інвалідів	100	100	100	100
На сім'ю ³⁵	75	75	100	100

Джерело: [101] та авторська розробка в рамках імітаційного моделювання.

Отже, програма ДСДМС лише в результаті «перенаправлення» коштів із фіксованих доплат на дітей на підняття рівня забезпечення ПМ для всіх категорій, при зростанні чисельності її потенційних реципієнтів³⁶ і певному збільшенні видатків на неї³⁷, зможе суттєво покращити свою ефективність. Так, найкраще співвідношення ефектів, як видно з рис. 3.8., буде за умов реалізації Варіанту 3, тобто коли рівень забезпечення ПМ буде дорівнювати самому ПМ. Очікується, що питома вага реципієнтів в такому випадку становитиме 16,1% населення³⁸. За таких умов адресність та спрямованість коштів ДСДМС зростуть майже в 1,8 разу (відповідно становитимуть 61,4% та 70%) і при цьому помилка «виключення» буде найнижчою серед усіх запропонованих варіантів – 50,6%. Тому, третій варіант підвищення рівня забезпечення ПМ можна вважати оптимальним і застосовувати для подальшого моделювання запропонованих сценаріїв реформування соціальної підтримки в ІСП.

³⁵ Частка рівня забезпечення ПМ, вище якої не може бути нарахований розмір виплати ДСДМС.

³⁶ в тому числі за рахунок фактичних реципієнтів допомоги одиноким матерям та субсидій на ЖКП

³⁷ Залежно від варіанту: за варіантом 1 – в межах 3% від фактичних витрат у 2016 р.; за варіантом 3 – майже в 4 рази.

³⁸ Проти 2,6% фактичних отримувачів ДСДМС за даними ОУЖД в 2016 р.

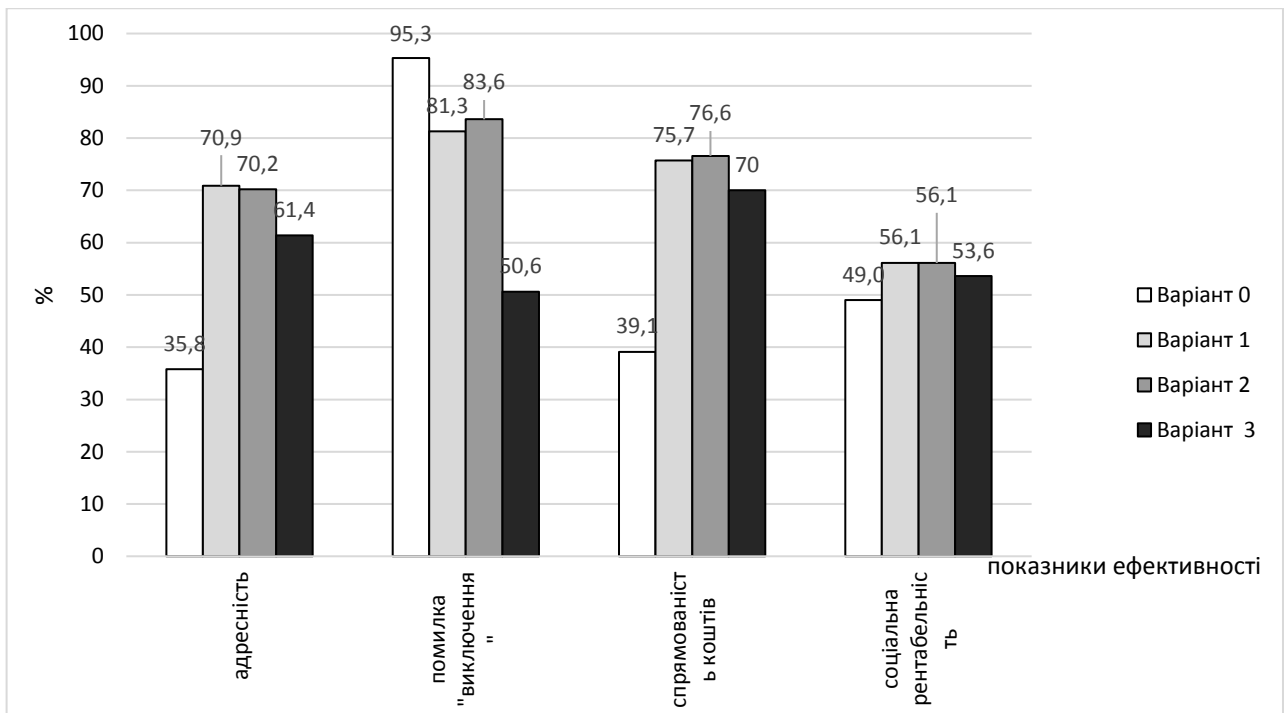

Рис. 3.8. Моделювання впливу підвищення рівня забезпечення прожиткового мінімуму на ефективність ДСДМС

Джерело: авторські розрахунки в рамках імітаційного моделювання на базі даних ОУЖД за 2016 р..

Сценарій 1. «Жорсткий перехід»: інтегрування програми ДСДМС із соціальною допомогою одиноким матерям та субсидій на ЖКП.

Сьогоднішню доцільність та можливість об'єднання її із ДСДМС обумовив перехід в 2016 р. допомоги одиноким матерям на адресні засади (за результатами перевірки доходів та їх співставлення із соціальним стандартом, яким є прожитковий мінімум). Повне скасування цього виду допомоги не представляється можливим, оскільки держава повинна виконувати взяті на себе соціальні зобов'язання в частині турботи про одиноких матерів і не вправі позбавити їх наданих соціально-економічних вигод. Проте, в рамках підвищення адресності та ефективності цієї допомоги представляється можливим змістити акценти на турботу про найбільш нужденних осіб із категорії одиноких матерів, тобто якщо серед реципієнтів допомоги по малозабезпеченості будуть виявлені одинокі матері, то вони матимуть більші вигоди від підтримки, або певні послаблення до вимог ніж інші малозабезпечені. Нажаль, ці умови не можливо

прорахувати на базі наявних статистичних даних, тому моделювання стосуватиметься матеріальних виплат і ефектів, які вони забезпечать.

Нагадаємо, що за Сценарієм 1 пропонується інтегрувати програму субсидій на ЖКП на наступних умовах:

по-перше, поріг відбору до програми встановлюється на рівні порогу для ДСДМС, тобто правом скористатися субсидіями матимуть тільки малозабезпечені особи;

по-друге, зберегти діючий порядок надання населенню субсидій на ЖКП³⁹ (принаймні на перших етапах реформування СП).

Відповідно при визначенні розміру субсидії та обов'язкового відсотку платежу за ЖКП до загального сукупного доходу претендента будуть враховуватися соціальні виплати, які призначаються структурним підрозділом з питань соціального захисту населення, тобто ДСДМС (включаючи інтегровану до неї допомогу на дітей одиноким матерям). Тому, перш ніж визначити як реалізація Сценарію 1 позначиться на релевантності та ефективності інтегрованої ДСДМС та всієї соціальної підтримки населення в Україні, необхідно змоделювати «влиття» програм в неї, а також визначити нульову модель.

Оцінювати ефекти від запровадження *Сценарію 1* шляхом його порівняння тільки з фактичними даними за програмою ДСДМС недопустимо, оскільки в новій ДСДМС певним чином враховується дія всіх трьох програм; тому доречніше буде здійснювати порівняння ефективності інтегрованої ДСДМС із фактичною кумулятивною ефективністю програми ДСДМС, допомоги на дітей одиноким матерям та субсидій на ЖКП, що і буде взято за *базовий Сценарій 0* для *Сценарію 1*.

Внаслідок «злиття» програми субсидій на ЖКП, допомоги на дітей одиноким матерям і програми по малозабезпеченості відбудеться скорочення загальної чисельності осіб, які отримуватимуть інтегровану ДСДМС (майже в 2,7 разів до 16,1%), що дасть змогу скоротити видатки державного бюджету в 2,4

³⁹ п. 4 та п. 10 [180].

разу порівняно до фактичних видатків на усі три програми. В цілому означені зміни дозволять суттєво підвищити ефективність соціальної підтримки за всіма показниками (рис. 3.9.).

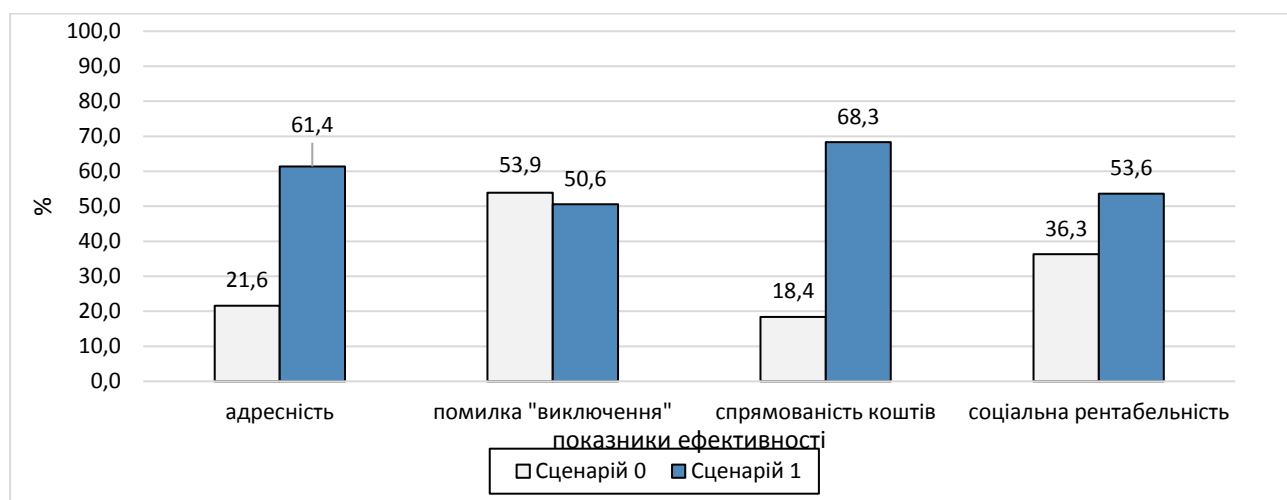

Рис. 3.9. Ефективність інтегрованої ДСДМС за Сценарієм 1 «Жорсткий перехід»

Джерело: авторські розрахунки в рамках моделювання на базі даних ОУЖД за 2016 р..

Сценарій 2 «Помірний перехід»: інтеграція до ДСДМС допомоги на дітей одиноким матерям і запровадження верхньої межі відбору на участь в програмі субсидій на ЖКП.

Оцінювати ефекти від запровадження Сценарію 2 буде доречніше, якщо порівнювати їх із фактичною ефективністю разом взятих ДСДМС, допомоги на дітей одиноким матерям та субсидій на ЖКП. Отже, Сценарій 0 є спільним для обох сценаріїв.

З метою запровадження верхньої межі відбору до участі в програмі субсидій на ЖКП, в ОУЖД було змодельовано змінну нового загального сукупного доходу для кожного домогосподарства, який в даному випадку використовується замість доходу, розрахованого за «Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги». Відмінність модельної змінної від наявної в базі полягає в тому, що остання була «очищена» від таких реальних статей доходів як «допомога по малозабезпеченості», «допомога одиноким матерям» та «вартість субсидій на житлово-комунальні товари та послуги» як виплат, що надавалися за старими правилами

функціонування ССП; натомість до неї було додано розраховану за моделлю 3 змінну «допомога інтегрованої ДСДМС» як виплату, що надаватиметься в рамках нової ІСП.

Крім того, при обрахунку загального доходу сім'ї непрацюючим працевдатним особам було присвоєно розмір доходу на рівні мінімальної заробітної плати (як нині діючий запобіжний механізм від шахрайства із приховуванням доходів з боку претендентів на допомогу, так і в якості стимулюючого механізму для їх активізації на ринку праці та зменшення патерналістських настанов).

З метою дотримання принципу соціальної справедливості та уникнення розпорошення коштів, спрямованих на соціальну підтримку населення в частині сплати за ЖКП, серед небідних верств населення, пропонується ввести межу відбору до програми субсидій потенційних бенефіціаріїв на рівні фактичного прожиткового мінімуму для сім'ї. Іншими словами, населення із сукупними доходами вище рівня фактичного ПМ не матиме права на отримання соціальної підтримки в частині оплати житла, комунальних продуктів та послуг, не залежно від того якою є частка їх реальних витрат на ЖКП та чи є вона більшою за обов'язковий відсоток платежу. Визначення розміру виплати, на яку може розраховувати потенційний реципієнт, пропонується (принаймні на перших етапах реформування ССП) здійснювати згідно Положення про призначення житлових субсидій [180].

Так, в результаті реалізації *Сценарію 2* частка потенційних реципієнтів може досягти 68,4%, проте тільки 64% з них (або 43,5% населення) реально зможуть отримати соціальну підтримку, оскільки: механізм долічування штучно підвищує загальний дохід домогосподарства-претендента, від якого напряму залежить відсоток його обов'язкового платежу за ЖКП, тобто чим вищим є дохід домогосподарства, тим більшу частину воно має сплачувати за спожиті товари та послуги при нарахуванні субсидії; при цьому, якщо домогосподарство має низькі реальні витрати на ЖКП, які є нижчими за обов'язковий відсоток платежу, то домогосподарство не візьме участі в програмі.

Наприклад, домогосподарство, що складається із 4 осіб, де двоє дітей та двоє дорослих, один з яких безробітний, мають загальний сукупний дохід 9952 грн. на місяць (з урахуванням доліченого доходу для непрацюючого працездатного у розмірі мінімальної заробітної плати станом на 2016 р. 1388 грн.). розмір фактичного прожиткового мінімуму для цього домогосподарства становить 11201 грн. на місяць. Відповідно до умов моделі 41, домогосподарство матиме потенційне право скористатися підтримкою держави з оплати житла, комунальних продуктів та послуг. Далі, за діючим механізмом визначаємо розмір їх обов'язкового щомісячного платежу за ЖКП – 1377,98 грн. або 13,4%, та порівнюємо отриману суму із їх фактичними витратами, які складають 977,85 грн. В результаті отримуємо від'ємну різницю між фактичними витратами та обов'язковими у розмірі -400,13 грн., що вказує на те, що домогосподарство в цілому може самостійно сплачувати за ЖКП і не потребує підтримки держави у вирішенні цього питання. Тобто, домогосподарство не відповідає правилам участі в програмі субсидій на ЖКП.

Загальні витрати на інтегровану ДСДМС та житлові субсидії за *Сценарієм 2* будуть в 1,4 разу меншими від фактичних державних витрат. Введення верхньої межі відбору до програми житлових субсидій, як довело моделювання, в цілому забезпечить хоча й незначні, але позитивні ефекти (порівняно із *Моделлю 0 Сценарію 2*). Очікується, зниження загальних витрат на програму на 30%, водночас, ледь помітно зросте спрямованість коштів до бідних, адресність, соціальна рентабельність та рівень охоплення бідних соціальною підтримкою (рис. 3.10.).

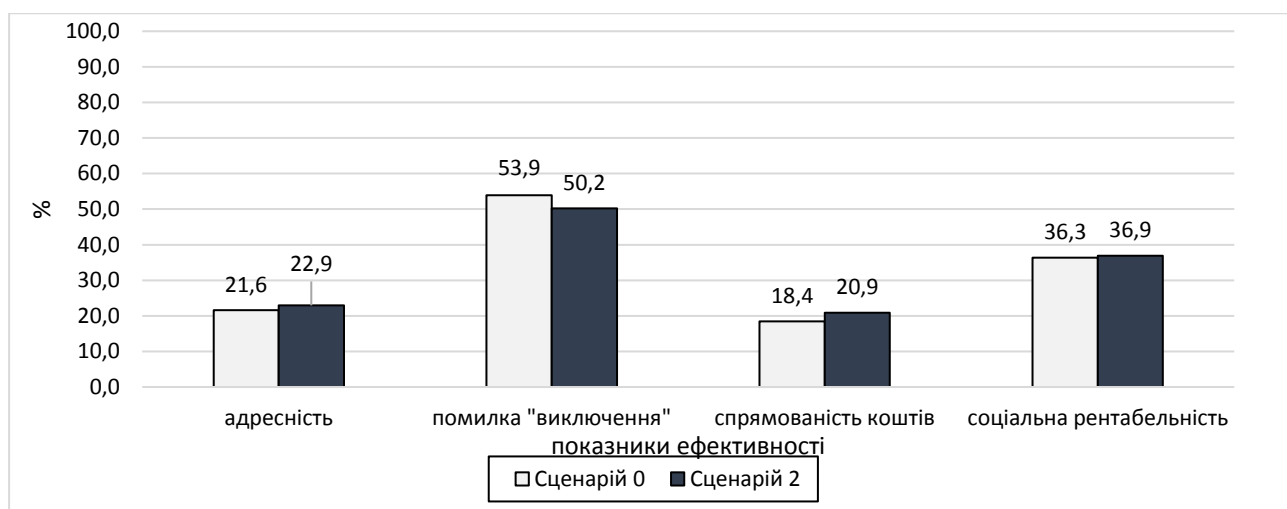

Рис. 3.10. Ефективність інтегрованої ДСДМС за Сценарієм 2 «Помірний перехід»

Джерело: авторські розрахунки в рамках моделювання на базі даних ОУЖД за 2016 р..

Отже, в за підсумками імітаційного моделювання можна стверджувати, що втілення в життя *Сценарію 1* «Жорсткий перехід» – інтеграція до ДСДМС допомоги на дітей одиноким матерям та субсидій на ЖКП, навіть при всіх інших недоліках, зможе забезпечити кращу ефективність соціальної підтримки населення України, ніж реалізація *Сценарію 2* «Помірний перехід». Зокрема, інфографічний або «*Data_viz*» метод доводить, що обидва сценарії дозволять досягти найкращих ефектів та впливів соціальної підтримки, вже тільки за рахунок підвищення рівня забезпечення прожиткового мінімуму як критерію для призначення ДСДМС до 100% (табл. 3.3.).

Інтегральний підхід до оцінювання наслідків вибору напрямку реформування системи соціальної підтримки довів, що релевантність системи буде більшою у разі запровадження змін, передбачених *Сценарієм 1* «Жорсткий перехід» дорівнює 0,593, тоді як за *Сценарієм 2* «Помірний перехід» індекс дорівнюватиме тільки 0,415, проти 0,338 фактичного в 2016 р., тобто в обох випадках соціальна підтримка буде більшою мірою відповідати потребам вразливих та нужденних у піклуванні і впливати на бідність та інші соціальні ризики, ніж є насправді.

Матриця інтерпретації оцінок ефективності та інтенсивності їх динамічних змін залежно від сценаріїв реформування діючої соціальної підтримки населення в Україні, 2016 рік

Показники ефективності	Діапазон ефективності показника за			Інтерпретація змін по відношенню до Сценарію 0	
	Сценарій 0	Сценарій 1 «Жорсткий перехід»	Сценарій 2 «Помірний перехід»	Сценарій 1 «Жорсткий перехід»	Сценарій 2 «Помірний перехід»
Соціальна рентабельність, %	36,3	53,6	36,9		
Рівень охоплення бідних, %	46,1	49,4	49,8		
Спрямованість коштів, %	18,4	68,3	20,9		
Адресність, %	21,6	61,4	22,9		

Примітка / пояснення. Особливості маркування показників ефективності та граничні межі їх діапазонів більш докладно представлені у п. 2.2. даної дисертації та Табл. 2.7.

Маркування	Діапазон ефективності показника	Інтенсивність динамічних змін
Білий колір	найкращий результат	покращення ситуації
Сірий колір	прийнятний результат	без змін
Чорний колір	найгірший результат	погіршення ситуації

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, запропоновані кроки із трансформації діючої соціальної підтримки в напрямку створення електронної інтегрованої СП, є соціально та економічно виправданими, тому заслуговують на увагу.

3.3. Рекомендації щодо реформування системи соціальної підтримки населення в Україні

В обмеженості бюджетних ресурсів та умовах децентралізації перед Україною постала необхідність вирішити складне завдання: надати ефективну та релевантну соціальну підтримку нужденним та вразливим, зменшити масштаби бідності, але при цьому не розпорошувати свої кошти і забезпечити максимальну адресність допомоги [184]. Першим кроком у вирішенні цього складного

завдання автор вбачає у переосмисленні головної концепції соціальної підтримки, а саме: першочерговому, але виваженому, спрямуванні всіх зусиль та ресурсів на верстви населення із низькими доходами та із високими соціальними ризиками. Іншими словами, чим «нужденною та більш соціально відторгненою» буде особа, тим більше соціальної підтримки вона потребуватиме і зможе отримати; і навпаки, чим заможнішою є особа, тим менше турботи від інших потребує, а значить – менше⁴⁰ допомоги від держави зможе отримати. При цьому видатки на соціальну підтримку мають виконувати роль інвестиції в соціальний капітал і формувати нову поведінку у нужденних та вразливих осіб, чому сприятиме запровадження принципу «welfare to work».

Отже, розробка та законодавче закріплення Стратегії реформування діючої системи соціальної підтримки населення України в напрямку створення нової моделі інтегрованої соціальної підтримки є запорукою її ефективності та релевантності.

Вирішальною умовою втілення в життя нової моделі соціальної підтримки в Україні, на нашу думку, є створення електронного середовища та розвиток інформаційного суспільства. Характерною рисою сучасного етапу еволюції людства, на думку багатьох міжнародних та вітчизняних філософів, є побудова інформаційного суспільства, в якому суспільні та господарські відносини відзначаються зростанням інформатизації та ролі інформаційних технологій [185 – 187]. Відповіддю на виклик сучасності в багатьох країнах світу став перехід систем соціальної підтримки в електронне середовище, тому числі щодо формування нових моделей інформаційного споживання та управління.

Україна робить перші кроки на шляху розбудови інформаційного суспільства та запровадження на державному рівні електронного управління. Так, вже майже десятиліття тому розпочалася робота Міністерства соціальної політики України над створенням єдиного реєстру отримувачів соціальної допомоги. На сьогодні існують електронні бази даних щодо отримувачів

⁴⁰ Мається на увазі, що буде обмежено коло соціальних програм, на які матимуть право небідні верстви населення, тоді як допомога або послуга буде надана в повному обсязі.

державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям на рівні районних управлінь (далі – МДРУ) та «Єдиний державний реєстр отримувачів житлових субсидій». Нещодавно Міністерство соціальної політики разом з Міністерством юстиції та Державним агентством з питань електронного урядування розробили електронний сервіс, який дозволяє сім'ям із новонародженими дітьми подавати заяву на участь у відповідній програмі он-лайн на сайті профільного міністерства.

Вже майже рік в Україні триває робота над модернізацією системи соціальної підтримки в напрямку запровадження інформаційно-аналітично системи управління (яка має назву «E-SOCIAL»), а також організації функціонування е-сервісів. В рамках її впровадження передбачається створення централізованої інформаційної системи (яка базуватиметься на використанні прикладного програмного забезпечення рівня Enterprise) із забезпеченням доступу користувачів до прикладних задач через веб-інтерфейс [177]. Іншими словами триває робота над створенням електронного державного порталу, на якому буде міститися вся необхідна інформація щодо надання соціальної підтримки, і на базі якого буде створено електронну «інфраструктуру» для обміну даними між усіма учасниками процесу.

Повноцінне та ефективне функціонування нової моделі ІСП в е-середовищі, передбачає тривалу, масштабну та високовартісну роботу по за багатьма напрямками. Так, найперше необхідно гармонізувати наявні бази даних у профільних міністерствах та відомства, що залучені до процесу надання соціальної підтримки. Або ж створити такі бази даних в тих відомствах, де їх наразі не існує. Ці бази мають бути організовані таким чином, щоб їх можна було б згодом інтегрувати до єдиної інформаційної системи, а отримані дані легко ідентифікувати усім учасникам процесу соціальної підтримки.

Важливою етапом створення нової моделі ІСП в е-середовищі є розробка спеціальних програмних модулів, як відповідатимуть за безперешкодне функціонування соціальної підтримки. такі модулі відповідатимуть за: реєстрацію заявників (насамперед, онлайн); надсилання запитів до бази

ідентифікатора та перевірку отриманої з них інформації; визначення права на конкретний вид допомоги та послуг (наприклад, за бальною методикою як в Грузії); направлення заявника до відповідних програм, базуючись на зібраній інформації, та ін..

Невід'ємним механізмом систем соціальної підтримки, що діють в е-середовищі, є застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення збору, передачі, збереження, обміну даними та інших процедур, пов'язаних із інформацією стосовно призначення і надання соціальної підтримки, зокрема таких як, створення електронних сервісів (SMS та mail-сповіщень) та додатків (в тому числі мобільних), особистих кабінетів користувачів на порталі провайдера послуг (в даному випадку профільних міністерств).

Отже, розробка необхідних баз даних, їх інтеграція та розміщення на єдиному веб-порталі може бути здійснено доволі швидко при умові того, що держава має необхідні та в достатній кількості ресурси (фінансові, людські та ін.). відповідно, реформування діючої соціальної підтримки не обов'язково має розпочинатися зі створення е-середовища, електронної інфраструктури та необхідного програмного забезпечення. Ці роботи можуть відбуватися як після оптимізації програм соціальної підтримки, так і паралельно з нею; як всі одночасно, так і послідовно. Однак варто не забувати, що будь-які зміни в програмах соціальної підтримки чи в системі в цілому обов'язково потребуватимуть оновлення системи інформаційного управління.

Однак, не зважаючи на такий недолік, функціонування нової моделі ІСП в електронному середовищі та запровадження інформаційного управління в сфері соціального захисту, має значну кількість переваг, а саме: точність надання допомоги, зменшення бюрократичних процедур та прискорення процедур перевірки та призначення соціальних виплат і послуг; прозорість призначень, уникнення дублювання, зловживань та шахрайства з обох боків; підвищення ефективності використання державних ресурсів та коштів; наявність єдиної бази заявників та реципієнтів соціальної підтримки із усією необхідною

статистичною інформацією по них, що на практиці дасть змогу керівництву держави оперативно здійснювати аудит системи, приймати управлінські рішення та вносити корективи, повноцінно використовувати інформацію на усіх рівнях державного управління.

Моніторинг та оцінювання (далі – МтаО) соціальних проектів та програм є дуже складним, високовартісним, але при цьому й ефективним компонентом управління якістю в системі соціальної підтримки. Розвинена оцінювальна спроможність допомагає розбудові належного державного менеджменту в країні, насамперед в плані якості, кількості та адресного спрямування державної соціальної підтримки до нужденних та вразливих. Іншими словами, щоб досягти очікуваних результатів в сфері соціальної політики необхідно створити нову або підсилити стару систему моніторингу та оцінювання, зокрема шляхом інституалізації МтаО. За умов суворої економії державних видатків та їх оптимізації, як в Україні, велика робота з проведення моніторингу та оцінювання сама по собі, без систематичного, неактивного використання або при недолугому застосуванні їх результатів, втрачає сенс і є марнотратством. Однією з головних умов щодо використання інформації, отриманої в результаті МтаО, для визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку держави, при прийнятті управлінських рішень, плануванні бюджетів, удосконаленні та модернізації системи соціальної підтримки в цілому чи її окремих частин, вона має бути «зручною», тобто зрозумілою, простою у сприйнятті та інтерпретації.

Наявні в Україні проблеми в частині моніторингу та оцінювання соціальних програм та всієї системи соціальної підтримки, що полягають у тому, що значна кількість програм, оцінюються за майже двома десятками показників, а це значно ускладнює використання результатів МтаО в рамках державного менеджменту, навіть для профільного міністерства. В той же час, отримані дані дуже складно інтерпретувати, тобто чи є вони прийнятними або ж можна отримати кращі ефекти; чи зміни значень показників (зокрема зниження) є в межах допустимого або ж вже мають місце негативні тенденції та ін. Крім того, щорічний моніторинг не передбачає оцінювання впливу всіх відібраних програм

на становище їх реципієнтів чи ситуацію з бідністю в країні (аналіз проводиться лише для п'яти програм), він зосереджений на поточних та проміжних ефектах від реалізації соціальних програм.

Вирішити дану проблему не вдаючись до кардинальних трансформацій в діючій методиці МтаО, можна шляхом спрощення інтерпретації отриманих результатів за допомогою наочної демонстрації інформації, даних або знань у графічній формі, що дозволяє чіткого відобразити комплексну інформацію та значно спрощує і пришвидшує її аналіз. Отже, пропонується з метою удосконалення Методики МтаО програм соціальної підтримки населення України включити інфографічний або «Data_viz» метод, що дасть змогу звести інтерпретацію отриманих показників до категорій «погано», «добре» та «задовільно», для чого вони будуть співставленні із цільовими або стандартизованими індикаторами і «марковані» відповідним кольором (червоним, зеленим та жовтим).

Застосування інфографічного або «Data_viz» методу має низку переваг перед оперуванням значними масивами даних без візуалізації, насамперед це: чіткість інтерпретації отриманих ефектів (насамперед за результатами реформування), необтяжливість процесу виявлення проблем у функціонуванні програм, проведенні порівняльних досліджень, спрощення структурування проблем за пріоритетністю їх вирішення та програми за пріоритетністю їх реформування.

Разом з тим, діючою методикою МтаО не передбачено оцінювання ефективності всієї системи соціальної підтримки, а тільки в розрізі окремих програм, відповідно отримані оцінки дають тільки приблизне уявлення про загальний стан системи та її ефективність, тоді як визначити наскільки вона відповідає потребам нужденних та вразливих осіб у підтримці, як змінилася релевантність⁴¹ соціальної підтримки внаслідок реформ, який характер цих змін – не представляється можливим.

⁴¹ Термін широко використовується в сфері інформаційних технологій, зокрема в процесі пошуку інформації, ним характеризують актуальність, доцільність, міру відповідності отриманого результату бажаному.

А значить, вдосконалити моніторинг та оцінювання програм соціальної підтримки населення в Україні варто за рахунок включення до неї інтегрального індексу. Останнім часом цей метод є дуже популярним серед економістів та соціологів, оскільки він дозволяє і синтезувати в єдине поняття окремі зазвичай різноспрямовані характеристики оцінюваних об'єктів та явищ; і дослідити якісний бік об'єкту та ступінь його відповідності «ідеалу» (стандарту) або конкретним завданням (потребам); і, навіть, провести ранжування об'єктів за мірою відповідності синтезованих характеристик конкретним потребам. При цьому інтегральний індекс дозволяє уникнути синергетичних та кумулятивних ефектів, які можуть виникнути при оперуванні декількома показниками ефективності (особливо якщо вони є різноспрямованої дії).

Отже, для дослідження загального рівня відповідності всієї системи соціальної підтримки чи окремих соціальних програм потребам населення у піклуванні та визначенні ступеню їх впливу на запобігання та подолання соціальних ризиків та вплив на ситуацію з бідністю, пропонуємо використовувати інтегральний індекс релевантності. застосування єдиного показника дасть змогу отримати цілісну картину щодо ситуації із функціонуванням соціальної підтримки та / або кожної програми окремо. Також з легкістю вдасться визначити період, коли вся система соціальної підтримки та / або конкретна соціальна програма, була найбільш відповідними до потреби найуразливіших та нужденних верств суспільства у підтримці. Немаловажною перевагою застосування даного методичного підходу є спрощення оцінювання окремих програм соціальної підтримки та всієї системи за довгими динамічними рядами, а також дослідження наслідків реформування, в тому числі окремих програм, для релевантності усїєї соціальної підтримки.

Ще одним плюсом застосування інтегрального показника релевантності соціальних програм та / або системи соціальної підтримки населення в Україні є необтяжливість проведення порівняльних досліджень між програмами, а також можливість виявляти не залежно від кількості соціальних програм ту, яка була

найкраще орієнтована на нужденних та вразливих осіб, і ефективніше запобігала б та долала соціальні ризики, насамперед, бідність.

Звісно для вдосконалення методики моніторингу та оцінювання соціальних програм підтримки в Україні, а також її остаточній інституалізації, не достатньо лише застосування двох зазначених статистичних підходів до аналізу даних. Оптимізації потребують як програми, на яких вона зосереджена, так і показники, насамперед стосовно можливості за їх допомогою визначити кінцеві ефекти конкретних соціальних програм, а також їх значення для добробуту населення. І, навіть, доповнена двома методичним підходами Методика МтаО і надалі потребуватиме трансформації, особливо зважаючи на запропоновану модель ІСП та її перехід у електронне середовище.

З рештою заходи із реформування самої системи соціальної підтримки чи внесення кардинальних змін до механізмів організації і реалізації окремих програм, мають знаходити своє своєчасне відображення і в методиці їх оцінювання. Тому, паралельно із удосконаленням соціальних програм має відбуватися і удосконалення методики МтаО, що можливо варто вже сьогодні закріпити на законодавчому рівні і таким чином забезпечити зв'язок цих двох систем задля ефективного державного управління в сфері соціального захисту та підтримки населення.

Наразі вдосконалення методики моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки населення в Україні за рахунок включення до неї інтегрального індексу релевантності та інфографічного «Data_viz» методу, може бути вирішено на перших етапах побудови нової моделі інтегрованої соціальної підтримки. Варто підкреслити, що обидва методи оцінювання ефективності та релевантності соціальної підтримки є доволі універсальними і можуть застосовуватися в період реформування системи та її окремих складових.

Не варто відкладати на більш пізні етапи реформування і юридичне закріплення взаємозв'язку між моніторингом та змінами в системі соціальної підтримки, оскільки методика потребуватиме постійної корекції у відповідності

до реалізованих етапів в процесі переходу соціальних програм в електронне середовище.

Створення нової моделі соціальної підтримки населення в Україні не можливо здійснити без оптимізації чинних соціальних програм. Під оптимізацією розуміється скорочення загальної кількості соціальних програм та проектів, шляхом їх інтеграції (як модулів) до обмеженого числа програм, що будуть визначені як платформи для надання соціальних допомог та соціальних послуг за основними напрямками підтримки. Так, пропонується надавати соціальну підтримку за чотирма напрямками, а саме: підтримка доходів населення, соціальне залучення, забезпечення доступності до основних соціальних сфер, а також у вигляді компенсацій та привілеїв.

Керуючись принципом соціальної справедливості та концепцією побудови нової моделі ІСП, пропонується соціальні програми, що передбачають грошові виплати (в тому числі для осіб з інвалідністю з дитинства та допомоги при народженні дітей), надавати виключно самим нужденним, тобто з обов'язковим врахуванням рівня доходів претендентів на них. І хоча такий захід є доволі жорстким, оскільки зменшує соціальні зобов'язання держави по відношенню до своїх громадян, проте в умовах економії він не позбавлений економічного сенсу, насамперед через те, що не завжди особа, що належить до якоїсь категорії, що визнана соціально вразливою (з інвалідністю або сім'я із малолітніми дітьми) потребує на фінансову підтримку. В той же час, для таких категорій може суттєво зростати потреба в підтримці у вигляді соціальних послуг.

Одразу зауважимо, що не всі діючі в Україні соціальні програми можуть бути інтегровані в конкретну програму-платформу і не для всіх програм процес інтеграції є доцільним та виправданим, принаймні на початковому етапі реформування. Тому, певна кількість допомог певний час – перехідний період – залишиться функціонувати паралельно у вигляді самостійних блоків ІСП (наприклад, допомога сім'ям з малолітніми дітьми (яка передбачатиме три модулі: виплату при народженні, «Пакунок малюка» та «Муніципальна няня», й блоку підтримки дітей та осіб з дитинства з інвалідністю).

До першочергових завдань в рамках інтеграції діючих соціальних програм у напрямку підтримки доходів є зміна основних параметрів допомоги малозабезпеченим сім'ям, що визначена як програма-платформа, до якої будуть прикріплені у вигляді блоків програми із усиновлення, встановленні опіки та піклування, допомоги самотнім матерям й житлові субсидії. Основною вимогою на їх отримання стане відповідність рівня загального сукупного доходу претендента рівню забезпечення прожитковому мінімуму, який є неефективним критерієм для проходження до програми осіб, визнаних бідними за національним критерієм, особливо працездатних осіб. В той же час намагання компенсувати цей недолік доплатою на кожну дитину в майбутній моделі пропонується ліквідувати, оскільки це суттєво порушує принцип соціальної справедливості. Натомість пропонується за межу відбору до програми підтримки малозабезпечених сімей використовувати офіційно встановлений прожитковий мінімум.

Надання допомог за модулями в рамках підтримки малозабезпечених верств населення передбачає певні преференції для осіб, на яких були орієнтовані ці модулі (опікуни, усиновителі та ін.), зокрема незначне збільшення розміру виплати за рахунок підвищеної межі відбору до програми.

Але враховуючи, що в новій моделі ІСП домінуючим має бути принцип «welfare to work» і акценти у наданні підтримки будуть перенесені із грошових форм на стимулювання розвитку нужденних та вразливих категорій населення, підвищення їх ролі у суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя, можливостей прийняття рішень стосовно своєї долі з одночасним посиленням відповідальності за прийняті рішення та їх виконання, преференції мають полягати у лояльному відношенні органів соціального захисту щодо їх активізації на ринку праці. Зокрема, вони можуть обрати між участю у громадських роботах не менше певної кількості годин на тиждень (встановлюватиметься залежно від категорії), або частковою зайнятістю на певну кількість годин. Мають брати активну участь в програмах центрів

зайнятості щодо перекваліфікації, навчання, складання індивідуальних планів з пошуку роботи тощо.

В той же час мають бути запроваджені більш жорсткі правила на отримання допомоги для тих осіб, котрі не бажають працювати, зокрема сім'ї з працездатними непрацюючими особами, які впродовж участі в програмі відмовилися певну кількість разів від працевлаштування, участі в громадських роботах, навчання тощо, втрачають право на отримання виплат з моменту останньої відмови і на наступні 6 місяців, проте можуть претендувати на отримання мінімальної допомоги в натуральній формі (продуктами харчування, засобами гігієни) [188, 189].

Ці пропозиції щодо реформування діючої системи соціальної підтримки населення України доцільно і можливо розпочати реалізовувати вже сьогодні. Зазначені заходи не тільки сприятимуть економії бюджетних ресурсів, а й дозволять підвищити адресність та спрямованість коштів до найбільш нужденних, суттєво знизити помилки «включення / виключення», забезпечить соціальну рентабельність програм та дасть змогу результативніше впливати на ситуацію з бідністю.

Наявну систему соціальних пільг також пропонується реорганізувати (в систему соціальних привілеїв та компенсацій), оскільки повністю відмовитися від неї не можливо, тому що завжди в суспільстві існували і будуть існувати громадяни, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (як, наприклад, ветерани війни, учасники бойових дій, особи постраждали від аварії на ЧАЕС та ін.). Проте і цей блок підтримки варто максимально обмежити, інтегрувавши декілька десятків чинних програм до декількох найбільш поширених (та найбільш ймовірних в майбутньому) програм-платформ: підтримка осіб, котрі брали участь у бойових діях та постраждали від їх наслідків, й підтримка осіб, що постраждали від техногенній та інших катастроф державного масштабу.

В рамках модернізації цього напрямку підтримки не можна не розглядати варіант із монетизацією допомоги, а також із можливістю запровадження диференційованого підходу при визначенні розміру допомоги (тобто в

залежності від рівня доходів претендентів), знов таки керуючись принципом соціальної справедливості і тим, що не всі їх реципієнти будуть нужденними та вразливими до соціальних ризиків, а отже потрапляння допомоги до небідних посилюватиме розшарування в суспільстві та незадовільно запобігатиме бідності. Нажаль, ще до сьогодні в Україні користування пільговим статусом відбувається незалежно від рівня доходу, відсутня будь-яка різниця між пільговиком, який має доходи у вигляді заробітної плати чи пенсії на рівні 10 прожиткових мінімумів, і пільговиком, розмір доходів якого ледве вищий за прожитковий мінімум.

Отже, основна трансформація системи соціальних пільг стосуватиметься надання пільг саме тим категоріям населення, які найбільше їх потребують. Задля досягнення поставлених цілей в цьому напрямку в міжнародній практиці використовують електронні соціальні картки (далі – ЕСК). З урахуванням проведеного пілотного дослідження у Дніпропетровській області в 2010 р. введення ЕСК є найбільш раціональною альтернативою монетизації пільг [190].

Якщо два зазначені напрямки потребують кардинального реформування, то напрямом забезпечення доступності для населення охорони здоров'я, освіти та гідних житлових умов необхідно створювати зважаючи на реформування в сфері охорони здоров'я, освіти та будівництва. Перехід на страхову медицину та розвиток приватних освітніх послуг створюють великі ризики того, що ці сфери згодом стануть ще менш доступними чи взагалі недоступними для певних категорій населення (як з точки зору браку коштів, так і територіальної недоступності).

Зважаючи на специфіку цього напрямку соціальної підтримки, а також початковий етап реформування суміжних сфер, інтеграція наявних регіональних та цільових соціальних програм належить до перспективних завдань модернізації діючої СП.

Модернізація соціальної підтримки населення України не представляється можливим без вдосконалення законодавчо-нормативної бази.

По-перше, вже сьогодні на рівні Міністерства соціальної політики можна вирішити питання щодо вдосконалення діючої методики моніторингу та оцінювання програм соціальної підтримки населення в Україні такими універсальними і в той же час унікальними методами як інфографічний і метод інтегральних оцінок. Що значно спростило б інтерпретацію отриманих результатів моніторингу та сприяло б її використанню на всіх рівнях державного менеджменту.

Принципового вирішення потребує питання юридичного закріплення понятійного апарату, зокрема таких термінів як «соціальна підтримка», «соціальний захист», «соціальна допомога», а також узгодженість їх використання в процесі організації соціальної підтримки, її надання та моніторингу. Вільне трактування понять призводить до відсутності в українських реаліях загального уявлення про характер та зміст соціальної підтримки як соціального інституту, його суб'єктів та об'єктів, механізмів регулювання та контролю. А також приведення у відповідність всіх нормативно-правових актів, що оперують даними поняттями. Оскільки процес визначення термінів передбачає тісну співпрацю між науковцями та практиками, а кількість законів, положень, розпоряджень, порядків та інших юридичних документів, що регламентують функціонування системи соціальної підтримки населення в Україні, буде скорочено разом із оптимізацією соціальних програм, то вирішення даного питання може бути віднесено до перспективних завдань.

На перших етапах створення ІСП нової моделі необхідно зосередитися на визначенні соціальних програм, які можуть виступити платформою в окремих напрямках надання соціальної підтримки, розробці механізму інтеграції до них інших соціальних програм, а також його закріплення в юридичному полі.

Крім того, перехід системи в електронне середовище і запровадження інформаційного управління в сфері соціальної підтримки має розпочатися із законодавчого закріплення можливостей обміну базами даних між усіма учасниками процесу підтримки, розробці інструкції або іншого документу (навіть на рівні міністерств), яким би було регламентовано ідентифікацію

зібраної інформації, алгоритм перевірки потреби претендента у допомозі, правила користування збіраною інформацією, відповідальність сторін за її використання, обов'язки та права суб'єктів і об'єктів в процесі формування баз даних та обміном ними, а також інші організаційні питання.

Взагалі кожен етап реформування соціальної підтримки в Україні повинен мати юридичний супровід та базу.

За умов створення інтегрованої соціальної підтримки та запровадження інформаційного управління нею, все ж залишатимуться у вигляді додаткових важелів впливу на підвищення ефективності й забезпечення релевантності окремих програм чи системи в цілому такі заходи як удосконалення методів оцінювання доходів претендентів на допомогу (в тому числі непрямих), чи застосування додаткових (проміжних перевірок) для непрацюючих осіб працездатного віку, які отримують допомогу по малозабезпеченості, наприклад, змінити строк відвідування соціального інспектора не один раз на місяць, а раз на тиждень чи на два тижні (це дасть змогу виключити з програми заробітчани чи осіб, які працевлаштовані неофіційно).

Все ще потребує удосконалення інституту соціальної інспекції. На сьогодні ведеться робота у напрямку розширення повноважень соціальних інспекторів, оскільки вони мають право оглядати житлове приміщення на предмет його чистоти, можливості проживання в ньому дітей, фіксувати наявність та стан меблів, побутових приладів та техніки тільки з дозволу власника житлового приміщення. Однак, навіть за умови того, що ним будуть виявлені нові меблі чи нова побутова техніка, він формально не має права припинити виплати. До того ж отримувачі допомоги по малозабезпеченості чи житлових субсидій зазвичай вдаються до надання неправдивих пояснень, наприклад, стверджуючи, що отримали їх в подарунок від родичів чи знайомих, а спростувати ці твердження майже неможливо.

Таким чином, пропонується в рамках реформування діючої системи соціальної підтримки населення в Україні із переходом в електронне середовище

і запровадженням інформаційної системи управління в ній до поточних завдань віднести наступні:

по-перше, змінити основні параметри програми підтримки малозабезпечених сімей, як платформи до якої будуть інтегровані інші програми, спрямовані на підтримку доходів населення;

по-друге, оптимізувати діючі програм соціальної підтримки за напрямком «підтримка доходів» шляхом інтеграції до допомоги малозабезпечених сімей у вигляді модулів допомоги самотнім матерям та субсидій на ЖКП;

по-третє, удосконалити діючу методику моніторингу соціальних програм такими методами оцінювання як інтегральний індекс релевантності та інфографічний («Data_Viz») метод візуалізації отриманих результатів;

по-четверте, розробити порядок створення інформаційних баз в міністерствах, відомствах та установах, котрі можуть бути залучені до перевірки стану нужденності потенційного реципієнта та наданні допомоги;

по-п'яте, юридично закріпити всі зміни в програмах, визначити на законодавчому рівні умови їх інтеграції та правонаступництво, а також на рівні Міністерства соціальної політики та профільних міністерств і відомств ввести зміни до діючої методик МтаО соціальних програм;

по-шосте, відповідними нормативно-правовими актами закріпити процедури використання результатів моніторингу та оцінювання соціальних програм в соціально-економічній політиці держави; умови створення електронного середовища тощо.

До перспективних завдань можна віднести розробку декількох блоків: по-перше, створення спеціальних модулів е-середовища, які відповідатимуть за алгоритм надання соціальної підтримки і створення електронних сервісів й додатків, особистих кабінетів користувачів на порталі провайдера послуг тощо; по-друге, продовження роботи над оптимізацією діючих програм соціальної підтримки за напрямком «підтримка доходів» шляхом інтеграції до допомоги малозабезпечених сімей у вигляді модулів із допомоги при усиновленні дитини, встановленні опіки чи піклування, при народженні (для незастрахованих). Зміна

правил надання допомог за модулями; по-третє, інтеграція чинних програм соціальної підтримки із визначенням програм-платформи за напрямком «забезпечення доступності», а також розробка нових програм у відповідності до потреб суспільства у захисті та із врахуванням реформ в сферах освіти, будівництва та охорони здоров'я.

Висновки до розділу 3

Врахувавши проблеми функціонування соціальних програм, наявні ресурси, соціально-економічний курс України, а також спираючись на передовий міжнародний досвід організації моделей соціальної підтримки, було визначено концепцію подальшого реформування вітчизняної моделі, а саме: оптимізувати діючі програми соціальної підтримки та максимально спрямовувати їх на найбільш нужденних та вразливих осіб. При цьому, чим «далі» особа знаходитиметься від стану крайньої нужденності, тим менше вигод отримає від системи соціальної підтримки, оскільки вважається, що вона потребує менше сторонньої допомоги і має більші можливості подолати скрутне становище самотійно.

Побудова нової моделі соціальної підтримки населення в Україні або *інтегрованої соціальної підтримки* передбачає поступовий перехід всієї системи в електронне середовище, при одночасній оптимізації наявної кількості соціальних програм (що зараз спрямовані на підтримку доходів населення) до декількох профільних блоків, в рамках яких буде обрана єдина опорна програма. Поступово до відповідних опорних блоків будуть інтегровані соціальні допомоги, які націлені на забезпечення доступності населення до окремих соціальних сфер (освіта, охорона здоров'я, житло).

Оскільки в суспільстві завжди будуть громадяни, котрі мають особливі заслуги перед державою (наприклад, ветерани війни, учасники бойових дій, ліквідатори та постраждалі від техногенних або інших катастроф державного масштабу та ін.), то іншим окремим напрямком соціальної підтримки цих

контингентів буде блок компенсацій та привілеїв. Наступним окремим напрямком соціальної підтримки будуть соціальні послуги, доступ до яких матиме усе населення не залежно від приналежності до бідних, але обов'язково зважаючи на ризик соціального відторгнення. Щоб мінімізувати порушення принципу соціальної справедливості в рамках надання допомоги за обома напрямками, доцільно з годом ввести диференційований підхід до визначення розміру компенсацій та вигод, а також відсотка платежу за отримані послуги, виходячи із доходу претендента на них.

Не менш важливим етапом реформування діючої соціальної підтримки має стати створення електронного середовища, в якому буде функціонувати нова модель ІСП. Воно матиме формат електронного державного порталу, на якому буде міститися вся необхідна інформація щодо надання соціальної підтримки, і на базі якого буде створено електронну «інфраструктуру» для обміну даними між усіма учасниками процесу. Створення е-середовища є тим механізмом, який дасть змогу на практиці досягти «реверсності» інформаційного потоку між ним як центром менеджменту, аудиту та прийняття рішень, і рештою учасників соціальної підтримки як процесу, підвищити якість та ефективність соціальних програм, уникнути дублювання та розпорошення ресурсів і бюджетних коштів, сприятиме підвищенню релевантності наданої допомоги.

Спираючись на запропоновану модель інтегрованої соціальної підтримки було запропоновано декілька варіантів змін основних параметрів програм та всієї системи в межах двох сценаріїв – жорсткого та помірною реформування діючої СП. Оскільки наявної інформаційно-статистичної бази не достатньо аби змоделювати ситуацію та визначити можливі ефекти з урахуванням усіх запропонованих змін в рамках побудови нової моделі ІСП, було вирішено зупинитися на оцінюванні наслідків від змін, запропонованих за напрямком підтримки доходів. В результаті імітаційного моделювання було визначено оптимальний варіант зміни вихідних параметрів програми-платформи цього напрямку, а саме допомоги малозабезпеченим сім'ям. Тож, нові правила надання

соціальної допомоги самим нужденним лягли в основу двох сценаріїв інтеграції соціальних допомог із допомогою по малозабезпеченості.

Отримані модельні дані дозволяють стверджувати, що втілення в життя Сценарію 1 «Жорсткий перехід» – інтеграція до ДСДМС допомоги на дітей одиноким матерям та субсидій на ЖКП, навіть при всіх інших недоліках, зможе забезпечити кращу ефективність соціальної підтримки населення України, ніж реалізація Сценарію 2 «Помірний перехід». Крім того, розрахований інтегральний індекс релевантності нової моделі інтегрованої соціальної підтримки для обох сценаріїв, також довів, що за умов реалізації їх обох вдасться підвищити релевантність всієї системи підтримки, проте за Сценарієм 1 ефект буде значно кращим ніж за умов втілення Сценарію 2 (в 1,8 та 1,2 разу відповідно). Отже, запропоновані механізми трансформації діючої соціальної підтримки населення в Україні в напрямку створення інтегрованої системи соціальної підтримки, яка діятиме в електронному полі, є цілком правомірними, а також виправданими як із економічної, так і з соціальної позиції.

Виявлені під час дослідження проблеми функціонування соціальної підтримки населення України, а також запропонована модель нової інтегрованої соціальної підтримки, послугували підґрунтям для ранжування напрямів реформування діючої системи за пріоритетністю завдань та можливостями їх реалізації у сучасних соціально-економічних умовах. За підсумками чого було визначено основні етапи трансформації системи соціальної підтримки. Так, до поточних завдань було віднесено такі як:

- оптимізація найбільш поширених програм соціальної підтримки за напрямком «підтримка доходів» шляхом виокремлення програми-платформи (допомоги малозабезпеченим) та інтеграція до неї окремих програм-модулів (в першу чергу допомоги одиноким матерям та субсидій на ЖКП);
- удосконалення діючої методики моніторингу та оцінювання соціальних програм підтримки населення України щодо їх релевантності та ефективності із застосуванням інтегрального індексу та інфографічного («Data_Viz») методу;

- юридичний супровід, зокрема закріплення у відповідних нормативно-законодавчих актах запропонованих змін в програмі-платформі та механізму інтеграції до неї окремих соціальних програм; процедури використання результатів моніторингу та оцінювання соціальних програм в соціально-економічній політиці держави; умови створення електронного середовища тощо;

- розробка порядку формування необхідних баз даних в рамках національної бази ідентифікаторів та обміну інформацією між усіма учасниками соціальної підтримки.

До перспективних завдань було віднесено побудову електронної «інфраструктури» та запровадження інформаційної системи управління в сфері соціальної підтримки:

- розробку спеціальних модулів е-середовища, які відповідатимуть за поетапність надання соціальної підтримки (реєстрації заявників, запитів до баз ідентифікатора та перевірки отриманої інформації, визначення права на участь у конкретній соціальній програмі тощо);

- створення електронних сервісів (SMS-сповіщень) та додатків (в тому числі мобільних), особистих кабінетів користувачів на порталі провайдера послуг (в даному випадку профільних міністерств).

Отже, очікується, що модернізація системи соціальної підтримки населення в Україні в напрямку створення інтегрованої соціальної підтримки і запровадження інформаційної системи управління, матиме такі переваги як: наявність статистичної інформації щодо реальних потреб населення у підтримці; прозорість призначень, уникнення дублювання, зловживань та шахрайства; скорочення бюрократичних формальностей та процедур, а також часу операцій із надання допомоги. що в цілому має сприяти підвищенню ефективності використання державних ресурсів та коштів; більшому охопленню бідних соціальною підтримкою, а також кращій націленості виплат і послуг на найбільш нужденних та вразливих осіб, в тому числі, завдяки виявленню індивідуальних (профільних) потреб заявників. Крім того, завдяки створенню електронного

середовища з'явиться здатність оперативно перевіряти та оцінювати відповідність СП потребам суспільства, мати зворотній зв'язок в процесі моніторингу, швидко приймати управлінські рішення та вносити корективи, використовувати інформацію для планування (в тому числі бюджетного).

Основні висновки, пропозиції та положення наукової новизни, що викладені в 1 розділі, опубліковані у роботах автора [188, 190].

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано вирішення актуального наукового завдання, що полягає у розробці науково-методичних підходів до оцінювання ефективності системи соціальної підтримки та визначення перспектив її реформування з метою забезпечення відповідності потребам суспільства. Результати дослідження дають підстави зробити такі загальні висновки.

Соціальна підтримка як вид соціальних відносин пройшла довгий шлях в напрямку своєї інституалізації: від індивідуального розуміння необхідності підтримувати членів спільноти, які не здатні самостійно піклуватися про себе, до загальносуспільного усвідомлення важливості цього процесу; від допомоги на власний розсуд до легітимізації норм, правил, статусів та ролей цього виду соціальної взаємодії; від допомоги у задоволенні потреб першочергового порядку до задоволення потреби в самореалізації.

Головною детермінантою трансформації та еволюції соціальної підтримки завжди виступало переосмислення уявлення про прояви нужденності та вразливості. Воно вийшло за рамки матеріального виміру, стало багатовимірним явищем, в якому тісно взаємодіють, поряд з економічною складовою, духовна, моральна та психологічна. Філософія сучасних відносин між суспільством та нужденними ґрунтується на тому, що на допомогу може розраховувати будь-хто, хто на неї потребує, але вона не може бути заохочувальним чинником для «неактивності» її отримувача в подальшому. Тому на новітньому етапі розвитку соціальної підтримки популярним став перехід від переважно соціальних виплат до сприяння економічній незалежності через систему стимулів до активізації та самореалізації.

Спираючись на досвід світових практик та моделей організації систем соціальної підтримки, керуючись принципами та механізмами, покладеними в основу їх реалізації, вважаємо, що модель соціальної підтримки має бути універсальною, рухливою, базуватися на засадах гуманізму та розвиненій суспільній свідомості, яка дає змогу кожному члену суспільства у разі потреби

скористатися «плечем» іншого. Підтримка має спрямовуватися, в першу чергу, на користь самих нужденних та соціально вразливих громадян, а також запобігати і долати не лише матеріальну неспроможність, але й прояви соціального відторгнення. При цьому допомога має надаватися в таких обсягах та формах, щоб не знижувати у отримувачів бажання до трудової активності та «повернення» до соціуму.

Отже, «соціальна підтримка» є системою допомог, субсидій, пільг, компенсацій, соціальних послуг для населення, спрямованою на підняття рівня життя кожної людини до суспільних стандартів та підвищення життєвих шансів для вразливих категорій населення, через стимулювання реципієнтів, насамперед, з числа працездатних, до активності та самостійного вирішення складних ситуацій.

Необхідною умовою ефективного функціонування соціальної підтримки є розвинена система оцінювання, завдяки якій можна встановити досягнені результати, виявити проблеми та недоліки механізмів організації й реалізації, визначити пріоритети, доцільність, напрямки і етапи запровадження змін. Оскільки зменшення масштабів бідності історично було головною метою політики в області соціальної допомоги, то універсальним показником для всіх без виключення соціальних проектів, за яким вимірюється їх загальна ефективність, є вплив на бідність. В цілому сучасні теорія і практика моніторингу та оцінювання соціальних проектів представлена розвиненим апаратом, який дає змогу проаналізувати соціальну підтримку та окремі соціальні програми з різних боків, а також визначити соціальні та економічні ефекти від їх реалізації. Проте значна кількість показників, з одного боку, дає детальне, різнобічне уявлення про вигоди та недоліки програм соціальної підтримки, тоді як з іншого – ускладнює отримання цілісної картини, котра б давала змогу чітко зрозуміти, чи вдається їм задовольнити потреби населення у піклуванні і наскільки успішно вона з цим справляється. Для української методики моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної

підтримки населення в Україні також притаманний цей недолік, що вказує на необхідність її вдосконалення та оптимізації.

Система соціальної підтримки населення в Україні тільки стала на шлях трансформації за новітнім курсом, тому за останні декілька років з метою підвищення її ефективності відбувається активний перерозподіл ресурсів із надання соціальної допомоги за принципом універсальності та уніфікованості на надання соціальних допомог і послуг, котрі сприятимуть формуванню у громадян активної життєвої позиції, насамперед щодо самозабезпечення. Проте все ще залишається значна диференційованість програм та форм соціальної підтримки, що входять до таких блоків, як: соціальні допомоги, соціальні пільги та субсидії, соціальні послуги. Розгалуженість системи соціальної підтримки демонструє високий ступінь соціальної відповідальності держави перед своїми громадянами, але водночас надмірна кількість соціальних програм робить її надто складною, непрозорою, економічно нелогічною та соціально несправедливою. В результаті в державі функціонує високовартісна система соціальних програм, що не відповідає потребам населення у піклуванні і не здатна належним чином впливати на ситуацію з бідністю та інші соціальні ризики.

Поряд з цим, є інші проблеми, що стоять на заваді релевантності та ефективності системи соціальної підтримки: по-перше, державні соціальні зобов'язання перевищують можливості, тобто порушується економічна логіка, закладена в основу функціонування соціальної підтримки; по-друге, на законодавчому та виконавчому рівнях не задіяні ефективні механізми організації, надання та адміністрування допомоги, а також відсутність координації між процесом прийняття управлінських рішень, оцінюванням ситуації з бідністю й функціонуванням соціальної підтримки, що свідчить про недосконалість чинної моделі соціальної підтримки; по-третє, кожна гривня, вкладена у соціальну підтримку, не дає адекватного зменшення дефіциту доходів бідного населення, що демонструє її низьку соціальну рентабельність; по-четверте, тіньові доходи порушують принцип соціальної справедливості в

наданні соціальної підтримки, в результаті чого бідні отримують менше зиску (вигод) від системи; по-п'яте, складність проведення аналізу за великим обсягом інформації та за відсутності підходів до інтерпретації результатів, відсутність оцінок щодо релевантності соціальної підтримки та її окремих програм, вказує на недосконалий і нерозвинений механізм оцінювання.

З метою покращення менеджменту в державному секторі надання соціальної підтримки населенню, формування системи, яка б відповідала на потреби суспільства і була ефективною в питаннях подолання нужденності та соціального відторгнення, а також давала змогу оперативно реагувати на зміну соціально-економічної ситуації в державі, Україна має вирішити означені проблеми, розпочавши із модернізації моделі соціальної підтримки та оптимізації функціонування її складових.

Соціальна підтримка населення в Україні вже не одне десятиліття перебуває в стані трансформації, проте здійснені заходи не відзначаються послідовністю, узгодженістю підходів та дотриманням єдиного вектору змін, а докладені зусилля не приносять очікуваного результату. Навіть за останні декілька років в умовах політико-економічної кризи державі не вдалося виробити чіткої концепції реформування: ліквідувавши одні програми, було започатковано інші, підвищивши соціально-економічні ефекти по одних допомагах – втрачено по інших, а замість того, щоб економити державні кошти і спрямовувати їх до найбільш нужденних та соціально вразливих – збільшилися витрати бюджету на соціальну підтримку і ще більше небідних отримали до неї доступ.

Тенденції в системі соціальної підтримки, сформовані на початок 2014 р., довели, що вона потребує кардинальних змін як по окремих програмах, так і в цілому, оскільки збереження чинних на той час параметрів, вимагало б постійного збільшення державних видатків на соціальну сферу, але при цьому не забезпечувало б запобігання нужденності та бідності. Категорійний принцип надання соціальної допомоги, який до того часу був домінуючим, виявився високовартісним і при цьому неефективним як із соціальної, так і з економічної

точок зору. Ключовою проблемою програм, що діють на категорійних засадах, виявилася недостатня адресність, низька соціальна рентабельність, високі помилки «включення» та «виключення». В результаті соціальна підтримка потребувала все більших обсягів фінансування, і при цьому ледь помітно впливала на ситуацію з бідністю. Крім того, чинний механізм порушував принцип соціальної справедливості та сприяв посиленню патерналістських настанов в суспільстві. Для досягнення кращих ефектів та позитивних соціально-економічних впливів (зокрема, щодо зменшення масштабів бідності) система державної соціальної підтримки, насамперед модель її організації, потребує подальшого вдосконалення.

В Україні, поряд із реформою соціальної підтримки населення, нагального втручання та реорганізації потребує система моніторингу та оцінювання соціальних програм, насамперед щодо можливості використання її продукту для прийняття управлінських рішень, в тому числі на державному рівні. Вивчення міжнародного досвіду в частині оцінювальної спроможності демонструє тенденції у бік спрощення інтерпретації отриманих результатів і намагання використовувати єдиний показник для оцінювання ефективності та релевантності як всієї соціальної підтримки, так і окремих програм. Зважаючи на означену ситуацію, було запропоновано два підходи до удосконалення науково-методичного апарату оцінювання в Україні, а саме:

- ✓ інфографічний або «Data_viz» метод – як наочний спосіб подачі інформації, даних або знань у графічній формі, призначений для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації;

- ✓ інтегральний індекс релевантності – як метод, що дає змогу уникнувши синергетичних ефектів, визначити загальний рівень ефективності соціальної підтримки та ступінь її відповідності потребам, зокрема, на основі оцінювання соціальних програм в цілому та їх окремих параметрів.

В рамках першого методу було розроблено граничні межі діапазонів основних показників (із відповідним кольоровим маркуванням), котрі використовуються при оцінюванні ефективності соціальних програм і дають

змогу чітко охарактеризувати ситуацію із соціальною підтримкою в країні. А також запропоновано межі та діапазони інтенсивності змін по цих показниках (із відповідним кольоровим маркуванням) для досліджень динамічних змін.

Обидва науково-методичні підходи дають змогу оперативно оцінити, порівняти програми між собою та в динаміці, виявити специфічні проблеми їх функціонування, а також структурувати їх за пріоритетністю реформування.

Апробація запропонованих підходів довела, що вони є зручним та корисним оціночним інструментом в процесі аудиту, прийняття рішень, планування і реалізації багатьох управлінських функцій в сфері соціальної підтримки населення в Україні. Включення їх до діючої методики моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення в Україні сприятиме успішності їх інституалізації завдяки елементарності інтерпретації отриманих оцінок соціальних програм.

Реформування необхідно починати із чіткого уявлення про модель системи соціальної підтримки та визначення єдиної концепції щодо її побудови. Врахувавши проблеми функціонування соціальних програм, наявні ресурси, соціально-економічний курс України, а також спираючись на передовий міжнародний досвід організації моделей соціальної підтримки, було визначено концепцію подальшого реформування вітчизняної моделі, а саме: оптимізувати наявні програми соціальної підтримки та максимально спрямовувати їх на найбільш нужденних та вразливих осіб. При цьому, чим «далі» особа знаходитиметься від стану крайньої нужденності, тим менше вигод отримає від системи соціальної підтримки, оскільки вважається, що вона має більші можливості подолати негаразди самостійно.

Побудова нової моделі соціальної підтримки населення в Україні або *інтегрованої соціальної підтримки* передбачає поступовий перехід всієї системи в електронне середовище, при одночасній оптимізації наявної кількості соціальних програм (що зараз спрямовані на підтримку доходів населення) до декількох профільних блоків, в рамках яких буде обрана єдина опорна програма. Поступово до відповідних опорних блоків будуть інтегровані соціальні

допомоги, які націлені на забезпечення доступності для населення окремих соціальних сфер (освіта, охорона здоров'я, житло).

Оскільки в суспільстві завжди будуть громадяни, котрі мають особливі заслуги перед державою (наприклад, ветерани війни, учасники бойових дій, ліквідатори та постраждалі від техногенних або інших катастроф державного масштабу та ін.), то іншим окремим напрямком соціальної підтримки цих контингентів буде блок компенсацій та привілеїв. Наступним окремим напрямком соціальної підтримки будуть соціальні послуги, доступ до яких матиме усе населення не залежно від приналежності до бідних, але обов'язково зважаючи на ризик соціального відторгнення. Щоб мінімізувати порушення принципу соціальної справедливості в рамках надання допомоги за двома напрямками, доцільно згодом ввести диференційований підхід до визначення розміру компенсацій та вигод, а також відсотка платежу за отримані послуги, виходячи із доходу претендента.

Не менш важливим етапом реформування чинної соціальної підтримки має стати створення електронного середовища, в якому буде функціонувати нова модель ІСП. Воно матиме формат електронного державного порталу, на якому буде міститися вся необхідна інформація щодо надання соціальної підтримки, і на базі якого буде створено електронну «інфраструктуру» для обміну даними між усіма учасниками процесу. Створення е-середовища є тим механізмом, який дасть змогу на практиці досягти «реверсності» інформаційного потоку між ним як центром менеджменту, аудиту та прийняття рішень, і рештою учасників соціальної підтримки як процесу, підвищити якість та ефективність соціальних програм, уникнути дублювання та розпорошення ресурсів і бюджетних коштів, сприятиме підвищенню релевантності наданої допомоги.

Спираючись на запропоновану модель інтегрованої соціальної підтримки, було визначено декілька варіантів змін основних параметрів програм та всієї системи в межах двох сценаріїв – жорсткого та помірному реформування чинної СП. Оскільки наявної інформаційно-статистичної бази недостатньо, аби змодельювати ситуацію та визначити можливі ефекти з урахуванням усіх

запропонованих змін в рамках побудови нової моделі ІСП, було вирішено зупинитися на оцінюванні наслідків від змін, запропонованих за напрямком підтримки доходів. В результаті імітаційного моделювання було визначено оптимальний варіант зміни вихідних параметрів програми-платформи цього напрямку, а саме допомоги малозабезпеченим сім'ям. Нові правила надання соціальної допомоги самим нужденним лягли в основу двох сценаріїв інтеграції соціальних допомог із допомогою по малозабезпеченості.

Отримані результати моделювання дають змогу стверджувати, що втілення в життя Сценарію 1 «Жорсткий перехід» – інтеграція до ДСДМС допомоги на дітей одиноким матерям та субсидій на ЖКП, навіть при всіх інших недоліках, зможе забезпечити кращу ефективність соціальної підтримки населення України, ніж реалізація Сценарію 2 «Помірний перехід». Крім того, розрахований інтегральний індекс релевантності нової моделі інтегрованої соціальної підтримки для обох сценаріїв також довів, що за умови їх реалізації вдасться підвищити релевантність всієї системи підтримки, проте за Сценарієм 1 ефект буде значно кращим, ніж за умов втілення Сценарію 2 (в 1,8 та 1,2 рази відповідно). Отже, запропоновані механізми трансформації чинної соціальної підтримки населення в Україні в напрямі створення інтегрованої системи соціальної підтримки, яка діятиме в електронному полі, є цілком правомірними, а також соціально та економічно виправданими.

Виявлені під час дослідження проблеми функціонування соціальної підтримки населення України, а також запропонована модель нової інтегрованої соціальної підтримки, послугували підґрунтям для ранжування напрямів реформування чинної системи за пріоритетністю завдань та можливостями їх реалізації у сучасних соціально-економічних умовах. За підсумками було визначено основні етапи трансформації системи соціальної підтримки.

До поточних завдань реформування соціальної підтримки населення було віднесено:

- оптимізацію найбільш поширених програм соціальної підтримки за напрямком «підтримка доходів» шляхом виокремлення програми-платформи

(допомоги малозабезпеченим) та інтеграція до неї окремих програм-модулів (в першу чергу допомоги самотнім матерям та субсидій на ЖКП);

- удосконалення чинної методики моніторингу та оцінювання соціальних програм підтримки населення України щодо визначення релевантності та ефективності із застосуванням інтегрального індексу та інфографічного («Data_Viz») методу;

- розробка порядку формування необхідних баз даних в рамках національної бази ідентифікаторів та обміну інформацією між усіма учасниками соціальної підтримки.

До перспективних завдань було віднесено побудову електронної «інфраструктури» та запровадження інформаційної системи управління в сфері соціальної підтримки.

Очікується, що модернізація системи соціальної підтримки населення в Україні в напрямі створення інтегрованої соціальної підтримки і запровадження інформаційної системи управління дасть змогу забезпечити населенню, насамперед вразливим та нужденним, ефективну підтримку, яка б відповідала їх потребам, але при цьому стимулювала бути активними членами суспільства та шукати шляхи самостійно вирішувати проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sociology: An Analysis of Life in Modern Society. Arnold W. Green. New York: McGraw-Hill Book Co., 1952. Pp. x+579.
2. Толстих Н.В. Соціальне виключення в сучасній Україні: спроба оцінки // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 81-85.
3. Рєвнівцева О.В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження // Демографія та соціальна економіка. №1 (9). 2008. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 235 с. - с. 98-106.
4. Горбатюк С. Проблеми соціального відчуження в умовах суспільних трансформацій // Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України. – 2011. - №3. – Бібліогр. в кінці ст.– с.204-211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-3-29.pdf>
5. Галушка З., Соболева М. Соціальне виключення як об'єкт економічного аналізу // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія Економіка. №7 (160)/2014. 2014. м. Київ. – 160 с. – с. 14-19.
6. Макарова О. Соціальне відторгнення в Україні: специфіка проявів та методологія оцінювання // Демографія та соціальна економіка. №1 (15). 2011. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 176 с. - с. 58-68.
7. Чекин А. (Яроцкий В.) Социальное страхование (введение в теорию). – М., 1924. – С. 4–5.
8. Догадов В.М. Социальное страхование. – М., 1926.
9. Видгорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. – М., 1923.
10. Семашко Н.А. Право на социальное обеспечение. – М., 1938.
11. Benefits explained: A basic guide to entitlements // BBC News. Business. November 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/business-11717254>

12. The OECD Portal. Social Benefit Recipients Database (SOCR). 2008-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd-ilibrary.org/>
13. Trends in child recipients of welfare (AFDC/TANF). // The Child Trends Hispanic Institute. Nov. 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.childtrends.org/indicators/child-recipients-of-welfareafdctanf>
14. Конституція України, №254к / 69-ВР, прийнята Верховною Радою України від 28.06.1996 р. (останні зміни 30.09.2016). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
15. Либанова Э. В 2014 году в Украине появилась новая категория бедных людей / Украинские национальные новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unn.com.ua/ru/news/1396826-u-2014-rotsi-v-ukrayini-zyavilasya-nova-kategoriya-naybidnishikh-lyudey-e-libanova>
16. Про схвалення Стратегії подолання бідності. Розпорядження КМУ №161-р від 16.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-р>
17. Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» №1166-7 від 01.07.2014 р. (остання редакція 19.12.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>
18. Скуратівський В.А., Палій О.М., Либанова Е.М. Соціальна політика: Навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління» (друге видання доповнене та перероблене). – К.: УАДУ, 2003. 364 с.
19. Кузьмин К. В., Сутырин Б. А. История социальной работы за рубежом и в России / с древности до начала XX века /. – М.: Академический проект; Екатеринбург. Деловая книга, 2002. – 480 с.
20. Пожар Є.П. Соціальна допомога у середньовічному західному суспільстві // Матеріали VI науково-практичної конференції «Wschodnie partnerstwo – 2010»: Economiczne nauki. Przemysl, Nauka ia studia. – 2010. Vol.1. –

р. 23-26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/25_WP_2010/Economics/70934.doc.htm

21. Рощина Л.О. Соціальна допомога на Українських землях в литовсько-польську добу // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009, № 4. – 219 с. – с. 117-123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33235/58-Roshchina.pdf?sequence=1>

22. The rise and fall of the workhouse. The official website for BBC History Magazine and BBC World Histories Magazine. 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.workhouses.org.uk>

23. Гриненко А.М. Соціальна політика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: КНЕУ, 2003. — 309 с. – с. 122-130.

24. Социальная Европа в XXI веке / Институт Европы РАН; Под ред М.В. Каргаловой, М.: Весь Мир, 2011 – 530 с.

25. Рацюк А.С. Аналіз моделей соціального захисту населення у країнах-членах Європейського Союзу. IV Міжнародна науково-методична конференція Форум молодих економістів-кібернетиків «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід», 24-26 жовтня 2013 р., м. Тернопіль.

26. Демчак Р.Є. Соціальний захист населення та діючі моделі в країнах з різним рівнем розвитку ринкових відносин // Державне управління: удосконалення та розвиток № 12, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=371>

27. Жиглей І.В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. № 4 (46). 2008. – с. 71-79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/94774/90854>

28. Ільчук Л.І. Світовий досвід моделей соціальної політики та їх можливість використання в Україні. Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України.

Липень 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipzn.org.ua/svitovuj-dosvid-modelej-sotsialnoyi-polityky-ta-yih-mozhlyvist-vykorystannya-v-ukrayini/>

29. Серватинська І. Моделі соціальної політики та соціального страхування: світовий і вітчизняний досвід // Світ фінансів. Тернопіль. ТНЕУ. 2014. Випуск 3. с.163-172 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/5213/1/Серватинська%20І..pdf>

30. Григораш Г.В. Система соціального страхування зарубіжних країн: Навч. пос. / Г.В. Григораш, Т.Ф. Григораш, В.Я. Олійник, І.Т. Субачов—К.: Центр учбової літератури, 2008.—144с.

31. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – Вип. 2. – 300 с. – с. 219-227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-2-31.pdf>

32. Хома Н.М. Типологія моделей соціальної держави: аналіз основних підходів // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Випуск 56. – 2012. с. 618-623 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64457/111-Khoma.pdf?sequence=1>

33. Італія. Сервіс PPT. Online recurs лучших презентаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ppt-online.org/80050>

34. Ferrera M. The «Southern Model» of Welfare State in social Europe// Journal of European Social Policy, 6 (1), 1966. — p. 18-19.

35. Гупало О.Г., Жук О.Б. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України. – 2015. – Вип.25.4. – с. 211-218 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2015/25_4/37.pdf

36. Сковронський Д.М. Сучасні моделі соціальної держави // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. пр. / Нац. ун-т

«Львів. Політехніка». – Львів, 2016. – №850. с. 264-272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37352/1/41_264-271.pdf

37. Жиглей І.В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки. – 2008. – №4 (46). – с. 71-79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/94774/90854>

38. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. – Cambridge, 1990. – 248 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lanekenworthy.files.wordpress.com/2017/03/reading-espingandersen1990pp9to78.pdf>

39. Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы / Институт Европы РАН; Серия: Старый Свет – новые времена; Под об. ред. Ал. А. Громыко и В. П. Федорова. – М.: Весь мир, 2014. – 706 с.

40. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», №5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

41. Гладун А. Чотири причини, чому адресна соціальна допомога неефективна й несправедлива // Спільне. — 13 березня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/uk/chotiri-prichini-chomu-adresna-socialna-dopomoga-neefektivna-j-nespravedliva/>

42. Великсар Т.І. Державна соціальна допомога як елемент системи соціального захисту населення: реалії та перспективи удосконалення / Т. І. Великсар // Економіка та держава. – 2015. – № 12. – С. 100–103. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2015/27.pdf

43. Мандибуря В. Соціальна політика держави та її структурні складові // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 7. – С. 21–23.

44. Попов О. Щодо визначення сутності соціальної допомоги як форми соціального забезпечення осіб, які працюють на умовах запозиченої

праці // Прикарпатський юридичний вісник. – Випуск №3(9). – 2015. – с. 120-123. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2015/26.pdf

45. Рудик В. Зміст поняття «соціальна допомога» в теорії та законодавстві // Юридична Україна. Бібліотека наукової юридичної періодики «Правник» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1377-zmist-ponyattya-socialna-dopomoga-v-teori-ta-zakonodavstvi.html>

46. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – №1. – с. 11-21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2015_1_3

47. Черенько Л. Система соціальної підтримки в Україні: неминучість реформ та оцінка перспектив // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – №2. – с. 130-142. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_2_12

48. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2017. – 368 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2017_lud_rozvytok_kolektyvna.pdf

49. Cherenko L. Approaches to Measuring Poverty at The National and Subnational Levels // Conference of European Statisticians. United Nations Economic Commission for Europe. Working paper 30ю – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats>

50. Юрчик Г. Система соціальної допомоги в Україні як складова національної соціальної політики // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2017. - №1. – с. 230-242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/21622/1/230-242.pdf>

51. Европейская социальная хартия: справочник / пер. Н. Н. Масловой. — М.: Междунар. отношения, 2000. — С. 181.
52. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» №2961-15 від 06.10.2005 р. (остання редакція від 07.08.2017 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
53. Буяшенко В.В. Соціальна допомога в контексті повсякденності // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Філософія. — 2009. — Випуск №39. — 250 с. — с. 161-173 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_39_14.pdf
54. Буяшенко В.В. Соціальне піклування і динаміка соціокультурного простору // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Філософія. — 2011. — Випуск №44. — 205 с. — с. 172-179 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_44_172.pdf
55. Панченко В.Ю. О понятии социальной помощи в современном обществе // СОЦИС. — 2012. — № 5. — с. 13–18 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2012_5/Panchenko.pdf
56. Хомич І. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України // Форум права. — 2013. - №3 с. 717-724 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_118
57. Шаманська Н. Соціальний захист населення в контексті надання соціальних допомог: сучасний стан і пріоритети / Н. Шаманська // Галицький економічний вісник. — 2013. — №2(41). — с. 43–48 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/3059>
58. Социальная работа / Под общей редакцией проф. В.И. Курбатова. — г. Ростов н/Д: «Феникс», 2000. — 576 с.
59. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособ. / Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Совинина. — М: Инфра, 2002. — 427 с. — с. 5.

60. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с. – с. 375, 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>

61. Проблемы общей части права социального обеспечения. Монография (коллективная). Под ред. Тучковой Э.Г. Издательство «Проспект». – 2017. – 459 с. – с. 20-34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=8BMxDwAAQBAJ&pg=PT149&lpg=PT149&dq=тучкова+Э+социология&source=bl&ots=ywXAY8Ufx0&sig=ACfU3U2xHflTsGBb2iwDNHEKbJwsRpdHw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiYIKbJ1qvgAhUDhqYKHUyILCHgQ6AEwAHoECAUQAQ#v=onepage&q&f=true>

62. Захаров М.Л. Социальное обеспечение: настоящее и будущее: Монография / Захаров М.Л., Воронин Ю.В. - М.: Контракт, НИЦ ИНФРА-М, 2017. - 284 с.: 60x90 1/16 ISBN 978-5-16-106455-9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znanium.com/catalog/product/954294>

63. Social Security Act. 74th congress. Sess. I. Ch. 531. August 14, 1935. – р. 620-648 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legisworks.org/sal/49/stats/STATUTE-49-Pg620.pdf>

64. Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247

65. Шайхатдинов, В. Ш. Право социального обеспечения: учебник для бакалавров / В. Ш. Шайхатдинов. – М.: Издательство «Юрайт», 2012. – 573 с. – с. 27-28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://biblio-online.ru/viewer/pravo-socialnogo-obespecheniya-425209?share_image_id=#page/27

66. Процюк С. Стратегічні напрямки вдосконалення державної політики соціального захисту економічно активного населення // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 2. – с. 359-364. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2010_2_53

67. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
68. Спенсер Г. Социальная статика, . Изложение социальных законов, обуславливающих счастье человечества (пер. с англ.). – Киев: Гама-Принт, 2013. – 496 с.
69. Спенсер Г. Синтетическая философия. Серия «Познание»; Вып. 2. Киев: Ника-Центр, 1997. – 512 с.
70. Мейжис І. А. Соціальні інновації в українській сучасності // Наукові праці. Соціологія. Випуск 172. Том 184. с. 63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/184-172-13.pdf>
71. Корнева П.М. Реалізація принципу справедливості у відносинах із соціальної підтримки населення України // Право та інновації. №1 (13), 2016. С. 217-222 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Kornjeva13.pdf>
72. Прилипко С. Предмет права соціального забезпечення: дис. ... д-ра юрид. Наук: 12.00.05 / С.М. Прилипко; Нац. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 382 с.
73. Шумна Л. Поняття та види соціальної підтримки // Актуальні проблеми держави і права. 2012. – Вип. 63. – с. 433-440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_63_67
74. Проект «Закону про забезпечення державного контролю під час надання соціальної підтримки». №6159 від 06.03.2017, включеного до порядку денного 2679-VIII від 07.02.2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61292
75. Міжвідомчий Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної Академії Наук України «Про затвердження Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення» №

1396/1272/730/243/528 від 01.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1191-17/print1509616126540122>

76. Закон «Конституція України», №254 к / 69-ВР, прийнятий Верховною Радою України від 28.06.1996 р. (останні зміни 30.09.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

77. Нормативні документи щодо гарантування соціального захисту в Україні / Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/content/pilgi.html>

78. Реут А.Г. Системи соціальної підтримки в Україні: оцінка та проблеми функціонування // Danish Scientific Journal. №17. Vol. 2. København V Denmark. 2018. р. 30-36. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.danish-journal.com/wp-content/uploads/2018/11/DSJ_17_2.pdf

79. Семів Л. К. Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти/ НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього»; [наук. ред. У. Я. Садова.] – Львів, 2016. – 288 с. – (Сер. «Проблеми регіонального розвитку») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf>

80. Семів Л. К., Клос В. Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців відп. ред. – Львів, 2018 р. Випуск №5 (133). - С. 95-102.

81. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» №31 від 16.01.2003 р. (остання редакція від 11.02.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-2003-п>

82. Діяльність служби у справах дітей та сім'ї Київської облдержадміністрації станом на 31.12.2017 р.: досягнення, перспективи, проблемні питання. Служба у справах дітей та сім'ї Київської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ssd-koda.gov.ua/osnovni-rezultati-diyalnosti-sluzhbi-u-spravah-ditej-ta-simii-oblderzhadministracii-u-i-kvartali-2016-roku/>

83. Закон України «Про соціальні послуги» №966-15 від 19.06.2003 р. (остання редакція від 07.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

84. Закон Верховної Ради України «Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки» № 1708-52 від 20.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1708-18>

85. Проект «Закону про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2018-2021 роки» Верховної Ради України №9467 від 14.01.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?Pf3511=65324

86. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року» №111 від 24.02.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-п>

87. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року» №115 від 01.03.2017 р. (остання редакція від 04.04.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-п>

88. Закон Верховної Ради України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Питна вода України» на 2011-2020 роки» №2455-

15 від 03.03.2005 р. (остання редакція від 13.11.2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2455-15>

89. Закон Верховної Ради України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» №2811-12 від 21.11.1992 р. (остання редакція від 01.01.2019 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

90. Закон Верховної Ради України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» №1166-18 від 27.03.2014 р. (остання редакція від 19.12.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>

91. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» №81 від 31.01.2007 р. (остання редакція від 01.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/81-2007-п>

92. Закон Верховної ради України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» №2109-14 від 16.11.2000 р. (остання редакція від 20.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>

93. Закон Верховної ради України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» №1727-15 від 18.05.2004 р. (остання редакція від 25.07.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1727-15>

94. Постанов Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» №848 від 21.10.1995 р. (остання редакція від 07.02.2019 р.)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-p>

95. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» №841 від 17.10.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2018-p>

96. Нові правила отримання житлової субсидії на 2019 рік. Юридичний портал України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lawportal.com.ua/zhitlova-subsidiya-novi-pravila.html>

97. Уряд запровадив монетизацію пільг і субсидій. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Міністерство соціальної політики України, опубліковано 27.12.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-zaprovadiv-monetizaciyu-pilg-i-subsidij>

98. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» №1706-18 від 20.10.2014 р. (остання редакція від 27.03.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

99. Реут А. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність // Демографія та соціальна економіка. – К.: 2015. – №1 (23). – 204 с. – с. 44-54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351/issue/viewfile/3901/1403#page=44>

100. Круглий стіл «Внутрішні переселенці в Україні: півроку поневірян та надії», 07.10.2014 р., м. Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.idss.org.ua/arhiv/2014_07_10Stil1.doc

101. Права тимчасово переміщених осіб захищені через рішення Кабінету Міністрів. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Департамент інформації та комунікацій з громадськістю секретаріату КМУ. Опубліковано 20.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?Art_id=247691283&cat_id=244276429

102. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року», № 594-р від 03.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2009-p>

103. Хто має право на пільги. Київський портал нерухомості «Domik.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://domik.ua/novosti/xto-maye-pravo-na-pilgi-v-ukrayini-n244846.html>

104. Довідник видів соціальної підтримки та послуг і процедур їх надання. 98 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://buskrda.gov.ua/управління-соціального-захисту/довідник-видів-соціальної-підтримки-та-послуг-і-процедур-їх-надання>

105. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати» №573 від 03.09.2012 р. (остання редакція від 17.08.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12>

106. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» №208-р від 13.03.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-p>

107. Програма «Центр матері та дитини». Благодійна організація «Фонд «Асперн» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.aspern.com.ua/index.php/programmy/tsentr-materi-ta-ditini>

108. Комунальний заклад «Дніпровський міський соціальний центр матері та дитини» Дніпровської міської ради у м. Дніпрі. Опубліковано: 12.01.2018 р. (оновлено: 27.12.2018). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://dniprorada.gov.ua/uk/page/komunalnij-zaklad-dniprovs kij-miskij-socialnij-centr-materi-ta-ditini-dniprovs koi-miskoi-radi>

109. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» №250 від 24.02.2003 р. (остання редакція від 31.08.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

110. Гаркавенко Н. О. Актуальні проблеми забезпечення державних соціальних стандартів та гарантій / Н. О. Гаркавенко, В. В. Латік, В. І. Вітер // Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія, за ред. к.е.н., професора Т. М. Кір'ян / НДІ ПЗН Мінсоцполітики та НАНУ. – К.: 2017. – С. 54-61.

111. Закон Верховної Ради України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» №2809-17 від 21.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-17>

112. Проект «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 09.07.2014 № 8404–UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Proekti-shcho-pidtrimuyutsya-MBRR.html>

113. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію пілотного проекту із залучення до роботи членів малозабезпечених сімей та внутрішньо переміщених осіб» №1154 від 02.12.2015 р. (остання редакція 06.02.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1154-2015-п>

114. Маккей К. Розвиток оцінювальної спроможності // Інституціоналізація систем оцінювання та моніторингу з метою покращення менеджменту у державному секторі. Незалежна група з оцінювання та тематична група з аналізу бідності, моніторингу та оцінювання впливу. Серія «Робочі

матеріали ECD», №15. Світовий Банк. Вашингтон, Округ Колумбія. Січень 2006. – 21 с.

115. Бейкер Дж. Л. Оценка воздействия проектов на бедность: практическое руководство. Всемирный Банк. LCSPP / PRMPO. Июнь 2000. – 208 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/INTISPMA/Resources/Impact-Evaluation-Handbook--Russian-/handbook.pdf>

116. Азарова Т.В., Абрамов Л.К. Технологія оцінки соціальних програм та проектів. Кіровоград, ІСКМ. 2007. – 100 с. – с. 27-38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lac.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Технологіяоцінкисоціальнихпрограмтапроектів.pdf>

117. Семів Л. К., Клос В. Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців відп. ред. – Львів, 2018 р. Випуск №5 (133). - С. 95-102.

118. Ткачук І.Г., Солоджук Т.В. Методичні підходи до оцінки ефективності бюджетних програм соціального захисту молоді (регіональний аспект) // Регіональна економіка. 2013. - №1. – с. 90-98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://re.gov.ua/re201301/re201301_090_TkachukIG,SolodzhukTV.pdf

119. Риндзак О.Т. Оцінювання ефективності соціальних програм соціологічними методами // Демографія та соціальна економіка. – К.: 2013. – №1 (19). – 204 с. – с. 89-99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dse.org.ua/arhcrive/19/9.pdf>

120. Саріогло В.Г. Оцінювання результатів державних соціальних програм: актуальність, методологія, інструментарій // Демографія та соціальна економіка. – К.: 2013. – №1 (19). – 204 с. –с. 57-66.

121. Обратить реформы на благо всех и каждого. Бедность и неравенство в странах Европы и Центральной Азии. Всемирный Банк, Вашингтон, О.К.. – 2001. 495 с. – с. 337.

122. Best practices in implementation of social protection instruments and institutions at federal and state level. The World Bank. IBRD. IDA. Project & Operations. September 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org/en/results/2013/09/19/Brazil-social-protection-instruments-Bolsa-Familia>

123. Хопкинс Ричард, Мукерджи Ниланджана. Оценка эффективности мер по улучшению водоснабжения и канализации во Флоресе, Индонезия // Эффективные оценки: оценки, которые улучшили результативность и эффект программ развития. Всемирный Банк. Вашингтон. О.К. – 2004. 32 с. – с. 11-13.

124. Slater Rachel, Farrington John. Targeting of Social Transfers: A review for DFID (Final Report). Overseas Development Institute. September 2009. – 72 p. – p. 28. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5494.pdf>

125. Sabates-Wheeler Rachel, Hurrell Alex, Devereux Stephen. Targeting Social Transfer Programs: Comparing Design And Implementation Errors Across Alternative Mechanisms // Journal of International Development. Published online in Wiley Online Library. 2015. – p. 1521-1545 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/jid.3186>

126. Впровадження системи адресної соціальної допомоги в Грузії. Загальний огляд. м. Тбілісі. – 2012. – 17 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://issuu.com/rada.cherkasy.ua/docs/socdopomoga>

127. Fast Facts & Figures About Social Security, 2017. Social Security Administration. Office of Retirement and Disability Policy Office of Research, Evaluation, and Statistics. Washington, DC. September 2017. – 43 p. [Электронный

ресурс]. – Режим доступу: https://www.ssa.gov/policy/docs/chartbooks/fast_facts/2017/fast_facts17.pdf

128. Immervoll H., Levy H., Nogueira J.R., O'Donoghue C., de Siqueira R. B.. The Impact of Brazil's Tax-Benefit System on Inequality and Poverty // IZA Discussion Papers, No. 2114. – May 2006. – 30 p. – p. 19, 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/33838/1/520217772.pdf>

129. Temporary Assistance for Needy Families: Spending and Policy Options. Congress Of The United States Congressional Budget Office. January 2015. – 37 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cbo.gov/sites/default/files/114th-congress-2015-2016/reports/49887-tanf.pdf>

130. Lower-Basch Elizabeth. Temporary Assistance for Needy Families // Work Participation Rate. – January 2018. – 8 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.clasp.org/sites/default/files/publications/2017/04/TANF-101-Work-Participation-Rate.pdf>

131. Tesliuc Emil. Система боротьби з ошибками, шахрайством і корупцією в програмах соціальної допомоги в Румунії. Зріла система, сформована за останні три роки. IBRD – IDA. World Bank. – 2015. – 26 p.

132. Світовий досвід боротьби із шахрайством при отриманні соціальної допомоги: уроки для України (матеріали підготовлено Бетлій О.). Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. – 2017. – 27 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/FEAO_Cheating_A5_02_web.pdf

133. Hunger & Health: The Role of the Supplemental Nutrition Assistance Program in Improving Health and Well-Being. // Food Research & Action Center. December 2017. – 24 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frac.org/federal-foodnutrition-programs/snapfood-stamps/>

134. Supplemental Nutrition Assistance Program // Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Supplemental_Nutrition_Assistance_Program

135. Supplemental Nutrition Assistance Program Quality Control. Annual Report. Fiscal Year 2013. U.S. Department Of Agriculture Food And Nutrition Service Program Accountability And Administration Division Quality Control Branch. – March 2015. – 81 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fns-prod.azureedge.net/sites/default/files/snap/SNAP_QC_2013.pdf

136. Social Protection Index. Asian Development Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.adb.org/themes/social-development/social-protection/index>

137. Ranking on the Social Progress Index in the Middle East and North Africa in 2016, by country. The Statistics Portal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/737187/mena-spi-ranking-by-country/>

138. Supplemental Nutrition Assistance Program Participation and Costs. Data Base. Data as of February 08, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fns-prod.azureedge.net/sites/default/files/pd/SNAPsummary.pdf>

139. Про пілотний проект «Рука допомоги». Офіційний сайт Проекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <Http://rukadopomogu.com.ua/ua/about>

140. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання: [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової ; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – Умань : Видавець «Сочінський», 2012. – 312 с. – с. 19-41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.idss.org.ua/monografii/Soc_doslid_2012.pdf

141. Соціальний захист населення України у 2009 році. Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України. Київ. 2010. – 115 . – 124 с. – 10 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/poslugi/sz.zip>

142. Соціальний захист населення України у 2017 році. Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України. Київ. 2018. – 115 . – 124 с. – 10 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf

143. Валовой внутренний продукт. Индексы / Минфин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2018>

144. Реут А. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність // Демографія та соціальна економіка. №1 (23). 2015. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 204 с. - с. 44-51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351/issue/viewFile/3901/1403#page=44>

145. Реут А.Г. Сучасний стан та ефективність системи соціальної допомоги в Україні // Вісник Хмельницького національного університету: Серія: економічні науки. – Т.4. – Хмельницький, 2010. – с. 292-300.

146. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2017. – 368 с. – с. 168-185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2017_lud_rozvytok_kolektyvna.pdf

147. Витрати на соціальні потреби по різних країнах світу (в динаміці 1980-2016 роки). База даних соціальних витрат ОЕСР (SOCX) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG#

148. Інфографіка. Методичний навігатор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/a/lyceum2.cv.ua/metodicnij-navigator/infografika>

149. SEO Guide to Creating Viral Linkbait and Infographics / The online marketing agency «Distilled». 2013-08-25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.distilled.net/linkbait-guide/>

150. Інфографіка. Матеріал з Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інфографіка>

151. Відкритий посібник з відкритих даних. Розділ 5. Візуалізація / Український центр суспільних даних. Київ, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialdata.org.ua/manual5/>

152. Рентабельность как показатель эффективности работы компании. Порог рентабельности / Онлайн издание «delatdelo.com» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delatdelo.com/spravochnik/osnovy-biznesa/rentabelnost/pokazateli-fomula-rascheta.html#razdel6>

153. Wodon Quentin and Yitzhaki Shlomo. Inequality and Social Welfare // The Regional Studies Program at the Latin America, under grant #P072957. Chapter 2. – 430 p. – p. 75-104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTPRS1/Resources/383606-1205334112622/11044_chap2.pdf

154. Lubrano Michel. The econometrics of inequality and poverty. Chapter 3: Welfare functions, inequality and poverty. October 2017. – 27 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vcharite.univ-mrs.fr/PP/lubrano/cours/Lecture-3.pdf>

155. Basic consumption and income based indicators of economic inequalities in Bosnia and Herzegovina: evidence from household budget surveys. / CONFERENCE OF EUROPEAN STATISTICIANS. Session D: Methodological issues in measuring economic inequalities. – Expert meeting on measuring poverty and equality 26-27 September 2017, Budva, Montenegro. – 14 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2017/Expert-meeting-Montenegro-2017/Bosnia_paper_formatted.pdf

156. Heshmati Almas. A Review of Decomposition of Income Inequality / IZA DP No. 1221. Germany. July 2004. – 29 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&sl=en&u=http://ftp.iza.org/dp1221.pdf&prev=search>

157. Litchfield Julie A. Inequality: Methods and Tools (Text for World Bank's Web Site on Inequality, Poverty, and Socio-economic Performance). March 1999. – 16 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/Inequality/litchfie.pdf>

158. Kasperkevic J. Welfare programs shown to reduce poverty in America // The Guardian. News & Media Limited or its affiliated companies. 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/money/us-money-blog/2014/nov/12/social-welfare-programs-food-stamps-reduce-poverty-america>

159. Аналітична записка «Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах за 2010-2015 роки» // Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, сектор досліджень рівня життя населення. – Київ, 2016. – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/arhiv/2010_2015_otsinka_bidnosti.pdf

160. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2015 рік. Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. Моніторинг. Київ. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/11187.html>

161. «Эффективные оценки: оценки, которые улучшили результативность и эффект программ развития». Всемирный Банк, Вашингтон, D.C. 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org/oed/ecd/

162. Аналітична записка «Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах за 2010-2013 роки» // Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, сектор досліджень рівня життя населення. – Київ, 2016. – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.idss.org.ua/arhiv/2010_2013_otsinka_bidnosti.pdf

163. Blomquist J. Impact Evaluation of Social Programs: A Policy Perspective // World Bank. Revised Draft. – 2003. – 36 p. – p. 13-14 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/SAFETYNETSANDTRANSFERS/Resources/Evaluation_Blomquist.pdf

164. Макарова О., Гладун О. Регіональний індекс людського розвитку: причини та напрями вдосконалення методики розрахунку // Теорія та методологія статистики. Статистика України. – 2012. - №1. – с. 10-15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1012/1/10-15_1'2012\(56\)_Makarova_Gladun.pdf](http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1012/1/10-15_1'2012(56)_Makarova_Gladun.pdf)

165. Літковець Ю. Проблеми побудови інтегрального показника ефективності виробництва // Дніпровський державний аграрно-економічний університет. «Ефективна економіка», №12. 2013. Видавництво ТОВ «ДКС – Центр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=8&w=Ю.+О.+Літковець>

166. Григоруک П. Методи побудови інтегрального показника / П. М. Григорук, І. С. Ткаченко // Бізнес інформ. – 2012. - №4. – с. 34-38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_4_12

167. Шишкін В. Методика оцінювання рівня людського розвитку // Проблеми статистики (зб. наук. праць), випуск 1. – К., – 1999, С. 234-238.

168. Гладун О. М., Луцик Л. В. Нормування як складова аналізу даних // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – К.: Держкомстат України, Національна академія статистики, обліку та аудиту, 2010. – Вип. 6. – с. 36–46.

169. Статистика. В 2ч. Часть 1: учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. В.С. Мхитаряна. – 2-е изд., переаб и доп. – М.: Издательство Юрайт. – 2018. – 249 с. – с. 112-115. – (Серия: Бакалавр. Академический курс).

170. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.: іл. – Бібліогр.: с. 417-426. с. 186-

187, с. 196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.idss.org.ua/monografii/riven_juttya_naselennya%20krainu.pdf

171. Опря А. Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань). Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 448 с. – с. 250-255 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u104/Навчальний%20посібник.pdf>

172. Реут А.Г. Нові підходи до оцінювання ефективності системи соціальної підтримки України // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2018. – №5, Т.1. – 320 с. – с. 112-120 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/zmisthtml.htm>

173. Реут А.Г. Інтегральна оцінка ефективності програм соціальної підтримки // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. №4 (103). м. Запоріжжя. 2018. – 225 с. - с. 173-179. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econom.stateandregions.zp.ua/archive?id=63>

174. Turkey's Integrated Social Assistance System // World Bank and Republic of Turkey Ministry of Family and Social Policies. 2015. – 73 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/515231530005107572/pdf/Turkey-SA-summary.pdf>

175. Çinar Mehmet Çağlar, Kiremitçi Mustafa Sencer. Turkey's Integrated Social Assistance System // Socialprotection.org webinar, 2 June 2016. – 16 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/Turkey%20webinar%20presentation2%20%28002%29.pdf

176. Статистичний збірник «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році». Державна служба статистики України. Київ – 2018. – 189 с. – с. 20-21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/04/zb_sddotp2017pdf.zip

177. Інформаційно-аналітична система управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL)». Проект «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» за кошти позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку №8404-UA // Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/timeline/ESocial.html>

178. Оформлення допомоги при народженні онлайн 2019 // Електронний ресурс юридичної консультації «Варто знати». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-law.kiev.ua/оформлення-онлайн-допомоги-при-народ/>

179. Дізнатися розмір субсидії тепер можна он-лайн // Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. (опубліковано 22 серпня 2018 року о 12:27) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/diznatisya-rozmir-subsidiyi-teper-mozhna-lajn>

180. Постанова Кабінету міністрів України «Положення про порядок призначення житлових субсидій» №848 від 21.10.1995 р. (остання редакція 28.04.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2018-п>

181. Аналітична записка «Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за перше півріччя за 2015-2017 років» // Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, сектор досліджень рівня життя населення. – Київ, 2016. – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/arhiv/2016_2017_otsinka_bidnosti_pivroku.pdf

182. Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної Академії Наук України «Про затвердження Методики обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги» №486/202/524/455/3370 від 15.11.2001 р. (останні зміни 02.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0112-02>

183. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2017 рік. Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. Моніторинг. Київ. 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/m_2017.doc

184. Гаркавенко Н. О. Проблемні питання соціального захисту населення в умовах децентралізації / Н. О. Гаркавенко, Т. М. Кір'ян // Нова стратегія регіонального розвитку України: шлях до майбутнього. Матеріали XII Пленуму Правління Спілки економістів України, за заг. ред. академіка АЕН України, професора В. В. Осокольського / Спілка економістів України. – К., 2019. – С. 176-184.

185. Д. В. Дубов Д. В., Ожеван О. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Аналітична доповідь. Київ, НІСД, 2010

186. Laszlo Z. Karvalics. Information Society — what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression). Coursebook of Project NETIS — Leonardo da Vinci. European Commission. Budapest, March-May 2007.

187. Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалені Постановою Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року № 3175-IV.

188. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.

189. Гаркавенко Н. Роль держави у соціально-економічному розвитку суспільства та вирішенні проблеми бідності / Н. Гаркавенко, В. Вітер, Т. Новосільська // Україна: аспекти праці. - 2016. - №3-4, с. 30-37.

190. Реут А.Г. Пріоритетні напрямки реформування системи соціальної допомоги в Україні // Вісник Прикарпатського університету. Серія Економіка. Випуск 9. – Івано-Франківськ, Плай. – 2012. – 515 с. – с. 391-395.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основна інформація щодо умов функціонування основних видів державної допомоги сімей з дітьми

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається усім вагітним жінкам, не залежно від їх приналежності до системи загального страхування, одноразово й у повному обсязі. Метою цього виду державної допомоги є забезпечення рівня життя жінки, соціального статусу та повноцінної життєдіяльності в період її тимчасової непрацездатності (до пологів та після) шляхом надання матеріальної виплати у розмірі не нижче від отримуваного впродовж попередніх шести місяців, але не менше 25% від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

Право на участь в програмі дає довідка відповідного зразка з медично-лікувального закладу та довідка з основного місця роботи (навчання, служби зайнятості та ін.). Механізм надання цієї соціальної виплати ідентичний до механізму надання інших видів допомоги сім'ям з дітьми і передбачений Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням». Термін перебування реципієнтів в програмі згідно до чинного законодавства становить не менше 126 днів, а у разі, якщо жінка відноситься до категорії постраждалих від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, 180 днів.

Наступним видом соціальної допомоги, яка надається за категорійним принципом, є допомога при народженні дитини. До 2005 р. програма реалізовувалася з метою тимчасового забезпечення рівня життя, соціального статусу та повноцінної життєдіяльності сім'ї з новонародженою дитиною не нижче від законодавчо визначеного прожиткового мінімуму. Починаючи із квітня 2005 р. програма допомоги при народженні дитини змінила пріоритети,

обравши за мету підвищення рівня народжуваності в Україні. Відповідно із переглянутими цілями попередня мета набула ролі заохочувального чинника за рахунок суттєвого збільшення розміру соціальної виплати.

Впродовж шести років розмір допомоги при народженні дитини був однаковим для усіх, тільки у 2008 р. відбулася градація виплат з урахуванням черговості народження дитини: 12 500 грн. – на першу, 25 000 грн. – на другу та 50 000 грн. на третю та наступну. Починаючи з 2011 р. до вказаних вище умов при нарахуванні соціальної виплати стали виходити із розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років, установленого на день народження дитини. В результаті розмір соціальної виплати досяг наступних рівнів: на першу дитину – сума кратна 30 розмірам прожиткового мінімуму, на другу дитину – кратна 60 розмірам прожиткового мінімуму, на третю і кожную наступну дитину – кратна 120 розмірам прожиткового мінімуму. У тому ж 2011 р. було збільшено строк перебування домогосподарства в програмі: він також залежав від черговості народження дитини і становив від двох (при народженні першої дитини) до шести років (при народженні третьої та наступної дитини).

Наступні зміни в програмі відбулися в 2015 р. знов стосувалися принципу визначення розміру допомоги та терміну її надання, а саме: уряд відмовився від «прив'язки» до розміру прожиткового мінімуму та диференціації розміру в залежності від черговості народження дитини. В результаті сума виплати стала фіксованою – 41 280 грн. і виплачується одноразово у сумі 10 320 грн., решта суми – протягом наступних 36 місяців рівними частинами.

Допомога при усиновленні дитини – відносно новий вид соціальної підтримки сімей з дітьми, який функціонує в Україні з 01.01.2009 р.⁴² Метою реалізації програми є збільшення кількості усиновлень дітей, відповідно зменшення кількості дітей, які виховуються поза родиною та знаходяться на піклуванні у держави. Враховуючи невикорінність деяких соціальних процесів

⁴² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування», від 23.09.2008 № 573-VI. Електронне джерело: Інтернет ресурс - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/573-17>

наслідками яких є існування дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, то програма є безстроковою.

Вирішити поставлені завдання та досягти зазначеної цілі допомагає заохочувальний чинник яким є грошова допомога, яка призначається не залежно від інших видів виплат на дитину. Виплата призначається на підставі рішення про усиновлення дитини і надається на кожну усиновлену особу, за умови того, що звернення за її призначенням надійшло не пізніше 12 місяців з дня набрання чинності рішення. Її розмір та порядок виплати цілком ідентичний до розміру допомоги при народженні дитини. Відповідно, всі зміни, які відбулися впродовж 2012-2017 р. у програмі при народженні дитини щодо розміру та принципу виплат, позначилися і на програмі усиновлення.

Допомога по догляду за дитиною до досягненню нею трирічного віку мала за мету запобігати зниженню соціального статусу, матеріального добробуту, втраті можливості вести повноцінну життєдіяльність сім'ї з дітьми віком від народження до трьох років шляхом забезпечення рівня доходів не нижче від загальноприйнятого у суспільстві рівня. Тож, термін перебування реципієнтів в зазначеній програмі не перевищував в середньому трьох років. Механізм надання грошової виплати передбачав щомісячні нарахування диференційовані залежно від проходження домогосподарством процедури перевірки доходів, або у мінімальному розмірі (130 грн.) без перевірки.

У 2015 р. було прийнято рішення про ліквідацію даної соціальної програми та делегування її завдань до програми підтримки сімей з дітьми при народженні дітей, що і сприяло перегляду терміну участі в ній строком до 3 років.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування реалізовується в Україні з 2005 р. і має за головну ціль зменшити чисельність дітей які є сиротами, позбавлені батьківського піклування і знаходяться на утриманні в державних закладах, а також забезпечити реалізацію права дитини на виховання в сімейному оточенні шляхом її влаштування до сімейних форм

виховання: усиновлення, під опіку, піклування, в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Право на допомогу має особа, яка є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновила дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Так само як і програма з допомоги сім'ям при усиновленні дитини, термін дії програми допомоги сім'ям з дітьми, яких взяли під опіку чи на піклування, в силу непоборності такого соціального явища як сирітство, носить безстроковий характер. Термін перебування реципієнтів в програмі може сягнути 18 років, тобто до досягнення дитиною повноліття, або ж до часу всиновлення дитини. Розмір грошової допомоги визначається виходячи з урахування віку дитини та становить подвійний прожитковий мінімум для дитини відповідного віку, встановленого на відповідний рік. Інші виплати на дитину (пенсія, аліменти, стипендія, крім виплат по інвалідності) враховуються при визначенні розміру допомоги у разі встановлення над дитиною опіки чи піклування.

Допомога на дітей одиним матерям була введена в дію починаючи із 2004 р.. Має на меті профілактику сирітства та зниження кількості батьківських відмов від дітей, сприяння вихованню дитини нехай в неповній, проте родині. Досягнення поставленої цілі передбачається шляхом забезпечення збереження соціально-економічного статусу неповної родини завдяки наданню соціальної грошової виплати, а також забезпечення соціального обслуговування (від надання психологічної та юридичної консультації до соціально-економічних послуг).

Право на допомогу мають одинокі матері (які не перебувають у шлюбі), одинокі усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька (матір) або цей запис поведено зі слів батька (матері, усиновлювача) дитини. А також особи у разі смерті одного з батьків і лише за умови того, що на дитину не призначено пенсію за втратою годувальника, соціальну пенсію або державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника. При цьому якщо

жінка, має дітей від особи, з якою вона не перебуває у шлюбі але проживає разом, виховує дітей і веде спільне господарство, право на допомогу вона не має.

Термін перебування реципієнтів в програмі обмежується 18 роками, і тільки у разі, коли дитина навчається за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, а також вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації, термін може бути подовжений до досягнення нею 23 років.

Механізм надання допомоги при визначенні розміру виплати з 2005 р. передбачав врахування тільки складу сім'ї (одинок матір / батько чи усиновитель) та віку дитини. Починаючи з 2006 р. було встановлено верхню та нижню межу гарантованої державою грошової підтримки. Мінімальна виплата не повинна була бути меншою за 30% прожиткового мінімуму, встановленого для дитини відповідного віку і при цьому не передбачала перевірки доходів реципієнтів. Тоді як для отримання допомоги в максимальному розмірі необхідно було надати інформацію про середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, який підставлявся із 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, а різниця і складала розмір виплати. Виключно на адресні засади програма перейшла у 2015 р.

Оновлені Кабінетом міністрів України норми споживання газу і води (з розрахунку на одну людину) та електроенергії (світла) для нарахування субсидії протягом 2019 року можна переглянути в нашій Таблиці споживчих лімітів обсягів ЖКП

Електроенергія		Вода www.lawportal.com.ua	
30 кВт г на 1м ² площі	На опалення житла (в опалювальний період)	Єдині соціальні нормативи	
110 кВт г на сім'ю з 1 особи + 30 кВт г на наступного мешканця	У будинках, обладнаних стаціонарними електроплитами (при наявності гарячої води)	2,4 м ³ на людину	Централізоване постачання холодної води
130 кВт г на сім'ю з 1 особи + 30 кВт г на наступного мешканця	У будинках, обладнаних стаціонарними електроплитами (при відсутності гарячої води)	1,6 м ³ на людину	Централізоване постачання гарячої води
70 кВт г на сім'ю з 1 особи + 30 кВт г на наступного мешканця	У будинках, не обладнаних стаціонарними електроплитами (при наявності гарячої води)	4,0 м ³ на людину	Централізована холодна вода (за відсутності гарячої)
100 кВт г на сім'ю з 1 особи + 30 кВт г на наступного мешканця	У будинках, не обладнаних стаціонарними електроплитами (при відсутності гарячої води)	4,0 м ³ на людину	Централізоване водовідведення

Житло www.lawportal.com.ua		Природний газ	
48,87 м ²	Норма на сім'ю з 1 особи	4,5 м ³ 1 м ² площі	На опалення житла (в опалювальний період)
62,52 м ²	Норма на сім'ю з 2 осіб	3,3 м ³ на людину	На приготування їжі (газова плита)
76,17 м ²	Норма на сім'ю з 3 осіб	5,4 м ³ на людину	Приготування їжі та підігрів води (якщо немає гарячої води і газового водонагрівача)
89,82 м ²	Норма на сім'ю з 4 осіб	10,5 м ³ на людину	Приготування їжі та підігрів води (газова плита при наявності газового водонагрівача)

Джерело: [85, 86].

Примітка. Кабінет міністрів України змінив соціальні нормативи споживання житлово-комунальних послуг для надання пільг і субсидій на ЖКП. Зокрема, для сімей, що складаються з 1-2 непрацездатних осіб (в тому числі пенсіонерів), соціальна норма житла, на яку надається субсидія на ЖКП була збільшена з 49 кв. м. до 75 квадратних метрів на домогосподарство (Постанова Кабінету Міністрів України № 329 від 27.04.2018).

Категорії населення України, які мають право на пільги в сфері житлово-комунальних послуг

Категорія пільговика	Законодавчі акти
1. Громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:	<u>ЗУ від 28.02.1991 N 796 - XII «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»</u>
2. I категорії	ст. 20, п. 11
3. II категорії	ст. 21, п. 9
4. III категорія	ст. 22, п. 14
5. IV категорія	ст. 23
6. Діти, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, яким встановлено інвалідність, пов'язану з цією катастрофою	ст. 20, частина II, п. 8
7. Неповнолітня дитина померлого громадянина – учасника ЧАЕС	ст. 20, частина II
8. Вдова (вдовець) ліквідатора ЧАЕС I та II категорії, опікун 9. Вдова (вдовець) ліквідатора ЧАЕС III категорії, опікун	ст. 20, 21, 22
10. Ветерани ВВВ 11. Учасники бойових дій 12. Інваліди ВВВ, інваліди Радянської Армії та особи прирівняні до них 13. Учасники війни 14. Інші особи, на яких поширюється чинність цього закону 15. Сім'ї загиблих (вдова; вдовець) учасника бойових дій, інваліда ВВВ)	<u>ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 18.09.2012 №5279-VI</u> <u>ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII</u> ст. 12, ст. 13, ст. 14, ст. 15, ст. 10
16. Особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (Герої Радянського Союзу, повні кавалери ордена Слави, особи, нагороджені чотирма і більше медалями «За відвагу», Герої Соціалістичної Праці, удостоєнні цього звання за працю в період ВВВ)	ст. 16 Листи Міністерства енергетики та вугільної промисловості від 13.09.2012 № 03/13-3848; Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 13.09.2012 № 7/20-14748 <u>Постанова КМУ від 01.08.2013 № 548</u>
17. Вдови (вдівці) та батьки загиблого Героя Радянського Союзу, повних кавалерів ордена Слави, осіб, нагороджених чотирма і більше медалями «За відвагу», Героїв Соціалістичної Праці, удостоєних цього звання за працю в період ВВВ	ст. 16, п. 7 Листи Міністерства енергетики та вугільної промисловості від 13.09.2012 № 03/13-3848; Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 13.09.2012 № 7/20-14748

Продовження додатку В

Категорія пільговика	Законодавчі акти
18. Особи, що мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною (Герої Соціалістичної праці та повні кавалери ордена Трудової Слави, Герої України) 19. Вдови (вдівці) померлих осіб з особливими трудовими заслугами, Героя Соціалістичної Праці та повного кавалера ордена Трудової Слави, Героя України	<u>ЗУ «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» від 16.12.1993 року № 3721-ХІІ, ст. 9</u> <u>Листи Міністерства енергетики та вугільної промисловості від 13.09.2012 № 03/13-3848; Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 13.09.2012 № 7/20-14748</u>
20. Реабілітовані особи	<u>ЗУ «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991 року № 962-ХІІ, ст. 6</u>
21. Діти війни	<u>ЗУ «Про соціальний захист дітей війни» від 18.11.2004 № 2195-ІV . ст. 5</u>
22. Колишні в'язні концтаборів 23. Колишні малолітні в'язні концтабору, гетто, визнані інвалідом 24. Дружина/чоловік померлих жертв нацистських переслідувань	<u>ЗУ «Про жертви нацистських переслідувань» від 16.04.2004 № 2256-ІV, ст. 61, 62, 63, 64</u>
25. Служба безпеки України 26. Пенсіонер СБУ	<u>ЗУ «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 року № 2229-ХІІ ст. 27</u>
27. Особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту та члени їхніх сімей, які перебувають на їх утриманні	<u>ст. 120 Кодексу цивільного захисту України</u> <u>ст. 51, п.п. 1, 2 Бюджетного Кодексу України - відшкодування надається за рахунок бюджетних установ</u>
28. Батьки та члени сімей осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, які загинули (померли) або зникли безвісти під час виконання службових обов'язків	<u>ст. 120 Кодексу цивільного захисту України</u>
29. Особи, звільнені із служби цивільного захисту за віком, через хворобу або за вислугою років, та які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків, та членам їхніх сімей	<u>ст. 120 Кодексу цивільного захисту України</u>
30. МВС 31. Непрацевдатні особи працівника, який загинув	<u>ЗУ «Про міліцію» від 20.12.1990 року, № 565-ХІІ, ст. 23</u> <u>ЗУ «Про державну податкову службу» від 12.04.1990 № 509-ХІІ, ст. 26</u>

Продовження додатку В

Категорія пільговика	Законодавчі акти
32. Особи рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України	<u>ЗУ «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 23.02.2006 № 3475 – IV, ст. 21, п. 11</u>
33. Пенсіонер МВС	<u>ЗУ «Про міліцію» від 20.12.1990 року, № 565-ХІІ, ст. 22 (члени сім'ї згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 06.07.1999 року № 8-рп/99)</u> <u>ЗУ «Про державну податкову службу» від 12.04.1990 № 509-ХІІ, ст. 26</u>
34. Військовослужбовці 35. Вдова (вдівець), діти, батьки загиблого військовослужбовця 36. Інваліди військової служби	<u>ЗУ «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 року № 2011-ХІІ, ст. 18 та ст. 12</u>
37. Педагогічний працівник, який працює в сільській місцевості і селища міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них 38. Працівник бібліотек, які працюють у селах і селищах, а також пенсіонерам, які раніше працювали у бібліотеках у цих населених пунктах і проживають у них	<u>ЗУ «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060 – ХІІ, ст. 57 п. 4</u>
39. Судді у відставці або на пенсії	<u>ЗУ «Про статус суддів» від 15.12.1992 року №2862- ХІІ, ст. 44, (суддям у відставці скасовано з 1 січня 2011 року згідно ЗУ від 7 липня 2010 №2453-VI, від 23.12.2010 №2856-VI)</u>
40. Пенсіонери з числа слідчих прокуратури	<u>ЗУ «Про прокуратуру» від 05.11.1991 року №1789- ХІІ, ст. 49, ст. 50</u>
41. Ветерани військової служби і ветерани органів внутрішніх справ 42. Ветеран військової служби 43. Ветеран органів МВС, державної пожежної охорони 44. Ветеран СБУ 45. Вдова ветерана військової служби 46. Вдова ветерана органів МВС 47. Вдова ветерана СБУ	<u>ЗУ «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист» від 24.03.1998 р. №203/98-ВР, ст. 6, ст. 7</u> <u>ЗУ «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229 – ХІІ, ст. 27</u>

Продовження додатку В

Категорія пільговика	Законодавчі акти
48. Багатодітні сім'ї; 49. Дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, в яких не менше року проживають відповідно троє або більше дітей, а також сім'ї (крім багатодітних сімей), в яких не менше року проживають троє і більше дітей, враховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування	ст. 1 ЗУ «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III зі змінами і доповненнями; <u>ст. 13 ЗУ «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III зі змінами і доповненнями</u>
50. Ветерани податкової міліції 51. Вдови (вдівці) ветеранів податкової міліції) 52. Ветерани Державної кримінально-виконавчої служби 53. Вдови (вдівці) ветеранів Державної кримінально-виконавчої служби 54. Ветерани служби цивільного захисту 55. Вдови (вдівці) ветеранів служби цивільного захисту	<u>ЗУ «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 21 грудня 2000 року № 2171-III, ст. 4</u>

Джерело: [103].

Динаміка питомої ваги реципієнтів основних програм соціальної підтримки населення в Україні, 2002-2016 роки; %

Роки	Питома вага реципієнтів				
	Допомоги при народженні дитини та на догляд	Допомоги на дітей одиноким матерям	ДСДМС	Субсидій на ЖКП	Соціальних пільг
2002	7,5	-	5,6	14,7	26,5
2003	10,1	-	4	11,8	44,1
2004	10,3	-	4,4	9	41,7
2005	12,3	-	3	5,1	40,2
2006	12,1	1,7	3,5	2,5	42,9
2007	13,1	1,9	2,4	3,8	44,1
2008	15	2,1	1,9	3,1	45,1
2009	15,8	2,6	1,5	3,4	43,6
2010	15,9	2,4	2	2,9	41,7
2011	15,6	2,9	2,2	3,1	43,3
2012	15,6	2,6	1,9	3,2	41,9
2013	16,5	3	2,2	3,1	39,8
2014	16,7	3,1	2,5	2,8	36,7
2015	16,6	3	2,2	17,1	36,9
2016	16,8	1,9	2,6	40,9	33,6

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

Динаміка витрат на соціальні потреби по різних країнах світу, 1980-2016 роки, %

ORGANISATION
FOR ECONOMIC
CO-OPERATION
AND DEVELOPMENT
[Click here to Login](#) | [Contact us](#) | [User Guide](#) |

[English](#) | [FR](#)
Search
[Getting Started](#)

		1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016
→ Source		Public										
→ Branch		Total										
→ Type of Expenditure		Total										
→ Type of Programme		Total										
→ Measure		In percentage of Gross Domestic Product										
→ Year		▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼	▲ ▼
→ Country	Unit											
Australia	Percentage	10.3	12.1	13.1	16.9	18.2	16.7	16.7	18.1	18.7	18.8	19.1
Austria	Percentage	22.0	23.3	23.2	26.0	25.5	25.9	27.6	27.6	27.9	28.0	27.8
Belgium	Percentage	23.1	25.6	24.4	25.2	23.5	25.3	28.3	29.3	29.2	29.2	29.0
Canada	Percentage	13.3	16.4	17.5	18.4	15.8	16.1	17.5	16.9	16.8	17.2	...
Chile	Percentage	9.8	11.0	12.7	8.7	10.5	10.0	10.5	11.2	..
Czech Republic	Percentage	14.2	16.1	18.0	18.1	19.8	20.3	19.9	19.5	19.4
Denmark	Percentage	20.3	19.3	22.0	25.5	23.8	25.2	28.9	29.0	29.0	28.8	28.7
Estonia	Percentage	(m)	..	13.8	13.0	18.3	15.9	16.0	17.4
Finland	Percentage	17.7	21.7	23.3	28.9	22.6	23.9	27.4	29.5	30.2	30.6	30.8
France	Percentage	20.2	25.2	24.3	28.3	27.5	28.7	30.7	31.5	31.9	31.7	31.5
Germany	Percentage	21.8	22.2	21.4	25.2	25.4	26.3	25.9	24.8	24.9	25.0	25.3
Greece	Percentage	9.9	15.4	15.7	16.6	18.4	20.4	23.8	26.0	26.1	26.4	27.0
Hungary	Percentage	(m)	..	20.1	21.9	23.0	22.1	21.4	20.7
Iceland	Percentage	(m)	..	(m)	..	13.2	14.7	14.6	15.9	17.0	16.6	15.7
Ireland	Percentage	15.7	20.4	16.8	17.5	12.6	14.9	22.4	20.2	19.2	17.0	16.1
Israel	Percentage	(a)	..	(a)	..	(a)	..	17.0	17.0	16.3	16.0	16.1
Italy	Percentage	17.4	20.1	20.7	21.0	22.6	24.1	27.6	28.6	29.0	28.9	28.9

Legend:
a Data do not exist
m Data not available

Data extracted on 04 Jun 2018 13:11 UTC (GMT) from OECD.Stat

Data by theme Popular queries

Find in Themes [Reset](#)

Social Protection and Well-being

- Social Protection and Well-being
 - Social Protection
 - Social Benefits Recipients
 - Social Expenditure - Aggregated data
 - Social Expenditure (SOCX)
 - Public and Private Social Expenditure by country
 - Public expenditure on old-age and survivors cash benefits, in % GDP
 - Public expenditure on disability and sickness cash benefits, in % GDP
 - Public expenditure on family by type of expenditure (cash and in kind), in % GDP
 - Net Total Social Expenditure, in % GDP
 - Social Expenditure - Detailed data
 - Social Expenditure - Reference Series
 - Pensions at a Glance
 - ELS Pensions
 - Income distribution and poverty
 - Wealth distribution
 - Benefits, Taxes and Wages
 - Better Life Index
 - Gender
 - Time Use
 - Family
 - Child Well-Being

Social Expenditure - Aggregated data

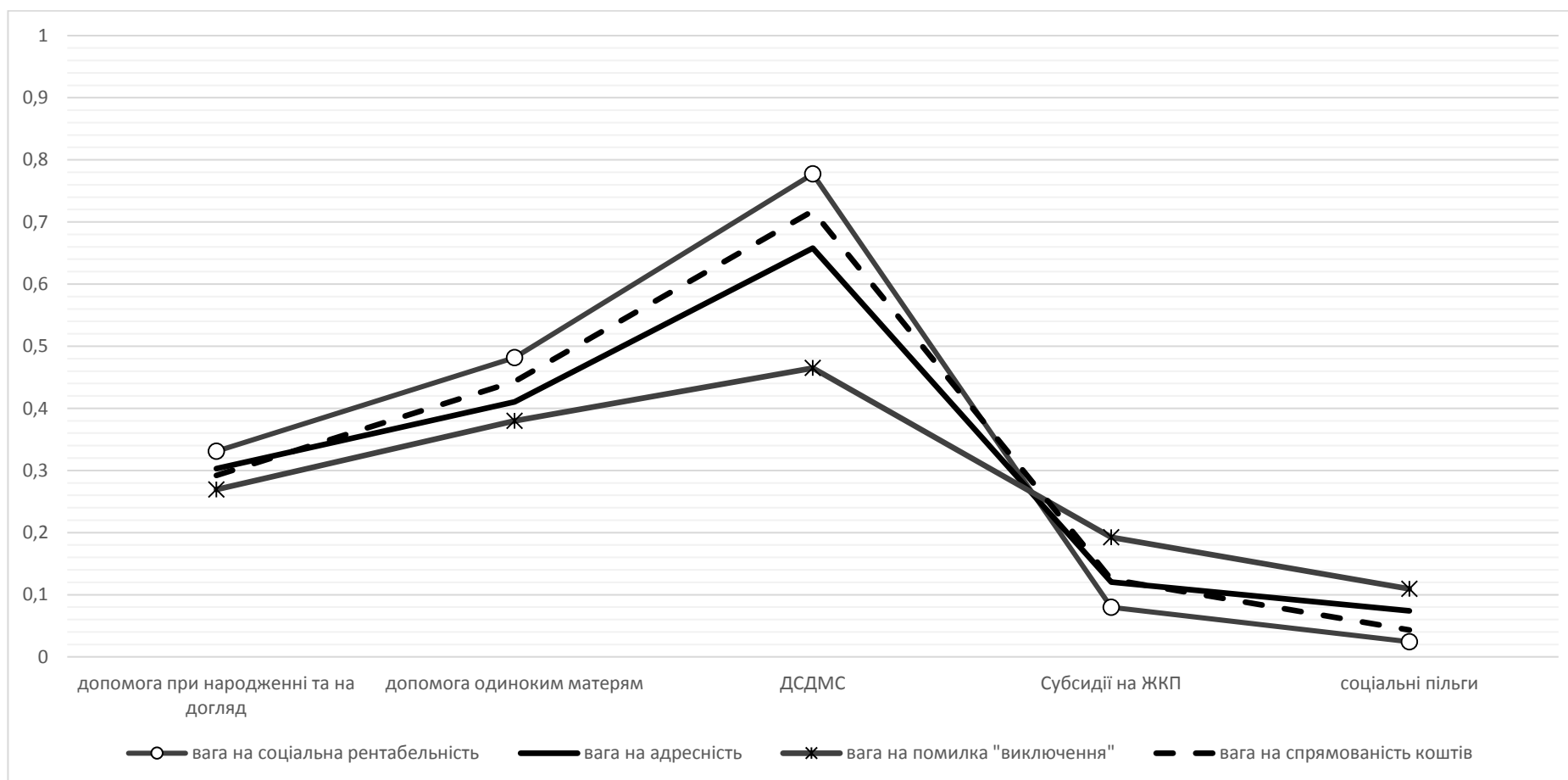
[Customise](#) [Export](#) [Draw chart](#) [My Queries](#)

			2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Greece	Percentage		9.9	15.4	15.7	16.6	18.4	20.4	23.8	26.0	26.1	26.4	27.0	
Hungary	Percentage		(m)	..	20.1	21.9	23.0	22.1	21.4	20.7	20.6
Iceland	Percentage		(m)	(m)	..	13.2	14.7	14.6	15.9	17.0	16.6	16.7	15.7	15.2
Ireland	Percentage		15.7	20.4	16.8	17.5	12.6	14.9	22.4	20.2	19.2	17.0	16.1	
Israel	Percentage		(a)	(a)	(a)	..	17.0	17.0	16.3	16.0	16.1	16.2	16.0	16.1
Italy	Percentage		17.4	20.1	20.7	21.0	22.6	24.1	27.6	28.6	29.0	28.9	28.9	
Japan	Percentage		10.2	11.1	11.1	14.1	16.3	18.2	22.1	23.1	
Korea	Percentage		(m)	(m)	..	2.7	3.1	4.5	6.1	8.3	9.3	9.7	10.1	10.4
Latvia	Percentage		0.0	14.8	12.2	18.7	14.4	14.2	14.4	14.5	
Luxembourg	Percentage		19.2	18.7	18.1	19.7	18.6	22.4	22.9	23.2	23.0	22.2	21.8	
Mexico	Percentage		(m)	..	1.7	3.2	4.1	4.8	6.3	7.5	
Netherlands	Percentage		23.3	23.8	24.0	22.3	18.4	20.5	22.1	22.9	22.7	22.3	22.0	
New Zealand	Percentage		16.7	17.1	20.5	17.9	18.5	17.8	20.3	19.3	19.4	19.7	..	
Norway	Percentage		16.1	17.2	21.6	22.5	20.4	20.7	21.9	21.8	22.4	23.9	25.1	
Poland	Percentage		14.6	21.8	20.2	20.9	20.6	19.6	19.5	19.4	20.2	
Portugal	Percentage		9.5	9.8	12.2	16.0	18.5	22.3	24.5	25.5	24.5	24.1	24.1	
Slovak Republic	Percentage		(m)	..	18.4	17.6	15.8	18.1	18.1	19.3	19.4	18.6
Slovenia	Percentage		(m)	..	5.7	22.4	21.4	23.4	24.0	23.1	22.4	22.8
Spain	Percentage		15.0	17.1	19.2	20.7	19.5	20.4	25.8	26.3	26.1	25.4	24.6	
Sweden	Percentage		24.8	27.0	27.2	30.6	26.8	27.4	26.3	27.4	27.1	26.7	27.1	
Switzerland	Percentage		12.8	13.4	12.1	16.1	16.3	18.4	18.4	19.2	19.3	19.6	19.7	
Turkey	Percentage		4.0	3.2	5.5	5.6	7.7	10.3	12.8	13.4	13.5	
United Kingdom	Percentage		15.6	18.2	15.2	18.3	17.7	19.4	22.8	21.9	21.6	21.5	21.5	
United States	Percentage		12.8	12.8	13.2	15.1	14.3	15.6	19.3	18.8	18.8	19.0	19.3	
OECD - Total			14.9	16.5	16.9	18.8	18.0	18.8	21.1	21.1	21.1	21.0	21.0	

Legend:
a Data do not exist
m Data not available

Data extracted on 04 Jun 2018 13:11 UTC (GMT) from OECD.Stat

Джерело: [106].

Середній індекс релевантності окремих програм соціальної підтримки населення в Україні за період 2002-2016 рр. залежно від показника ефективності, обраного у якості ваг

Джерело: складено автором за розрахунками на базі даних ОУЖД за 2002-2016 рр.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії

1. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2017. – 368 с. (25,35 друк. арк., з яких здобувачу належить 0,5 друк. арк.: пункту «Державні гарантії в системі соціальної допомоги» до підрозділу 3.2., де досліджено державні соціальні гарантії в системі соціальної допомоги, с. 174-184).

2. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с. (23,64 друк. арк., з яких здобувачу належить 0,3 друк. арк.: підрозділ 3.1., в якому досліджено проблеми функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій в Україні та шляхи її вдосконалення, моделювання варіантів співвідношень розмірів соціальних стандартів та основних соціальних гарантій, с. 255-264).

3. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання: [монографія] / за ред. Е. М. Лібанової; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – Умань: Видавець «Сочінський», 2012. – 312 с. (23,64 друк. арк., з яких здобувачу належить 0,3 друк. арк.: підрозділи до пунктів 4.1. та 4.2., де представлено загальну характеристику програм державної допомоги сім'ям з дітьми та оцінено допомогу при народженні дитини, а також розроблено прогнозні оцінки масштабів програми житлових субсидій при реалізації різних сценаріїв тарифної політики, с. 216-254).

Статті у наукових фахових виданнях

4. Реут А.Г. Системи соціальної підтримки в Україні: оцінка та проблеми функціонування // *Danish Scientific Journal*. №17. Vol. 2. København V Denmark. 2018. p. 30-36. (0,5 друк. арк.).
5. Реут А. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність // *Демографія та соціальна економіка*. №1 (23). 2015. ІДСД ім. М.В. Птухи. м. Київ. 204 с. - с. 44-51. (0,8 друк. арк.), *ERIH PLUS*, *Index Copernicus*, *Polish Scholarly Bibliography (PBN)* та інші.
6. Реут А.Г. Сучасний стан та ефективність системи соціальної допомоги в Україні // *Вісник Хмельницького національного університету: Серія: економічні науки*. – Т.4. – Хмельницький, 2010. – с. 292-300. (0,5 друк. арк.).
7. Реут А.Г. Нові підходи до оцінювання ефективності системи соціальної підтримки України // *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. – №5, Т.1. – 320 с. – с. 112-120. (0,9 друк. арк.), *eLibrary.ru*, *Google Scholar*.
8. Реут А.Г. Інтегральна оцінка ефективності програм соціальної підтримки // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. №4 (103). м. Запоріжжя. 2018. – 225 с. - с. 173-179. (0,4 друк. арк.), *Index Copernicus International*.
9. Реут А.Г. Пріоритетні напрямки реформування системи соціальної допомоги в Україні // *Вісник Прикарпатського університету. Серія Економіка*. Випуск 9. – Івано-Франківськ, Плай. – 2012. – 515 с. – с. 391-395. (0,5 друк. арк.).
10. Реут А. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації // *Демографія та соціальна економіка*. №1 (9). 2008. ІДСД НАН України. м. Київ. 234 с. - с. 191-199. (0,7 друк. арк.), *ERIH PLUS*, *Index Copernicus*, *Polish Scholarly Bibliography (PBN)* та інші.
11. Реут А.Г. Соціальна диференціація у контексті інноваційного розвитку України // *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. – №6, Т. 1. – 305 с. – с. 269-274. (0,6 друк. арк.), *eLibrary.ru*, *Google Scholar*.